

**Α.Τ.Ε.Ι.
ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ :ΣΕΥΠ
ΤΜΗΜΑ :ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**<<Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ ΣΤΗΝ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ: ΑΠΟΨΕΙΣ
ΓΥΝΑΙΚΩΝ>>**

ΦΟΙΤΗΤΡΙΕΣ ΜΠΟΥΣΔΕΚΗ ΙΩΑΝΝΑ

ΜΠΟΥΝΙΑΛΕΤΟΥ ΕΛΕΝΗ

ΥΠΕΥΘΗΝΗ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΠΑΠΑΔΑΚΗ ΕΛΕΝΗ

ΗΡΑΚΛΕΙΟ 2008

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΕΝΝΟΙΑ ΦΥΛΟΥ-ΤΑ ΔΥΟ ΦΥΛΑ	
1.1. Έννοια φύλου. Βιολογικό-Κοινωνικό Φύλο	6
1.2. Επικοινωνία ανάμεσα στα φύλα – Απόψεις θεωρητικών	7
1.3. Κοινωνικοποίηση και Φύλο	10
1.4. Θεωρίες της κοινωνικοποίησης των φύλων	11
1.5 Φορείς κοινωνικοποίησης	12
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 :Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ	
2.1. Έννοια Οικογένειας -Λειτουργίες	16
2.2. Ελληνική Οικογένεια-Κύριες Τάσεις	18
2.3. Μορφές της Οικογένειας: Παραδοσιακή-Πυρηνική-Σύγχρονη	19
2.4. Ρόλος της γυναίκας στην παραδοσιακή και πυρηνική οικογένεια	22
2.5. Ρόλος των δύο φύλων στην σύγχρονη οικογένεια	24
2.6 Μια διαπραγματευόμενη αυτονομία	28
2.7 Ορισμός του γάμου	30
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑ	
3.1. Γυναίκα και Εργασία	32
3.2. Διακρίσεις στην εργασία	35

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΙ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ: ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ Ή ΣΥΜΦΙΛΙΩΣΗ

4.1.	Στάσεις για το ρόλο των δύο φύλων ως παράγοντας που επηρεάζει τη γονιμότητα και τη γυναικεία απασχόληση	39
4.2	Οικογένεια & Απασχόληση: Ανάμεσα σε δύο κόσμους	40
4.3	Η συμφιλίωση της επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής	41
4.4	Μέτρα συμφιλίωσης επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής	45

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΒΑΣΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ-ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ

5.1.	Σκοπός Έρευνας	48
5.2.	Ερευνητικά Ερωτήματα	48
5.3	Επιλογή δείγματος	49
5.4	Το ερευνητικό εργαλείο	49
5.5	Διαδικασία συλλογής ερευνητικών δεδομένων	49
5.6	Στατιστική ανάλυση	50

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΒΑΣΙΚΩΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ ΕΡΕΥΝΑΣ

A.	<i>Περιγραφική Στατιστική</i>	51
6.1.	Περιγραφικά στοιχεία δείγματος	51
2.2.	Οικογενειακή κατάσταση ερωτώμενων	52
6.3.	Απόψεις ερωτώμενων γυναικών για την ιδανική οικογένεια	54
6.4.	Απόψεις ερωτώμενων για τους σημαντικούς τομείς δραστηριότητας –ενδιαφερόντων για μια γυναίκα	55
6.5.	Καταμερισμός εργασίας ανάμεσα στις ερωτώμενες και στους συζύγους-συντρόφους τους στα πλαίσια της καθημερινής τους ζωής	59
6.6.	Απόψεις ερωτώμενων γυναικών για τα δύο φύλα	61
6.7.	Ικανοποίηση ερωτώμενων από τον οικογενειακό ρόλο	63

6.8.	Απόψεις ερωτώμενων γυναικών για την επιρροή του επαγγελματικού τους ρόλου στον καταμερισμό εργασίας για την φροντίδα του σπιτιού και των παιδιών	64
6.9.	Απόψεις ερωτώμενων γυναικών για την σύγκρουση οικογενειακού-επαγγελματικού ρόλου	66
B.	<i>Συσχετίσεις</i>	69
6.10.	Σχέση ηλικίας ερωτώμενων και άλλων μεταβλητών	69
6.11.	Σχέση επιπέδου εκπαίδευσης ερωτώμενων και άλλων μεταβλητών	70
6.12.	Σχέση επαγγέλματος ερωτώμενων και άλλων μεταβλητών	72
6.13.	Σχέση τόπου διαμονής ερωτώμενων (αστική/ημιαστική περιοχή) και της άποψης <<μια εργαζόμενη γυναίκα μπορεί να έχει σχέση ενδιαφέροντος με τα παιδιά της, όπως και μια γυναίκα μη εργαζόμενη>>.	74
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: ΒΑΣΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ – ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΩΝ		75
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ		80

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η σχέση των δύο φύλων έχει απασχολήσει και παράλληλα επηρεάσει από τα αρχαία χρόνια όλες τις εκφάνσεις της καθημερινότητας. Σε παλαιότερες εποχές, η γυναίκα

Κεφάλαιο 1: ΕΝΝΟΙΑ ΦΥΛΟΥ

1.1 Έννοια φύλου. Βιολογικό-Κοινωνικό Φύλο

Σύμφωνα με τον Τέρνερ (1998) το φύλο, δομή κοινωνική, οικονομική και πολιτισμική, αναγνωρίζεται ως η βάση της κοινωνικής οργάνωσης, η «αρχή του σχετίζεσθαι» και αν δεν υποκαθιστά πλήρως ακόμη την κατηγορία της συγγένειας, στέκεται ισότιμα στο πλάι της τάξης ή της φυλής. Αντίθετα, εγκαταλείπεται σιγά-σιγά η αντίληψη που ανάγει στη φυσιολογία ή στη βιολογία τις ανθρώπινες σχέσεις: «η Ανθρωπολογία των γυναικών και η Ανθρωπολογία του φύλου συνέβαλαν στο να διαφανεί ο δυτικοκεντρικός και κοινωνικά κατασκευασμένος χαρακτήρας της αντιπαράθεσης φύση-πολιτισμός και να γίνει επομένως δυνατός ο διαχωρισμός της έννοιας του φύλου από την βιολογική του διάσταση».

Πολλές έρευνες έδειξαν ότι το φύλο δεν αποτελεί αναλλοίωτη φυσική οντότητα, αλλά προϊόν κοινωνικό-πολιτιστικών όρων, που αλλάζουν μέσα στο χρόνο. *Το περιεχόμενο της έννοιας του φύλου αποτελεί επομένως και αυτό κοινωνική κατασκευή με ιστορική διάσταση και συγκροτείται-αναπαράγεται μέσα από ένα πλέγμα σχέσεων τόσο ανάμεσα στα φύλα όσο και στο εσωτερικό τους»* (Turner, 1991:67).

Ο όρος *βιολογικό φύλο*, χρησιμοποιείται για να περιγράψει τις βιολογικές κατηγορίες του άνδρα και της γυναίκας και καθορίζεται στον άνθρωπο από τα χρωμοσώματα και τα ανατομικά χαρακτηριστικά του φύλου. Ο όρος *κοινωνικό φύλο*, χρησιμοποιείται για να περιγράψει τις κοινωνικές κατηγορίες της αρρενωπότητας και της θηλυκότητας, τα χαρακτηριστικά και τη συμπεριφορά δηλαδή εκείνη που αποδίδονται στο καθένα από τα δυο φύλα. Επιπρόσθετα το κοινωνικό φύλο προσδιορίζεται από κοινωνικούς παράγοντες (δεδομένου ότι ο κοινωνικός του ρόλος αναφέρεται σε συμπεριφορές, ενδιαφέροντα και υποχρεώσεις που ορίζονται από την κοινωνία ως κατάλληλα-αρμόζοντα για τους άνδρες και τις γυναίκες, αλλά και η ταυτότητα του αναφέρεται στην αντίληψη που διαθέτει το άτομο για το φύλο του) (Turner, 1991).

Τέλος, υπάρχουν πολλά διαφορετικά στοιχεία της διαμόρφωσης του κοινωνικού ρόλου του φύλου. Υπάρχουν κοινές διακρίσεις ως προς τα χαρακτηριστικά συμπεριφοράς μεταξύ των δύο φύλων, χαρακτηριστικά τα οποία περιλαμβάνουν δραστηριότητες και ενδιαφέροντα (παιχνίδια, επαγγέλματα, οικιακοί ρόλοι), ατομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά (επιθετικότητα, κυριαρχία, εξάρτηση, στοργική φροντίδα), κοινωνικές σχέσεις (φύλο των φίλων, ερωτικοί σύντροφοι), και χαρακτηριστικά του προσωπικού στίλ και της συμβολικής

επικοινωνίας (χειρονομίες, τρόποι καθίσματος, γλωσσικό στιλ). Σύμφωνα με τον Turner (1991) η ταύτιση ενός ατόμου με καθεμιά από τις παραπάνω κατηγορίες περιεχομένου περιγράφεται με διαφορετικούς τρόπους, οι οποίοι ονομάζονται «δομές» οι οποίες είναι οι παρακάτω:

- ♦ Πεποιθήσεις για τους άνδρες και τις γυναίκες (π.χ οι άνδρες είναι συνήθως πιο διεκδικητικοί απ' ότι οι γυναίκες),
- ♦ Προτιμήσεις (π.χ η επιθυμία να είναι κανείς διεκδικητικός)
- ♦ Υιοθέτηση ορισμένων τρόπων συμπεριφοράς (π.χ το να συμπεριφέρεται κανείς διεκδικητικά).

1.2 Επικοινωνία ανάμεσα στα φύλα – Απόψεις θεωρητικών

Είναι διαδεδομένη και παραδεκτή η άποψη ότι οι σχέσεις μεταξύ των δύο φύλων είναι κλονισμένες και παρουσιάζουν σοβαρά προβλήματα. Παρά τις προσπάθειες και προόδους που έχουν πραγματοποιηθεί, αναφορικά με την κατάκτηση της ισοτιμίας των γυναικών, οι σχέσεις ανάμεσα στους άνδρες και τις γυναίκες δεν έχουν φθάσει σε ικανοποιητικό ακόμα επίπεδο. Σήμερα υπάρχουν πολύ περισσότερα προβλήματα, καθώς ζούμε σε μια μεταβατική περίοδο, κατά την οποία οι ρόλοι των δυο φύλων αλλάζουν, καθώς επίσης αλλάζουν και οι στάσεις, αντιλήψεις και νοοτροπίες που αφορούν στα δύο φύλα. Οι αλλαγές αυτές δεν έχουν πάρει μια οριστική και ξεκάθαρη μορφή, γεγονός που εντείνει περισσότερο τη σύγχυση η οποία και κυριαρχεί. Ποικίλες απόψεις και ερωτήματα τίθενται τόσο για το πρόβλημα της σχέσης των δυο φύλων, των αιτιών οι οποίες δημιουργούν προβλήματα, όσο και για τις μεταβλητές που υπεισέρχονται και αντί να διευκολύνουν, δυσχεραίνουν την επικοινωνία με αποτέλεσμα την ύπαρξη περισσότερων προβλημάτων (Παρασκευόπουλος, 1998).

Σύμφωνα με τον Παρασκευόπουλο (1998), *οι απόψεις ορισμένων εκπροσώπων της Ψυχαναλυτικής σχολής για τις σχέσεις ανάμεσα στα φύλα, είναι οι ακόλουθες:*

Απόψεις Adler

Ανάμεσα στα δύο φύλα υπάρχει δυσπιστία, η οποία δηλητηριάζει τις σχέσεις και την δυνατότητα επικοινωνίας τους. Σύμφωνα με τον Adler η δυσπιστία αυτή, οφείλεται στον κλονισμό της ψυχικής αρμονίας μεταξύ των δυο φύλων, αποτέλεσμα της υπεροχής του άνδρα στο σημερινό πολιτισμό. Αυτή η υπεροχή του έχει σχέση με την μια από τις πιο βασικές κατευθυντήριες γραμμές (οι οποίες επηρεάζουν όλα τα ψυχικά συμβάντα κατά την εκπλήρωση των τριών βασικών υποχρεώσεων της ζωής, που αφορούν στην αγάπη, στο

επάγγελμα και στην κοινωνία), δηλαδή την επιδίωξη για αναγνώριση μέσω της προσπάθειας για κατάκτηση της εξουσίας και υπεροχής.

Το γεγονός της υπεροχής του άνδρα στο σημερινό πολιτισμό εκφράζεται επίσης και με μια αρκετά διαδεδομένη προκατάληψη για την κατωτερότητα της γυναίκας, η οποία νομιμοποιεί την προεξάρχουσα θέση και υπεροχή του άνδρα. Η θέση για την υπεροχή του άνδρα συνδυάζεται με το επιχείρημα ότι η ανωτερότητα του είναι δώρο της φύσης, κάτι το οποίο δεν ισχύει για τη γυναίκα. Αυτή η προκατάληψη για την κατωτερότητα της γυναίκας δημιουργεί σύμφωνα με τον Adler την γυναικεία μειονεξία, και την επιθυμία των γυναικών να κατακτήσουν την δεσπύζουσα θέση του άνδρα. Αυτή ακριβώς η μειονεξία μπορεί να εκδηλωθεί στη γυναίκα με πολλούς τρόπους, κυριότεροι από τους οποίους είναι: η αντιπάθεια για τους άνδρες, η αποφυγή των ανδρών και η υιοθέτηση συμπεριφορών, οι οποίες θεωρούνται κατεξοχήν ανδρικές (Παρασκευόπουλος, 1998).

Απόψεις Τζάνκ

Ο Τζάνκ, αποδέχεται ως ένα βασικό στοιχείο της θεωρίας του την ύπαρξη του ομαδικού ασυνειδήτου, το οποίο περιέχει τα αρχέτυπα. Το αρχέτυπο αποτελεί πλούσιο απόθεμα των προγονικών εμπειριών, το οποίο έχει συσσωρευτεί κατά την διάρκεια των χιλιετιών και είναι ο απόηχος των προϊστορικών γεγονότων αλλά και η προσφορά των αιώνων, οι οποίοι ακολούθησαν. Η επικοινωνία των δυο φύλων, διευκολύνεται κυρίως από την ύπαρξη των δύο αρχετύπων του άνιμου και της άνιμα. *Το άνιμος*, είναι το αρσενικό στοιχείο στη γυναίκα το οποίο αντιπροσωπεύει την αρρενωπή κυριαρχία και ικανότητα, ενώ *το άνιμα*, είναι το θηλυκό στοιχείο στον άνδρα το οποίο αντιπροσωπεύει την τρυφερότητα και την αποδοχή. Τα δύο αυτά στοιχεία συνυπάρχουν τόσο στον άνδρα όσο και στη γυναίκα με αντίστοιχη κυριαρχία του ενός ή του άλλου, ανάλογα με το φύλο, και όχι μόνο καλλιεργούνται και στα δύο φύλα, αλλά κυρίως είναι αποδεκτά και επιτρέπεται η εκδήλωση και του άνιμα στον άνδρα και του άνιμου στη γυναίκα. Όταν αυτό συμβαίνει, η επικοινωνία μεταξύ των δυο φύλων διευκολύνεται, διότι μπορεί το καθένα να κατανοήσει ευχερέστερα το άλλο, κάτι που στην αντίθετη περίπτωση δεν ισχύει (Παρασκευόπουλος, 1998).

Απόψεις Χόρνι

Η Χόρνι, όπως και ο Adler αναφέρεται στη δυσπιστία ανάμεσα στα δύο φύλα, η οποία είναι αποτέλεσμα πολλών ψυχολογικών αιτιών, κυριότερες από τις οποίες είναι:

- ♦ Η επικέντρωση της προσοχής, μόνο στις θετικές πλευρές των σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων και κυρίως των δύο φύλων, με παράβλεψη του γεγονότος ότι υπάρχουν και οι αρνητικές. Η αγάπη θεωρείται δεδομένη ενώ η εχθρότητα όχι. Ωστόσο, η εχθρότητα και οι καταστρεπτικές τάσεις συνυπάρχουν στα συναισθήματα από τη γέννηση.
- ♦ Η τάση για παράβλεψη των επιθετικών παρορμήσεων, τις οποίες ο καθένας διαθέτει σε κάποιο βαθμό και συνυπάρχουν με τις θετικές. Συνήθως η συνειδητοποίηση των επιθετικών παρορμήσεων δημιουργεί ενοχές, οι οποίες ασκούν πίεση και για να υπάρξει απαλλαγή από αυτές και προβάλλονται πάνω στο/στη σύντροφο. Η διαδικασία αυτή προκαλεί κάποια ανοιχτή ή κρυφή δυσπιστία απέναντι στην αγάπη, στην πίστη, στην ειλικρίνεια ή στην καλοσύνη του συντρόφου.
- ♦ Η ένταση, η οποία χαρακτηρίζει τα συναισθήματα από την μικρή ηλικία-και η δυσκολία για κυριαρχία πάνω σε αυτά. Αντίθετα τα συναισθήματα καταλαμβάνουν το άτομο από την παιδική ηλικία και έχουν χαρακτήρα ολοκληρωτικό και απόλυτο.
- ♦ Η ίδια η ένταση των ερωτικών συναισθημάτων, ξεσηκώνει τους κρυφούς πόθους και προσδοκίες για ευτυχία, οι οποίες υπάρχουν μέσα μας
- ♦ Οι παιδικοί φόβοι, όσον αφορά έναν απειλητικό γονέα, πατέρα ή μητέρα. Τα παιδιά έχουν κατά την διάρκεια της μακράς αναπτυξιακής τους περιόδου δυσάρεστες και ταπεινωτικές εμπειρίες. Τα παιδικά βιώματα και εμπειρίες προκαθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τις σχέσεις με το άλλο φύλο και πολύ αργότερα την ερωτική σχέση (Παρασκευόπουλος, 1998).

Απόψεις Μόκο

Ο Μόκο, φαίνεται ότι συγκλίνει με τη βασική άποψη της Χόρνι ότι η δυσπιστία μεταξύ των δύο φύλων έχει τις ρίζες της στην παιδική ηλικία. Συγκεκριμένα, δίνει μεγάλη έμφαση στον μη λεκτικό τρόπο επικοινωνίας που ονομάζει επικοινωνία ασυνειδήτων. Θεωρεί ότι, στην επικοινωνία μεταξύ των ατόμων τον καθοριστικότερο ρόλο διαδραματίζουν όχι τα λεκτικά, αλλά τα μη λεκτικά μηνύματα και κυρίως τα ασυνείδητα. Τα εσωτερικά βιώματα και κυρίως οι ασυνείδητες στάσεις και επιθυμίες γίνονται αντιληπτές από τους ανθρώπους με τους

οποίους τα άτομα δημιουργούν διαπροσωπικές σχέσεις. Υπάρχει δηλαδή μια επικοινωνία των ασυνειδήτων, μέσω της οποίας γίνονται αντιληπτά τα εσωτερικά βιώματα και οι ασυνείδητες επιθυμίες. Έτσι στην περίπτωση δημιουργίας διαφυλικών σχέσεων, τα βιώματα, οι επιθυμίες και οι στάσεις, τις οποίες έχει το κάθε άτομο για λογαριασμό του όσον αφορά στο ίδιο ή στο άλλο φύλο διευκολύνει ή δυσχεραίνει τις σχέσεις άνδρα–γυναίκας (Παρασκευόπουλος, 1998).

1.3 Κοινωνικοποίηση και Φύλο

Όπως αναφέρει ο Τάτσης (1991:327) υπάρχουν οι απόψεις των παρακάτω μελετητών για την έννοια της κοινωνικοποίησης. *«Κοινωνικοποίηση είναι η διαδικασία μέσα από την οποία το άτομο διαμορφώνει την συμπεριφορά του, μαθαίνει τους τρόπους ζωής, που η κοινωνική ομάδα στην οποία ανήκει του μεταβιβάζει»*. Η Weinreic αναφέρει, ότι *«η κοινωνικοποίηση είναι η μετάδοση συμπεριφορών, ρόλων, στάσεων και απόψεων στην επόμενη γενιά»*. Με άμεση εντολή, με το παράδειγμα και με την έμμεση προσδοκία, διαφορετικά άτομα σε διαφορετικές σχέσεις επηρεάζουν το άτομο που αναπτύσσεται. Ο Serbin τονίζει, ότι *«η κοινωνικοποίηση είναι η πορεία η οποία επιτρέπει στον άνθρωπο να μάθει να ζει στην κοινωνία του σύμφωνα με τις αξίες της. Του επιτρέπει να αναπτύξει ένα κοινωνικό εαυτό και να ανακαλύψει τη θέση του μέσα στο πλαίσιο του κόσμου του. Είναι μια πορεία που ενθαρρύνει τα άτομα να συμπεριφέρονται με τρόπους με τους οποίους θα κερδίσουν κοινωνική επιδοκιμασία και την ικανότητα να προβλέπουν τις αντιδράσεις τις οποίες θα προκαλέσουν οι πράξεις τους»*.

Από τους παραπάνω ορισμούς γίνεται αντιληπτό ότι η κοινωνικοποίηση είναι μια δυναμική λειτουργία. Είναι βασική προϋπόθεση για την ύπαρξη και λειτουργία κάθε κοινωνίας ή κοινωνικής ομάδας. Μέσα από αυτή τα άτομα αφομοιώνουν πολιτισμικά στοιχεία, αξίες και κανόνες που εκφράζουν την κάθε κοινωνία. Είναι συνεχής και αδιάκοπη, επειδή η εξέλιξη και η κατανομή των ρόλων κατά την διάρκεια της ζωής είναι συνεχόμενη. Είναι μια πορεία που διαρκεί σε όλη τη ζωή του ατόμου και μέσω αυτής τα άτομα αποκτούν γνώσεις, δεξιότητες και στάσεις, οι οποίες τα κάνουν ικανά να συμμετέχουν στη ζωή και στις δραστηριότητες των κοινωνικών ομάδων. Τα αγόρια και τα κορίτσια κατά τη διάρκεια της κοινωνικοποίησης θα συνειδητοποιήσουν την κατηγοριοποίηση και τον διαχωρισμό των ανθρώπων σε φύλα, θα τοποθετήσουν τον εαυτό τους στη μια από τις δυο κατηγορίες και θα τον ενθαρρύνουν προκειμένου να υιοθετήσουν τους κοινωνικά αποδεκτούς τρόπους συμπεριφοράς για το φύλο τους. Η όλη πορεία που αρχίζει από τα πρώτα λεπτά της γέννησης και ίσως νωρίτερα, περιλαμβάνει μια από τις πιο σημαντικές πλευρές της ευρύτερης κοινωνικοποίησης, γνωστή με τον όρο *«κοινωνικοποίηση του ρόλου των φύλων»*. Ο ρόλος των

φύλων αναφέρεται σε μορφές συμπεριφοράς, στάσεις και δεξιότητες, τις οποίες η κοινωνία προσδοκά από τα άτομα απλώς και μόνο επειδή είναι άνδρες ή γυναίκες. Η κοινωνικοποίηση του ρόλου των φύλων αποτελείται από πολλές πορείες, οι οποίες χρησιμοποιούνται για να προετοιμάσουν τους άνδρες και τις γυναίκες για τους ρόλους, τους οποίους κάθε κοινωνία θεωρεί κατάλληλους για κάθε φύλο (Τάτσης, 1991).

1.4 Θεωρίες της κοινωνικοποίησης του ρόλου των φύλων

Η θεωρία για την διαμόρφωση του ρόλου των φύλων είναι σχετική με το γενικό ερώτημα, αν η ανθρώπινη συμπεριφορά καθορίζεται από την κληρονομικότητα ή το περιβάλλον. Σύμφωνα με τον Τάτση (1991), υπάρχουν τρεις θεωρήσεις α) η βιολογική, β) η περιβαλλοντική και γ) αυτή που αναφέρεται στην σχέση ανάμεσα στην κληρονομικότητα και το περιβάλλον.

Βιολογικές θεωρίες

Σύμφωνα με τις βιολογικές θεωρίες οι άνδρες και οι γυναίκες γεννιούνται με σαφώς διαφορετικά χαρακτηριστικά, καθώς είναι προορισμένοι να εκπληρώσουν διαφορετικά καθήκοντα στη διάρκεια της ζωής τους.

Η θεωρία της Κοινωνικής Μάθησης

Σε αντίθεση με τις βιολογικές θεωρίες, υπάρχουν θεωρίες που δέχονται το περιβάλλον ως καθοριστικό για τις διαφορές των δύο φύλων. Δύο από αυτές είναι πολύ σημαντικές: η θεωρία της κοινωνικής μάθησης και η θεωρία της γνωστικής ανάπτυξης. Σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικής μάθησης, η κοινωνικοποίηση συμβαίνει μέσω της ταύτισης με κοινωνικά μοντέλα δίνοντας στο παιδί ένα περισσότερο ενεργητικό ρόλο καθώς αυτό μιμείται τα μοντέλα ρόλων. Το παιδί μαθαίνει ποιος τύπος συμπεριφοράς είναι «κατάλληλος» για το δικό του φύλο μέσω της ενίσχυσης και τιμωρίας καθώς και μέσω της παρατήρησης των ζωντανών (γονείς) και των συμβολικών μοντέλων (ταινίες, τηλεόραση, βιβλία κ.λ.π). Καθώς ωριμάζει, αρχίζει να υιοθετεί μοντέλα ρόλων και να τα μιμείται και σύμφωνα με την άποψη της κοινωνικής μάθησης οι προτιμήσεις των δυο φύλων και οι μορφές συμπεριφοράς, εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τις κοινωνικές προσδοκίες και την κοινωνική ενίσχυση (Τάτσης, 1991).

Η θεωρία της Γνωστικής Ανάπτυξης

Οι θεωρίες της γνωστικής ανάπτυξης, υποστηρίζουν ότι τα παιδιά συμμετέχουν ενεργητικά στην διαμόρφωση των εμπειριών και στο καθορισμό των απόψεων για τα δύο φύλα. Ο Kohlberg, κύριος εκφραστής της θεωρίας αυτής, υποστηρίζει ότι η κοινωνικοποίηση του ρόλου των δύο φύλων συνδέεται άμεσα και είναι αποτέλεσμα της γνωστικής ανάπτυξης και των γνωστικών ικανοτήτων του παιδιού με βάση τις εμπειρίες του από το κοινωνικό περιβάλλον. Το παιδί κρίνει τον εαυτό του ως αγόρι ή κορίτσι και σύμφωνα με αυτή την κρίση τροποποιεί τη συμπεριφορά του υιοθετώντας τρόπους κατάλληλους για το δικό του φύλο. Τα παιδιά πρώτα κατηγοριοποιούν το δικό τους φύλο και μετά αναζητούν ρόλους σχετικούς με το δικό τους. Ο Kohlberg, υποστήριξε ότι τα παιδιά αυτοκοινωνικοποιούνται, ότι παρακολουθούν δηλαδή και μιμούνται τα πρότυπα–μοντέλα του ίδιου φύλου και επιδίδονται σε κατάλληλες για το φύλο τους συμπεριφορές, επειδή έχουν την επίγνωση ότι αυτό συνήθως πράττει ένα άτομο που ανήκει στο ίδιο φύλλο με αυτά (Τάτσης, 1991).

Η Ψυχαναλυτική θεωρία

Σύμφωνα με την ψυχαναλυτική θεωρία, τα παιδιά πρώτα μαθαίνουν για την σεξουαλικότητά τους και μετά αποκτούν πληροφορίες για τους ρόλους των δύο φύλων. Η διαφορετική ανατομική κατασκευή των σεξουαλικών οργάνων και η επιθυμία του παιδιού για το γονέα του αντίθετου φύλου, έχουν καθοριστική σημασία για την ανάπτυξη, εσωτερίκευση και επίδειξη διαφορετικών χαρακτηριστικών προσωπικότητας για τα δύο φύλα. (Κανταρτζή, 2003).

1.5 Φορείς Κοινωνικοποίησης

Η κοινωνικοποίηση, σύμφωνα με τον Τσαούση (1985), διακρίνεται στην πρωτογενή και στην δευτερογενή. Συγκεκριμένα η *πρωτογενής*, είναι εκείνη που συντελείται κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής του ατόμου, όπου βασικός φορέας άσκησης της είναι η οικογένεια και εντοπίζεται στην βρεφική και νηπιακή ηλικία του παιδιού. Ενώ κατά την διάρκεια της *δευτερογενούς* κοινωνικοποίησης, η οικογένεια έχει γίνει ένας από τους πολλούς φορείς κοινωνικοποίησης, που επηρεάζουν το άτομο κατά την διάρκεια της ζωής του. Οι φορείς κοινωνικοποίησης διακρίνονται σε πρωτογενείς και δευτερογενείς.

Πρωτογενείς φορείς

♦ *Η οικογένεια*

Παρά τις σημαντικές μεταβολές που έχουν επέλθει στο περιβάλλον, η οικογένεια με την πάροδο του χρόνου εξακολουθεί να θεωρείται ένας από τους πιο σημαντικούς θεσμούς που συμβάλλουν στην κοινωνικοποίηση. Μέσω αυτής αλλά και των σχέσεων αλληλεπίδρασης που υπάρχουν μεταξύ των ατόμων που απαρτίζουν το οικογενειακό περιβάλλον, το παιδί βοηθείται να διαμορφώσει μια αντίληψη αυτού που θεωρείται κοινωνικά αποδεκτό ή μη αποδεκτό. Καθώς θα προσπαθήσει να μιμηθεί ή να ταυτιστεί με τα άτομα του περιβάλλοντος του και να αφομοιώσει τις αξίες και τα πρότυπα που τα άτομα αυτά έχουν εσωτερικεύσει, σιγά-σιγά μέσα από την ταύτιση, την μίμηση και την εσωτερίκευση θα συγκροτήσει την προσωπικότητά του, τον εαυτό του και θα προσπαθήσει να ενταχθεί μέσα στο κοινωνικό σύνολο. Η μετάδοση αυτών των αξιών, κανόνων και μορφών συμπεριφοράς μπορεί να γίνει ύστερα από μεθοδευμένη και συνειδητή προσπάθεια των ατόμων που προαναφέρθηκαν ή και ασυναίσθητα, χωρίς οι ίδιοι να το καταλάβουν (Τσαούσης, 1985)

♦ *Το σχολείο*

Το σχολείο, θεωρείται ο σημαντικότερος θεσμός κοινωνικοποίησης μετά την οικογένεια. Με την είσοδο του στο σχολείο, το παιδί απομακρύνεται από το κλειστό περιβάλλον της οικογένειας ενώ αρχίζει να αναλαμβάνει ευθύνες. Παράλληλα το παιδί αρχίζει σιγά-σιγά να «ανεξαρτητοποιείται» από την οικογένεια του, απουσιάζοντας αρκετές ώρες από αυτήν. Μέχρι την στιγμή αυτή, το παιδί δεν έχει ξεκαθαρίσει ακόμα μέσα του ποιες μορφές συμπεριφοράς είναι αποδεκτές από την κοινωνία και ποιες όχι. Το σχολείο θα του «διδάξει» θεσμούς, κανόνες και αξίες, ώστε να μπορέσει μέσα του να ξεκαθαρίσει το καλό από το κακό, το πρέπον από το μη πρέπον. Το σχολείο μεταβιβάζει κοινές αξίες, κανόνες και πρότυπα συμπεριφοράς, δηλαδή την κοινή πολιτισμική κληρονομιά, συμβάλλοντας έτσι στην διατήρηση της κοινωνικής συνοχής, αλλά και στην αναπαραγωγή του συστήματος. Είναι το μέσο που συμβάλει στην πειθάρχηση του υποκειμένου και παράλληλα στον έλεγχο της δράσης του (Τσαούσης, 1985).

Σύμφωνα με τον Τσαούση (1985) το σχολείο:

- ♦ Μεταδίδει στο παιδί τα θεμελιώδη στοιχεία της κουλτούρας, τα οποία έχουν αναπτυχθεί στην συγκεκριμένη κοινωνία.
- ♦ Παρέχει στο παιδί την δυνατότητα διεύρυνσης των φιλικών του σχέσεων.

- ♦ Επιτρέπει στο παιδί την διερεύνηση και άλλων σημαντικών προσώπων που είναι αναγκαία για την κοινωνικοποίηση του.
- ♦ Παρέχει στο παιδί την δυνατότητα να μάθει τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί και συγκροτείται το κοινωνικό σύστημα.
- ♦ Διδάσκει το ομαδικό πνεύμα το οποίο στηρίζεται σε ένα γενικά αποδεκτό σύστημα αρχών.
- ♦ Δημιουργεί για το παιδί μια «ομάδα ηλικίας», η οποία δρα καταλυτικά στον προσανατολισμό του, καθώς αποτελείται από άτομα της ίδιας ηλικίας με κοινά προβλήματα και ενδιαφέροντα.

Δευτερογενείς φορείς

♦ *Το παιχνίδι*

Στο παιχνίδι, συχνά το παιδί μεταφέρει πλευρές του πραγματικού του κόσμου, ενώ πολλές φορές γίνεται και το αντίστροφο, δημιουργώντας δηλαδή ή μεταβάλλοντας σε πραγματικό, έναν κόσμο της φαντασίας. Το παιδί ενεργεί χωρίς την «βοήθεια» των μεγάλων και έχει την δυνατότητα να κάνει τις δικές του παρεμβάσεις και να λύσει τα προβλήματα του. Συχνά, ο τρόπος που τα παιδιά παίζουν αλλά και τα παιχνίδια ακόμα που επιλέγουν να παίζουν εξαρτώνται από τις αξίες και τα πρότυπα συμπεριφοράς που έχουν αφομοιώσει στα πλαίσια της οικογενειακής κοινωνικοποίησης, καθώς μέσα σε αυτά τα παιδιά μαθαίνουν να υποδύονται ρόλους, να μιμούνται αλλά και να βλέπουν τον εαυτό τους μέσα από τα μάτια των άλλων. Έτσι, όπως είναι φυσικό τα παιχνίδια δεν είναι ίδια για όλα τα άτομα, αλλά εξαρτώνται από την νοητική ικανότητα του κάθε παιδιού και από την ηλικία στην οποία βρίσκεται. Ανάλογα και με την ανάπτυξη του τα παιχνίδια γίνονται πιο σύνθετα, οργανωμένα και διέπονται από κανόνες, τους οποίους πρέπει το παιδί να ακολουθήσει. Το οργανωμένο παιχνίδι-το παιχνίδι με κανόνες, δεν είναι μόνο ένας τρόπος διασκέδασης, αλλά και ένας τρόπος εξερεύνησης, αναπαράστασης και ανάπλασης της πραγματικότητας. Σε αυτά το παιδί μαθαίνει να συνεργάζεται, να διαπραγματεύεται, να παίρνει υπόψη του τους άλλους, να χάνει και να κερδίζει (Τσαούσης, 1985)

♦ *Οι ομάδες συνομηλίκων, φίλοι*

Είναι ένας από τους σημαντικότερους άτυπους θεσμούς κοινωνικοποίησης. Οι κοινές αντιλήψεις και εμπειρίες που διαμορφώνονται στα πλαίσια της ομάδας βοηθούν το άτομο να οργανώσει την συμπεριφορά του, να της προσδώσει ένα κοινωνικό χαρακτήρα, αλλά και να

αλλάζει ήδη υιοθετημένα πρότυπα συμπεριφοράς ή να δοκιμάσει νέα μοντέλα. Στόχος της δημιουργίας των ομάδων συνομηλίκων είναι η απομάκρυνση από σχήματα ενηλίκων (οικογένεια, σχολείο), όπου το παιδί δεν θα βρίσκεται κάτω από τον απόλυτο-άμεσο έλεγχο τους, γεγονός που θα το βοηθήσει να υιοθετήσει και άλλες μορφές συμπεριφοράς τις οποίες στην οικογένεια θα αναγκαζόταν να απωθήσει. Οι φίλιες με τους συνομηλίκους βοηθούν στην ανάπτυξη και ολοκλήρωση της προσωπικότητας του ατόμου, αλλά συμβάλουν επίσης να δει το παιδί την εικόνα του εαυτού του μέσα από τις σχέσεις που έχει αναπτύξει με τους ομοίους του (Τσαούσης, 1985).

♦ *Τα μέσα μαζικής επικοινωνίας*

Σύμφωνα με τον Τσαούση (1985), η δύναμη των κοινωνικοποιητικών φορέων μετατοπίστηκε τις τελευταίες δεκαετίες στα μέσα μαζικής επικοινωνίας. Τα μέσα επικοινωνίας έγιναν κυρίαρχοι κοινωνικοποιητικοί μηχανισμοί καθώς:

- ♦ Ενημερώνουν για τους κοινωνικούς ρόλους.
- ♦ Παρουσιάζουν επιλεκτικά ένα σύστημα αξιών.
- ♦ Παρέχουν πλαίσια ατομικής και ομαδικής ταύτισης.
- ♦ Δίνουν μια εικόνα του κόσμου γενικά.
- ♦ Καθορίζουν τις γνωστικές παραμέτρους.

Κεφάλαιο 2: Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

2.1 Έννοια οικογένειας. Λειτουργίες

Σύμφωνα με τον Παρασκευόπουλο, (1998:35), *«η οικογένεια είναι μια θεσμοποιημένη κοινωνική ομάδα της οποίας η συγκρότηση υπαγορεύεται και προσδιορίζεται, τόσο ως προς τους σκοπούς όσο και ως προς την δομή της, κοινωνικά και όχι ατομικά»*. Η δομή της οικογένειας (όπως και κάθε κοινωνικής ομάδας), συνίσταται σε ένα σταθερό πλέγμα κοινωνικών θέσεων και ρόλων. Η θέση αποτελεί ένα σημείο όπου συγκλίνουν ορισμένα δικαιώματα και υποχρεώσεις, τα οποία συνθέτουν την αναμενόμενη συμπεριφορά του κατόχου της, δηλαδή τον ρόλο του. Η αναφορά επομένως στην δομή παραπέμπει στην έννοια μιας στρωμάτωσης και ιεραρχίας (στα πλαίσια της οποίας νοείται η θέση) και στην έννοια της αναμενόμενης συμπεριφοράς από τον κάτοχο μιας θέσης-συμπεριφοράς. Είναι λοιπόν ένα σταθερό δίκτυο σχέσεων μεταξύ κοινωνικών ρόλων. Ο ρόλος του κάθε μέλους και οι σχέσεις του ως κατόχου θέσης, έχοντας ένα συγκεκριμένο ρόλο σχετικά με τα άλλα μέλη της ομάδας, είναι κοινωνικά προσδιορισμένες και είναι δοτές για το άτομο και την ομάδα.

Στα πλαίσια της οικογενειακής ομάδας, οι σχέσεις δεν είναι μόνο σχέσεις ρόλων, σχέσεις που «φαίνονται», εφόσον η οικογένεια ως σύνολο και τα μέλη της ως άτομα επιθυμούν να είναι και να παραμένουν αποδεκτά από το κοινωνικό περιβάλλον. Αλλά είναι και σχέσεις προσώπων, σχέσεις που «είναι» και μπορούν να παραμένουν στα πλαίσια του συγκεκριμένου κοινωνικού περιβάλλοντος και των δυνατοτήτων προσωπικής έκφρασης, τις οποίες το περιβάλλον παρέχει ή και ανέχεται. Οι σχέσεις προσώπων διαμορφώνονται με βάση τα προσωπικά χαρακτηριστικά των μελών της οικογένειας και όχι με βάση τις «προδιαγραφές» του κοινωνικά προσδιορισμένου οικογενειακού τους ρόλου (Παρασκευόπουλος, 1998).

Η απόλυτη σύμπτωση μεταξύ σχέσεων-ρόλων και σχέσεων-προσώπων είναι αδιανόητη. Γιατί θα προϋπέθετε ότι τα πρόσωπα έχουν χάσει την προσωπικότητα τους καθώς και ότι είναι ανύπαρκτα ως πρόσωπα. Επιπλέον, η απόλυτη διαφορά μεταξύ σχέσεων-ρόλων και σχέσεων-προσώπων είναι εξίσου αδιανόητη, γιατί στο επίπεδο των ατόμων θα απαιτούσε εκπληκτικές ικανότητες ηθοποιίας, ενώ στο επίπεδο της κοινωνίας θα σήμαινε την εξ ορισμού αδύνατη επιβίωση ενός απονεκρωμένου και απολιθωμένου θεσμού. Οι ρόλοι αποτελούν ένα μόνο τμήμα γνώσης των ατόμων, που περιέχει αμφίδρομα στερεότυπα συμπεριφοράς,

βρίσκεται σε μια διαδικασία διαμόρφωσης και μετατρέπεται σε θεσμικό πλαίσιο. Οι ρόλοι θεσμική κατάσταση, η οποία επαναλαμβάνεται και η παρουσίαση τους αντιπροσωπεύει όχι μόνο τον ίδιο τον ρόλο, αλλά και ένα ευρύ φάσμα θεσμικής συμπεριφοράς (Παρασκευόπουλος, 1998).

Λειτουργίες οικογένειας

Οι λειτουργίες της οικογένειας μπορούν σύμφωνα με την Διώτη-Γιανοπούλου (2000) είναι οι παρακάτω:

Αναπαραγωγική Λειτουργία. Πρόκειται για την απαραίτητη λειτουργία εξασφάλισης της βιολογικής αναπαραγωγής της κοινωνίας. Συγκεκριμένα, όσο περισσότερο παραδοσιακή είναι μία κοινωνία τόσο πιο καθοριστικός είναι ο βιολογικός ρόλος στον προσδιορισμό των κοινωνικών ρόλων,

Οικονομικές Λειτουργίες. Διαφοροποιούνται περισσότερο από όλες τις άλλες, ως αποτέλεσμα του κοινωνικού-οικονομικού εκσυγχρονισμού. Σε μια παραδοσιακή κοινωνία, οι οικονομικές λειτουργίες συνίστανται σε μια ποικιλία δραστηριοτήτων, όπου η κατανομή της εργασίας εξαρτάται από το φύλο και καθιστούν την οικογένεια συνολικά μια πλήρη οικονομική μονάδα, μια μονάδα δηλαδή παραγωγής και κατανάλωσης. Στις σύγχρονες οικογένειες η οικογένεια ως ομάδα, είναι κατά κύριο λόγο μονάδα κατανάλωσης και όχι μια μονάδα παραγωγής και κατανάλωσης, (όπως στις παραδοσιακές κοινωνίες), με συνέπεια την έντονη διαφοροποίηση των ρόλων των δύο φύλων.

Εκπαιδευτικές Λειτουργίες. Οι εκπαιδευτικές λειτουργίες είναι απαραίτητες για την εξασφάλιση της πολιτισμικής παραγωγής της κοινωνίας, για την αναπαραγωγή δηλαδή της ίδιας της κοινωνίας. Στις παραδοσιακές κοινωνίες, οι λειτουργίες της εκπαίδευσης και της κοινωνικοποίησης δεν διαχωρίζονται, σε αντίθεση με τις σύγχρονες κοινωνίες όπου η εκπαίδευση αποτελεί ευθύνη εξειδικευμένων θεσμών.

Ψυχολογικές Λειτουργίες. Συνίστανται κυρίως στην ικανοποίηση της ανάγκης των ατόμων να αισθάνονται ασφαλή και να απολαμβάνουν την στοργή των άλλων. Είναι θετικό από κάθε άποψη να αισθάνεται το κάθε μέλος, ότι κάθε πράξη του τελικά αναφέρεται στην οικογένεια του και να ενισχύεται από την αίσθηση, ότι ανήκει σε μια οικογένεια στην οποία προσφέρει τις δυνάμεις του και από την οποία μπορεί να αναμένει ηθική και υλική συμπαράσταση. Στις σύγχρονες κοινωνίες όπου η ταχύτητα των κοινωνικών μετασχηματισμών δημιουργεί ρευστότητα στις κοινωνικές σχέσεις και ανασφάλεια στα άτομα, οι σχετικές λειτουργίες έχουν αποκτήσει ιδιαίτερα μεγάλη σημασία.

2.2 Ελληνική οικογένεια - Κύριες τάσεις

Στις σύγχρονες κοινωνίες, οι μεταβολές που χαρακτηρίζουν της οικογένεια ως τρόπο οργάνωσης του ιδιωτικού βίου δεν είναι απλώς πολλές και εκτεταμένες. Είναι ενδεικτικές της διαμόρφωσης μιας άλλης οικογενειακής πραγματικότητας. Τα στοιχεία που εκφράζουν τις μεταβολές που έχουν επέλθει εμφανίζουν τις ίδιες τάσεις σε όλες σχεδόν τις χώρες. Στην Ελλάδα (Γεώργας, 2004,), οι κυριότερες τάσεις περιλαμβάνουν:

- ♦ Αύξηση των διαζυγίων (σε συχνότητα 100 γάμων τα διαζύγια αυξήθηκαν από 6% το 1970 σε 16% το 1999).
- ♦ Αύξηση της συχνότητας μη συμβατικών οικογενειακών σχημάτων, κυρίως των μονογονεϊκών οικογενειών.
- ♦ Αύξηση της ηλικίας κατά τον πρώτο γάμο, κυρίως για τις γυναίκες. Με δεδομένη την ελληνική κοινωνικό-πολιτισμική παράδοση η αύξηση αυτή σημαίνει επίσης, αύξηση α) των νοικοκυριών με ενήλικα παιδιά και β) των ζευγαριών με ανήλικα παιδιά και υπερήλικες γονείς.
- ♦ Αύξηση των άγαμων, με τάση διστακτικότητας για τη σύναψη γάμου αλλά και τάση συχνότητας συγκατοίκησης χωρίς γάμο.
- ♦ Αύξηση της ηλικίας της μητέρας κατά την γέννηση του πρώτου παιδιού.
- ♦ Μείωση της γονιμότητας, η οποία συνοδεύεται από σαφή τάση αύξησης των εκτός γάμων γεννήσεων, ενώ ταυτόχρονα αυξάνουν τόσο οι δυνατότητες υποβοήθησης της γονιμότητας όσο και η πρόσβαση στις δυνατότητες αυτές.
- ♦ Αύξηση της μέσης διάρκειας ζωής, η οποία σε συνδυασμό με την μείωση της γονιμότητας, οδηγεί στην αυξανόμενη γήρανση του ελληνικού πληθυσμού, και ταυτόχρονα και στην κάθετη επέκταση των οικογενειών, οι οποίες πλέον συμπεριλαμβάνουν τέσσερις ή πέντε γενεές μελών.

Οι μεταβολές αυτές, όπως είναι φυσικό επηρεάζουν την οικογένεια, την καθιστούν ρευστή και «αβέβαιη», αφενός γιατί ελαττώνουν την σημασία και πιθανότητα του συμβατικού σχήματος και αφετέρου γιατί συνεπάγονται την ρευστότητα της μορφής της ατομικής οικογενειακής ζωής, που διαμορφώνεται με ποικίλες και μεταβαλλόμενες συνθέσεις της οικογενειακής μονάδας. Ταυτόχρονα, οι μεταβολές αυτές εκφράζουν βαθύτατες κοινωνικό-πολιτισμικές αλλαγές, οι οποίες εξηγούν τις σημαντικότερες μεταβολές στην δομή της ελληνικής οικογένειας. *Συνοπτικά, οι κυριότερες από τις μεταβολές αυτές σύμφωνα με ...*(Γεώργας, 2004) *είναι οι εξής:*

- ♦ Μεταβολές της οικογενειακής δομής, που οφείλονται στις ριζοσπαστικές-επαναστατικές αλλαγές του ρόλου των γυναικών. Οι γυναίκες απέκτησαν αλλά και διεκδικούν εξουσία, αποδέχονται όλο και πιο δύσκολα διακρίσεις εις βάρος τους αλλά και απολαμβάνουν όλο και συχνότερα μιας οικονομικής ανεξαρτησίας που τους επιτρέπει ένα πλήθος επιλογών, οι οποίες ήταν παλαιότερα αδιανόητες όπως την επιλογή να παντρευτούν ή να χωρίσουν. Η έκταση ωστόσο και η σημασία των μεταβολών του γυναικείου ρόλου δεν συνοδεύτηκαν από αντίστοιχες μεταβολές του ανδρικού ρόλου. Λόγω αυτής της έλλειψης αντιστοιχίας δημιουργούνται προβλήματα στην καθημερινότητα των οικογενειών, των ανδρών και των γυναικών, τα οποία επιβαρύνουν κυρίως τις γυναίκες,
- ♦ Η μείωση των γεννήσεων, η σημασία που σήμερα αποδίδεται στα δικαιώματα του παιδιού, ο εκδημοκρατισμός των οικογενειακών σχέσεων και η άνοδος του εκπαιδευτικού επιπέδου από την μια γενιά στην άλλη απέδωσαν στα παιδιά έναν ρόλο κοινωνικά πιο ορατό και σημαντικότερο από ότι παλαιότερα, αν και από οικονομικής πλευράς όλο και πιο ελλειμματικό από την οικογένεια.

Οι λύσεις, τις οποίες δίνουν οι οικογένειες στα καινούρια δομικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν είναι αποτέλεσμα συμβιβασμών και αυτοσχεδιασμών. Αυτοσχεδιασμοί, οι οποίοι είναι απαραίτητοι δεδομένου ότι η οικογενειακή εμπειρία των συζύγων-γονέων δεν μπορεί να είναι χρήσιμη σε καινοφανείς καταστάσεις, εξηγώντας έτσι την ποικιλία και μεταβλητότητα των οικογενειακών σχημάτων. Ως τρόπος οργάνωσης του ιδιωτικού βίου η οικογένεια εξατομικεύεται, καθώς τα άτομα έχουν εφεξής οικογενειακές βιογραφίες με κοινά ενδεχομένως στοιχεία αλλά και με ουσιαστικές διαφορές.

2.3 Μορφές Οικογένειας: Παραδοσιακή-Πυρηνική-Σύγχρονη

Στην παραδοσιακή αγροτική-γεωργική κοινωνία, οι θέσεις και οι ρόλοι στην οικογένεια εξαρτώνται από το φύλο και την ηλικία, χαρακτηριστικά δηλαδή που είναι δεδομένα για το άτομο και δεν επηρεάζονται από την προσωπικότητα, την ιδιοσυγκρασία, τον χαρακτήρα, τις ικανότητες ή τις επιθυμίες του ατόμου. Η παραδοσιακή λοιπόν οικογενειακή δομή σύμφωνα με τον Παρασκευόπουλο (1998: 45) έχει τα παρακάτω χαρακτηριστικά:

- ♦ Οι θέσεις και οι ρόλοι των ατόμων, όπως και οι μεταξύ τους σχέσεις, προσδιορίζονται από ένα χαρακτηριστικό που παραμένει σταθερό κατά την διάρκεια της ζωής τους (το φύλο) και από ένα άλλο που εξ ορισμού μεταβάλλεται (την ηλικία).

- ♦ Οι θέσεις, οι ρόλοι και οι μεταξύ τους σχέσεις, εκφράζουν την αναφερόμενη και στα δύο χαρακτηριστικά ανισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών, ενηλίκων και παιδιών. Η ανισότητα αυτή συνοψίζεται αλλά και αναπαράγεται στις σχέσεις εξουσίας (του άνδρα πάνω στην γυναίκα, του ενήλικα πάνω στο παιδί, του γέροντα πάνω στον νεότερο) και στις σχέσεις εξάρτησης (της γυναίκας από τον άνδρα, του παιδιού από τον ενήλικα, του νεότερου από τον γέροντα).
- ♦ Οποιαδήποτε καινοτομία, ως προς τις θέσεις, τους ρόλους και τις μεταξύ τους σχέσεις απορρίπτεται και καταδικάζεται. Όσο πιο παραδοσιακή είναι μια κοινωνία τόσο πιο άκαμπτη είναι η οικογενειακή δομή, πιο απόλυτη η αναπαραγωγή των ρόλων μέσω της κοινωνικοποίησης και πιο αποτελεσματική η οικογένεια ως φορέας κοινωνικής σταθερότητας και συντηρητισμού. Στην παραδοσιακή οικογένεια οι σχέσεις των ατόμων χαρακτηρίζονται από ακαμψία και ανισότητα, αλλά χαρακτηρίζονται επίσης από σταθερότητα και ασφάλεια. Η ασφάλεια, οφείλεται στο δεδομένο χαρακτήρα των σχέσεων και απορρέει από την αβεβαιότητα του ατόμου ότι γνωρίζει επακριβώς την συμπεριφορά που οι άλλοι αναμένουν από αυτό, όπως και ότι μπορεί να προβλέψει με επιτυχία την συμπεριφορά των άλλων απέναντι του. Μια οικογένεια μπορεί να χαρακτηριστεί παραδοσιακή, στο μέτρο που υπερισχύουν τα παραδοσιακά χαρακτηριστικά της, δηλαδή ο απόλυτος προσδιορισμός των ρόλων με βάση το φύλο και την ηλικία, η απομόνωση των γυναικών και των παιδιών στο ιδιωτικό χώρο και η απουσία της έννοιας της ισότητας, των ισότιμων ρόλων (Παρασκευόπουλος, 1998).

Οι κύριοι παράγοντες που συνέβαλλαν στη σταδιακή μετατροπή της παραδοσιακής-αγροτικής κοινωνίας σε σύγχρονη-αστική σύμφωνα με τον Παρασκευόπουλο (1998:50) είναι οι εξής :

- ♦ Η μετατροπή των πόλεων σε αστικά κέντρα και σε μεγαλουπόλεις οδήγησε στην αποπροσωποποίηση των κοινωνικών σχέσεων. Οι οικογενειακοί ρόλοι γίνονται ασαφείς, ρευστοί ή και αντιφατικοί καθώς ο κοινωνικός περίγυρος δεν γνωρίζει τα προσδιοριστικά χαρακτηριστικά του κάθε ρόλου, δεν ενδιαφέρεται ή και δεν μπορεί να ελέγξει τον κάθε ρόλο, όπως έκανε στις προσωπικές κοινωνικές σχέσεις που χαρακτήριζαν την κοινότητα.
- ♦ Η αυτονόμηση του ατόμου από την ομάδα που είχε ως συνέπεια: α) τη διάσπαση της οικονομικής μονάδας που είναι η οικογένεια και την οικονομική ανεξαρτητοποίηση β) την απώλεια της εξουσίας της οικογένειας πάνω στα μέλη

της στο μέτρο που το επάγγελμα, το εισόδημα, η εκπαίδευση και η εξειδίκευση δεν εξαρτώνται από την οικογενειακή ομάδα. Αυτονόμηση σημαίνει ότι η οικογένεια παύει να είναι η μοίρα του ατόμου, που στα συμφέροντα της οποίας το άτομο οφείλει να προσαρμοστεί, θυσιάζοντας την ατομικότητα και την προσωπική ευτυχία. Η οικογένεια γίνεται μέσο επιβίωσης της ατομικότητας και της προσωπικής ευτυχίας. Αν αυτοί οι ατομικοί στόχοι δεν επιτυγχάνονται ικανοποιητικά, η ομάδα πρέπει να διαλυθεί και το άτομο να αναζητήσει την επίτευξη αυτή στην δημιουργία άλλης ομάδας.

- ♦ Η σταδιακή επικράτηση στις σύγχρονες κοινωνίες της ιδεολογίας της ισότητας, όπου η σημασία στην ισότητα ευκαιριών προσωπικού επιτεύγματος, στο σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου, η έμφαση στην ισονομία και ισοτιμία των πολιτών αποτελούν χαρακτηριστικά της σύγχρονης κοινωνίας.

Ενώ στην παραδοσιακή οικογένεια, όλοι οι στόχοι των ατόμων και οι εκδηλώσεις της ζωής τους υπήρξαν είτε άμεσα είτε έμμεσα συνδεδεμένες με μια ολόκληρη ανθρώπινη ομάδα χωρίς η υπόστασή τους να συνδέεται με συγκεκριμένα πρόσωπα μέσα σε αυτήν στην πυρηνική οικογένεια, ένα μέλος, το παιδί, αποκτά πρωταρχικό ρόλο και αποτελεί σκοπό πάνω στον οποίο βασίζεται ο γάμος και η δημιουργία της οικογένειας (Κατάκη, 1998). Η ιδιαιτερότητα της μορφής αυτής της ελληνικής οικογένειας, έχει σχέση με επιδιώξεις που αφορούν στην κοινωνική άνοδο των μελών της, καθώς μέσα από την προσαρμογή των παιδιών στις καινούριες συνθήκες της τεχνολογικά αναπτυγμένης κοινωνίας, προωθείται η οικογένεια ως σύνολο. Για την επίτευξη των επιδιώξεων αυτών, παρατηρείται μία υπερβολική προσήλωση στην προσπάθεια για μόρφωση των παιδιών, μία διάχυτη αγωνία και πίεση για την επίδοση τους στο σχολείο, καθώς η επιτυχία τους είναι στενά συνυφασμένη με την προώθηση και ψυχολογική ανάταση των ίδιων των γονιών (Διώτη-Γιανοπούλου, 2000). Το μοντέλο της πυρηνικής οικογένειας, χαρακτηρίζεται από έντονα στοιχεία αλληλεξάρτησης, τα οποία όμως τελικά καταλήγουν σε αντιφάσεις και συγκρούσεις τόσο για τους γονείς όσο και για τα παιδιά. Ο αγώνας για την επίτευξη των προσωπικών επιδιώξεων (που είναι απαραίτητος όχι μόνο για την υλική ευημερία αλλά και για τη στήριξη της προσωπικότητας) συγκρούεται μοιραία με τις προσδοκίες των άλλων μελών της οικογένειας για συντροφικότητα, υποστήριξη και φροντίδα. Τις ίδιες αντιφατικές τάσεις και συναισθήματα βιώνουν και τα παιδιά, καθώς είτε επιτύχουν είτε αποτύχουν δε θα απελευθερωθούν από τη σύγκρουση με τους γονείς.

Στη σύγχρονη αστική κοινωνία, η βιομηχανική οικονομία δημιουργεί καινούριες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, όπως η διεύρυνση της αγοράς εργασίας-ο πολλαπλασιασμός, η εξειδίκευση των θέσεων εργασίας και η ανάγκη συμπλήρωσης των αποδοχών του άνδρα (προμηθευτή-συζύγου-πατέρα) γιατί δεν επαρκούν για την κάλυψη των αναγκών της οικογένειας, (λόγω της αυξημένης κατανάλωσης αγαθών και υπηρεσιών που στις σύγχρονες κοινωνίες δεν παράγονται αλλά αγοράζονται). Οι συνθήκες αυτές καθιστούν δυνατή και συχνά επιτακτική την έξοδο της συζύγου-μητέρας από το σπίτι και την απασχόληση της στην αγορά. Η δυνατότητα αυτή επέδρασε αποφασιστικά στην παραδοσιακή δομή της οικογένειας, γιατί σήμανε την χαλάρωση της άκαμπτης και απόλυτης εξάρτησης του ρόλου από το φύλο και η παραδοσιακή ισορροπία εξουσίας-εξάρτησης διαταράχθηκε. Η σταδιακή μετατροπή της αγροτικής κοινωνίας σε αστική οδήγησε στην ρευστότητα των ρόλων και των θέσεων. Ρευστοποίηση η οποία δεν σήμανε την κατάργηση της οικογένειας, την μείωση της κοινωνικής της σημασίας, το χάος στις κοινωνικές και προσωπικές σχέσεις των φύλων, αλλά την εμφάνιση και επικράτηση παραλλαγών του παραδοσιακού. Στις σύγχρονες οικογένειες και κυρίως αυτές με πατέρες-ελεύθερους επαγγελματίες, η κοινωνική δύναμη του πατέρα σε αντιδιαστολή με της μητέρας έχει μειωθεί. Η ανατροφή των παιδιών συνεχίζει να είναι ευθύνη της γυναίκας και οι γονείς από τις μικρές κοινότητες είναι ακόμη προσκολλημένοι στις αξίες των παραδοσιακών ρόλων, επειδή το είδος των οικονομικών απασχολήσεων στην επαρχία, η γεωργία και η αλιεία συνεχίζουν να βρίσκονται σε συνάρτηση με το είδος της παραδοσιακής εκτεταμένης οικογένειας δηλαδή αποτελεί λειτουργική κοινωνική δομή. (Παρασκευόπουλος, 1998).

2.4 Ρόλος γυναίκας στην παραδοσιακή και πυρηνική οικογένεια

Ρόλος γυναίκας στην παραδοσιακή οικογένεια

Οι ιεραρχικοί ρόλοι στην παραδοσιακή οικογένεια ήταν αυστηρά προσδιορισμένοι. Ο πατέρας ήταν ο πατριάρχης της οικογένειας που έπαιρνε τις σημαντικές αποφάσεις, έλεγχε τα οικονομικά οικογένειας και είχε υψηλή κοινωνική θέση. Αντίθετα, ο ρόλος της μητέρας ήταν η φροντίδα, ανατροφή των παιδιών και η απασχόληση με το σπίτι (Παρασκευόπουλος, 1998). Μέσα στο πλέγμα των κοινωνικών και των οικογενειακών αλληλεξαρτήσεων, η γυναίκα κρατούσε ρόλο ιδιαίτερα σημαντικό. Πάρα πολλά πρόσφερε ακόμα και για την ίδια την επιβίωση της κοινότητας, βιολογική και κοινωνική, που φυσικά στηριζόταν στην συνεργασία και στην αλληλοβοήθεια ανάμεσα σε όλα τα μέλη της. Ένας συνδυασμός ο οποίος γινόταν

αυτόματα, γιατί ο ρόλος της γυναίκας εναρμονιζόταν τόσο με τις δικές της ανάγκες όσο και με τις ανάγκες του κοινωνικού συνόλου (Κατάκη, 1998).

Η κοινότητα περιέβαλλε την παραδοσιακή γυναίκα με σεβασμό και εκτίμηση. Όσο δηλαδή εκείνη «έδινε» και αποστερούσε τον εαυτό της από υλικές απολαύσεις, τόσο αύξανε τις ψυχολογικές και κοινωνικές απολαβές της. Με άλλα λόγια την δύναμη της την έπαιρνε μέσα από το συνεχές δόσιμο. Η ζωή της γυναίκας εκείνη την εποχή δεν ήταν εύκολη, καθώς πέρα από την κοπιαστική καθημερινή δουλειά, η γυναίκα περνούσε πολλές επώδυνες δοκιμασίες ώσπου να εδραιώσει την θέση της μέσα στον κύκλο της και στην ευρύτερη κοινότητα. Μόνο όταν γινόταν μητέρα δικαιωνόταν οι κόποι της ψυχικά και σωματικά. Η στάση της οικογένειας αλλά και της κοινότητας άλλαζε απέναντι στη γυναίκα από την στιγμή που έφερνε στον κόσμο ένα παιδί, από την στιγμή που γινόταν μητέρα. Εδώ μπορούν ίσως να εντοπιστούν τα σπέρματα των αντιφατικών στοιχείων που συνυπάρχουν στην έννοια «γυναίκα». Ενώ δηλαδή ο ρόλος της συνδέεται με αρνητικές αντιλήψεις του συνόλου για αυτήν και αρνητικά βιώματα της ίδιας, η έννοια «μάννα» είναι ιδιαίτερα εξιδανικευμένη (Κατάκη, 1998).

Στον παραδοσιακό χώρο ενώ η γυναίκα μαζί με τον ρόλο της μητέρας αποκτά τεράστια κοινωνική επιρροή, εκπρόσωπος της οικογένειας ήταν πάντοτε ο άνδρας. Ενώ στην πραγματικότητα ο ρόλος της ήταν σημαντικός οικονομικά, κοινωνικά και μέσα στην οικογένεια έξω από το σπίτι εμφανιζόταν σαν πρόσωπο ασήμαντο, σαν να μην είχε καμία ισχύ. Ενώ μέσα στην οικογένεια εκείνη αποφάσιζε για πολύ σημαντικά θέματα που αφορούσαν στις ενδοοικογενειακές σχέσεις. Απόδειξη αποτελεί, το γεγονός, ότι η Ελληνίδα στην παράδοση περνούσε μεγάλα διαστήματα χωρίς τον άντρα της που ή ξενιτευόταν ή πήγαινε στον πόλεμο ή ήταν ναυτικός ή δούλευε τεχνίτης σε άλλα μέρη, με αποτέλεσμα να αναλαμβάνει εκείνη τα πάντα, εάν ήθελε να επιβιώσει αυτή και τα παιδιά της (Κατάκη, 1998).

Ρόλος γυναίκας στην πυρηνική οικογένεια

Ενώ στο παραδοσιακό χώρο η γυναίκα διαδραμάτιζε ουσιαστικό ρόλο, στον αστικό χώρο τις ευθύνες για την επιβίωση επωμίζεται ο άντρας και εκείνη περνάει στον βοηθητικό ρόλο της νοικοκυράς. Ο άντρας θα ικανοποιήσει όλες τις υλικές ανάγκες της οικογένειας. Προστατευμένη λοιπόν από την εξωτερική αντιξοότητα μπορεί τώρα να αφοσιωθεί στην οικογένεια της. Έτσι περισσότερο ή λιγότερο πρόθυμα η γυναίκα αναλαμβάνει τον ρόλο της νοικοκυράς και της μητέρας. Απομονωμένη μέσα στο διαμέρισμα όλη την ημέρα αισθάνεται πως ο άνθρωπος που την έχει πραγματικά ανάγκη είναι το παιδί. Σε αυτό λοιπόν θα

αφοσιωθεί. Πίσω έχει βιώματα που λένε ότι να δίνεις είναι καλό. Ικανοποιεί τις ανάγκες και των άλλων και τις δικές της. Επειδή ο άντρας της λείπει στη δουλειά όλη την ημέρα και ούτως ή άλλως ο ρόλος της μάνας είναι ο σημαντικότερος, γιατί εκεί πρέπει να τα καταφέρει και από εκεί θα πάρει τα περισσότερα, συγκεντρώνει την προσοχή της στο παιδί (Κατάκη, 1998).

Η γυναίκα στις συνθήκες της αστικής ζωής μέσα στην μοναξιά της αισθάνεται εντονότερα την ανάγκη για ανθρώπινη επαφή. Νιώθει την ερημιά και την αποξένωση περισσότερο από τον άντρα της, που τον απορροφά η κάλυψη των υλικών αναγκών. Ίσως να μην μπορεί να συνειδητοποιήσει και να εκφράσει αυτή την ανάγκη για επικοινωνία, αλλά σίγουρα βιώνει την έλλειψη της. Πολλές γυναίκες αποζητούν διέξοδο στην επαγγελματική απασχόληση είτε για λόγους που έχουν σχέση με την ενίσχυση του οικογενειακού εισοδήματος, είτε για λόγους που έχουν σχέση με τις δικές της προσωπικές ανάγκες για αυτοεκπλήρωση. Στην πρώτη περίπτωση η γυναίκα αισθάνεται φορτωμένη με ευθύνες. Ενώ είναι αναγκασμένη να εργάζεται ο άντρας δεν φαίνεται και πολύ ευχαριστημένος. Ενώ εκείνη μοιράζεται τα οικονομικά βάρη ο άνδρας δεν μοιράζεται τη φροντίδα του σπιτιού (Κατάκη, 1998).

Υπάρχει όμως και η γυναίκα που σπούδασε, διαμόρφωσε επαγγελματικούς στόχους και θέλει να προσφέρει και μέσα από την ένταξη της στον κοινωνικό χώρο. Στην πράξη όμως διχάζεται, καθώς οι προτεραιότητες μπερδεύονται. Όταν ασχολείται με την δουλειά της αισθάνεται ότι στερεί από τους δικούς της την παρουσία της και δεν είναι κοντά τους όταν την χρειάζονται. Όταν ασχολείται με τις υποχρεώσεις της μέσα στην οικογένεια αισθάνεται ότι στερεί από τον εαυτό της. Συμπαράσταση δεν βρίσκει και ο σύζυγος δεν φαίνεται ενθουσιασμένος για την ενασχόληση της με εξωοικογενειακά ενδιαφέροντα. Οι προοπτικές για επαγγελματική άνοδο και αναγνώριση δεν είναι ρόδινες. Δεν την αποδέχονται εύκολα, ενώ αισθάνεται ότι παραμελεί τα παιδιά της. Τα συναισθήματα που την κατακλύζουν είναι τότε θυμός, πότε ενοχή και απογοήτευση (Κατάκη, 1998).

2.5 Ρόλοι των δύο φύλων στην σύγχρονη οικογένεια

Από όλες τις δικαιολογίες που λέγονται για την παρουσία της γυναίκας μέσα στο σπίτι, ο μύθος της μητρότητας είναι ο πιο ισχυρός και ενώ ο ρόλος της νοικοκυράς ή της συζύγου μπορούν να διαφοροποιηθούν ο μητρικός φαίνεται πως όχι. Ο μύθος στηρίζεται στο ότι τα παιδιά χρειάζονται την μητέρα τους και εκείνη τα παιδιά της και ότι η μητρότητα αποτελεί το μεγαλύτερο επίτευγμα στην ζωή μιας γυναίκας. Το βιολογικό ωστόσο γεγονός, ότι οι γυναίκες γεννούν παιδιά δεν τις εμποδίζει από την συμμετοχή σε «αντρικές» δραστηριότητες. Ο

τρόπος, με τον οποίο το γεγονός αυτό της γέννησης έχει αλληλεπιδράσει με την κοινωνική και οικονομική οργάνωση έχει δημιουργήσει μια σημαντική σύγκρουση στην κοινωνία σχετικά με την διάκριση του ρόλου των φύλων. Σήμερα η μητρότητα καταλαμβάνει ένα μικρό συγκριτικά μέρος στην ζωή μιας γυναίκας χάρη στην αντισύλληψη, στη μικρή περίοδο θηλασμού, στους παιδικούς σταθμούς και στα σχολεία. Η παλιά αντίληψη ότι οι γυναίκες είναι ανίκανες για εργασία, τις κρατούσε μέσα στο σπίτι, διαιωνίζοντας τον μύθο ότι η θέση τους είναι μέσα στο σπίτι να φροντίζουν τα παιδιά και τον σύζυγο τους (Κανταρτζή, 1991).

Σε κάθε κοινωνία, αναμένεται ότι τα παιδιά θα πρέπει να ετοιμαστούν και να διδαχθούν τους ρόλους και τα καθήκοντα τους που θα τους επιτρέψουν να λειτουργήσουν μέσα στην κοινωνία, αλλά και να την διατηρήσουν όπως είναι, ρόλος τον οποίο κατά κύριο λόγο αναλαμβάνουν οι μητέρες. Ο μύθος όμως της μητρότητας συντελεί στη παραμονή των γυναικών μέσα στο σπίτι, διαιωνίζοντας την αντίληψη ότι η μητρότητα είναι το πιο σημαντικό στοιχείο στο γυναικείο ρόλο, εξηγώντας γιατί οι γυναίκες στη κοινωνία μας (μητέρες, δασκάλες) εμφανίζονται να είναι «καλές» με τα παιδιά, να έχουν «φυσικό ένστικτο» για την ανατροφή τους, πλημμυρισμένες με τα φυσικά χαρίσματα της υπομονής, της γλυκύτητας, της επιείκειας, της ηρεμίας και γιατί εμφανίζονται να είναι οι πιο κατάλληλες να ασχοληθούν με τα παιδιά (Κανταρτζή, 1991).

Οι γυναίκες κατασκευάζονται από την ίδια την κοινωνία ως μητρικές μορφές, είναι μια έννοια και μια συγκεκριμένη κατάσταση ζωής, που έχει κατασκευαστεί κατά γένος έχει δηλαδή αναγνωριστεί πλέον διαπολιτισμικά ως γυναικεία κατάσταση ζωής. Πολλές θεωρίες έχουν διατυπωθεί για τους λόγους που τοποθέτησαν την γυναίκα σε αυτή την κατάσταση. Οι παραδοσιακές ψυχοδυναμικές θεωρίες συσχετίζουν την γυναικεία βιολογική λειτουργία, την ικανότητα δηλαδή για αναπαραγωγή με το «φθόνο των ανδρών» ή με το κάθε τι που θεωρείται «ανδρικό». Η φυσιολογική δηλαδή δυνατότητα των γυναικών για αναπαραγωγή παρουσιάζεται ως μια ειδική επιθυμία των γυναικών να αναλάβουν την θέση της μητρικής μορφής (Παρασκευόπουλος, 1998).

Σύμφωνα με τον Παρασκευόπουλο (1998), ο πολιτισμός και η κοινωνία καθορίζουν τις θέσεις των γυναικών μέσα στην ιδιωτική σφαίρα της οικογένειας. Οι γυναίκες, προετοιμάζονται από την στιγμή που θα γεννηθούν για την θέση της μητρικής μορφής. Αντιμετωπίζουν την αποδοκιμασία της κοινωνίας, η οποία επιμένει σε μεγάλο βαθμό να θεωρεί ότι η βιολογία των γυναικών είναι καθοριστική και ότι πρέπει αναγκαστικά να αναλάβουν την θέση των μητρικών μορφών. Η Dinneerlein αναφέρει ότι η «*γυναίκα παρουσιάζεται από την φύση της ως αυτή που θα γαλουχήσει την ατομικότητα των άλλων, ως*

αυτή που θα αντανακλά την υποκειμενική ύπαρξη των άλλων, ως αυτή που θα επιβεβαιώσει την αξία, την εξουσία και την σπουδαιότητα των άλλων. Αν αποτύχει τότε είναι άχρηστη και απάνθρωπη»(στον Παρασκευόπουλο, 1998:13). Όταν αποτύχει η γυναικεία μητρική μορφή να προσφέρει όλες τις υπηρεσίες της στα άλλα μέλη της οικογένειας κατηγορείται για μια σειρά από δυσκολίες ή προβλήματα, τα οποία βιώνουν τα άλλα μέλη της οικογένειας. Το μήνυμα που παίρνουν οι γυναίκες είναι ότι οι ίδιες είναι απόλυτα υπεύθυνες για τα παιδιά τους και πρέπει να κάνουν το παν για αυτά. Όταν δεν μπορούν να τους προσφέρουν τα πάντα νιώθουν ενοχές και άγχος. Δέχονται πιέσεις να αποδεχτούν τις θέσεις που έχει καθορίσει για αυτές το γενικότερο κοινωνικό σύνολο, όπως είναι και η θέση της μητρικής μορφής, η οποία έχει κατασκευαστεί μακριά από τις καθημερινές εμπειρίες της ζωής των γυναικών.

Εκτός από τον ρόλο της μητέρας υπάρχει και ο ρόλος του πατέρα, τον οποίο και χρειάζονται εξίσου τα παιδιά. Στην κοινωνία μας, οι όροι «μητέρα» και «πατέρας» καθορίζουν ρόλους που είναι ποιοτικά διαφορετικοί. Στις περισσότερες οικογένειες τα παιδιά έχουν ποιοτικά διαφορετικούς τρόπους σχέσεων με τον κάθε γονιό. Η μητέρα και ο πατέρας έχουν διαφορετική συνεισφορά στην απόκτηση της κατάλληλης συμπεριφοράς για το κάθε φύλο από τα μικρά παιδιά. Αν και ο πατέρας αντιπροσωπεύει μια σημαντική μορφή ως μοντέλο για το παιδί, ο ρόλος του θεωρείται δευτερεύοντας σε σύγκριση με την μητέρα, επειδή οι άντρες βλέπουν τους εαυτούς τους πρώτα από όλα «κουβαλητές». Η κοινωνία έχει συγκεκριμένες προσδοκίες για την γονεϊκή συμπεριφορά. Δίνει έμφαση στον διαφορετικό ρόλο του πατέρα κρατώντας τους άντρες μακριά από τα παιδιά τους. Ακόμη και όταν οι δύο γονείς εργάζονται και είναι διαθέσιμοι να περάσουν ίσο χρόνο με τα παιδιά τους, η μητέρα ασχολείται περισσότερο με την φροντίδα. Μελέτες έδειξαν ότι ενώ σχεδόν όλοι οι άνδρες παίζουν με τα παιδιά τους, λίγοι ασχολούνται με την φροντίδα του παιδιού σε καθημερινή βάση και ειδικότερα στις πιο «βρώμικες» δουλειές. Το βιολογικό γεγονός της γέννησης μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα της επαφή της μητέρας με το μωρό και την απουσία του πατέρα. Ο νέος πατέρας παραστέκεται στη σύζυγο κατά την διάρκεια της γέννας και ορισμένοι παραπονιούνται ότι αισθάνονται ότι παραμελούνται μετά την γέννηση του παιδιού. Αν ληφθεί υπόψη η διαφορετική μεταχείριση που δέχονται τα μωρά από τους γονείς είναι κατανοητό ότι ο τρόπος και η ποιότητα της αλληλεπίδρασης διαφέρει (Παρασκευόπουλος, 1998).

Στην οικογένεια, εκτός από το ρόλο του γονέα, υπάρχουν και άλλοι τομείς που τα δύο φύλα διαδραματίζουν πολύ σημαντικούς ρόλους. Ένας από αυτούς είναι ο ρόλος της γυναίκας ως νοικοκυράς. Συχνά ακούγεται η άποψη ότι το σπίτι είναι το βασίλειο της γυναίκας και έτσι η γυναίκα δεν ισχυρίζεται ότι «δουλεύει» όταν μαγειρεύει, σκουπίζει ή φροντίζει τα παιδιά

της, αλλά και όταν κρατά την οικογενειακή επιχείρηση. Ένα τεράστιο μέρος της ανθρώπινης εργασίας, η μη αμειβόμενη, η οικιακή εργασία θεωρείται μη εργασία. *«Ως οικιακή εργασία, ορίζεται η δουλειά που απαιτείται για να γίνει δυνατή η κατανάλωση, συντήρηση και αναπαραγωγή του εργατικού δυναμικού της οικογένειας ή του νοικοκυριού και όχι η εργασία που παράγει εμπορεύσιμα αγαθά στην οικογένεια».* Η μη εργαζόμενη επαγγελματικά γυναίκα θεωρείται αυτόματα ως νοικοκυρά ενώ ο μη εργαζόμενος άντρας ως άνεργος.. Έχει απαξιωθεί κοινωνικά ο τεράστιος όγκος της εργασίας που γίνεται μέσα στο σπίτι, ενώ οι ίδιες γυναίκες φαίνεται να έχουν δεχθεί αυτήν την απαξίωση. Η διαίρεση της ανθρώπινης εργασίας σε αμειβόμενη ή μη, σε εργασία μέσα ή έξω από το σπίτι, σε τελευταία ανάλυση το γυναικείο και ανδρικό πρότυπο εργασίας αντικατοπτρίζει μια άλλη διαίρεση, την διαίρεση της οικογένειας και της αγοράς εργασίας. Τα πρότυπα που χρησιμοποιούνται βασίζονται στην αποδοχή, ότι καθένας από αυτούς τους χώρους ταυτίζεται με ένα φύλο. Η διείσδυση του ενός στον χώρο του άλλου αποτελεί εξαίρεση, παράβαση του κανόνα και ο διαχωρισμός αυτός δεν θα είχε νόημα αν δεν συνοδευόταν και από την αντίστοιχη κοινωνική αξιολόγηση. Ο καταμερισμός αυτός θεωρείται «φυσικός» όπως άλλωστε «φυσικές» θεωρούνται και οι διαφορετικές σχέσεις που έχουν άνδρες και γυναίκες με καθένα είδος εργασίας (Παρασκευόπουλος, 1998: 25).

Μέσα από την πορεία της ταύτισης, οι γυναίκες εσωτερικεύουν τον ρόλο τους ως νοικοκυρές, τονίζοντας ότι εργάζονται πιο σκληρά από τους άνδρες τους και διαμαρτύρονται για το χαμηλό στάτους του νοικοκυριού, καθώς επικρατεί η άποψη ότι το νοικοκυριό και η φροντίδα των παιδιών είναι «ελαφρές» εργασίες. Αν και το νοικοκυριό έχει γίνει ευκολότερο στις μέρες μας, εξακολουθεί να είναι μια σκληρή δουλειά. Η φροντίδα των παιδιών είναι ακόμη πιο εξαντλητική και χρειάζονται ατελείωτα αποθέματα ενέργειας.

Άλλος ένας ρόλος που καλείται η γυναίκα να αναλάβει στην σημερινή κοινωνία είναι αυτός της εργαζόμενης, συνυφασμένος με διάφορα διλήμματα και δυσκολίες, έχοντας επωμιστεί παράλληλα το ρόλο της μητέρας και της νοικοκυράς. Η έμισθη εργασία της γυναίκας μεταμορφώνει έτσι, κατά ένα μεγάλο μέρος, την φύση των δεσμών που την ενώνουν με τον άντρα της. Το γεγονός, ότι η γυναίκα συνεχίζει να εκπληρώνει το μεγαλύτερο μέρος της οικιακής εργασίας δείχνει ότι το συμβόλαιο του γάμου δεν αποτελεί «συμβόλαιο ανταλλαγής μεταξύ οικιακής εργασίας και συντήρησης». Η «διπλή ημέρα» αποτελεί την ένδειξη ότι η οικιακή σφαίρα εξακολουθεί να ανήκει στην γυναίκα. Παρόλα αυτά, οι γυναίκες που αποκτούν επαγγελματική ζωή αποδεσμεύονται «εν μέρει από μία σχέση παραγωγής, η οποία χαρακτηρίζεται από την εξάρτηση» (Francois de Singly, 1996).

Η ανάλωση μεγάλου μέρους του χρόνου στα οικιακά και στην φροντίδα της οικογένειας έχει ως αποτέλεσμα οι γυναίκες α) να ταυτίζονται ιδεολογικά με την οικογένεια-σπίτι ανεξάρτητα από τον βαθμό συμμετοχής τους στην εξωτερική εργασία, β) να στερούνται την οικονομική αυτοδυναμία και τον ελεύθερο χρόνο για να εκπαιδευτούν επαγγελματικά, γ) να προσλαμβάνονται ως ευκαιριακό προσωπικό και να λαμβάνουν χαμηλά ημερομίσθια και μισθούς, δ) να έχουν πιο περιορισμένη πρόσβαση από τους άνδρες στην πληροφόρηση και στα κέντρα λήψης αποφάσεων και ε) να δέχονται ευκολότερα την άσκηση διάφορων μέτρων ανδρικής εξουσίας στην οικογένεια, την δουλειά και άλλους τομείς. Οι γυναίκες που ασχολούνται σοβαρά με την εργασία τους θεωρούνται το αντίθετο της θηλυκής γυναίκας. Το να αποκαλείς έναν άνδρα φιλόδοξο είναι κομπλιμέντο ενώ για την γυναίκα μπορεί να θεωρηθεί βρισιά, εφόσον η φιλοδοξία θεωρείται ανδρικό χαρακτηριστικό. Οι γυναίκες καριέρας συναντούν αποδοκιμασία όχι μόνο από άνδρες αλλά και από άλλες γυναίκες. Ωστόσο, η επαγγελματική καριέρα αποτελεί ένα πραγματικό εφόδιο για την γυναίκα και της επιτρέπει να βελτιώσει σημαντικά την θέση της μέσα στο ζευγάρι καθώς συσχετίζεται με την εξουσία μέσα σε αυτό, την εκτέλεση των οικιακών εργασιών, την αντίληψη των ανδρικών και γυναικείων ρόλων, τον πραγματικό και επιθυμητό αριθμό παιδιών καθώς και την ικανοποίηση της (Παρασκευόπουλος, 1998).

Οι ρόλοι μέσα στην οικογένεια κατανέμονται άνισα εις βάρος της γυναίκας. Πρέπει να γίνει κατανοητό ότι και τα δύο φύλα είναι ισάξια αλλά και διαφορετικά, χωρίς αυτό να σημαίνει ενδείξεις υπεροχής του ενός έναντι του άλλου. Το ένα φύλο συμπληρώνει το άλλο και η γυναίκα πρέπει να αντιμετωπίζεται όπως και ο άνδρας: ως ισότιμο μέλος της οικογένειας και της κοινωνίας με ίδια δικαιώματα και υποχρεώσεις, χωρίς καμία απολύτως διάκριση, ως ισάξια και αυτοδύναμη ύπαρξη με τον άνδρα (Παρασκευόπουλος, 1998).

2.6 Μια διαπραγματευόμενη αυτονομία

Στην «μετά-σύγχρονη» οικογένεια, αυτό το οποίο αλλάζει από την άποψη της αυτονομίας είναι αφενός μάλλον οι δικαιολογίες για ύπαρξη προσωπικών εδαφών καθενός από τους συζύγους, παρά αυτή καθαυτή η αύξηση της και αφετέρου οι δυνατότητες διαπραγμάτευσης τους, όπου η ιδεολογία της αυτονομίας συνιστά ένα θεμιτό επιχείρημα. Οι μεταβολές, αφορούν περισσότερο στους τρόπους με τους οποίους οι αυτόνομες, ξεχωριστές αυτές πρακτικές δικαιολογούνται και διεκδικούνται. Για να έχει δικαίωμα σε ένα προσωπικό έδαφος, καθένας από τους συζύγους οφείλει να δείχνει ότι θεωρεί αυτό το δικαίωμα του ως μη

διαπραγματεύσιμο, επειδή το έχει ανάγκη για να οικοδομήσει τον εαυτό του. Διεκδικεί αυτονομία όχι για να αποφύγει τον σύντροφο του ή να αποδράσει από τη συζυγική ζωή, κάτι το οποίο συχνά απειλεί την αντίληψη του συντρόφου σχετικά με την συζυγική ζωή (Francois de Singly, 1996).

Η περίπτωση αυτή παρατηρείται στον εργατικό κόσμο, όπου καθένας από τους συζύγους επιδιώκει να καθλώσει τον άλλο στο σπίτι, χωρίς να θέλει να κάνει το ίδιο και για τον εαυτό του. Όσα εκτυλίσσονται μέσα στο σπίτι ή κοντά σε αυτό και έχουν ως σαφή στόχο να εξυπηρετήσουν την οικογένεια, επιτρέπουν ευκολότερα έναν συμβιβασμό μεταξύ των συζύγων. Η αυτονομία γίνεται περισσότερο αποδεκτή από την στιγμή που δεν την αντιλαμβάνεται έτσι ο άλλος σύζυγος, που η συγκεκριμένη δραστηριότητα μπορεί να θεωρηθεί πως έχει διπλό ρόλο: οικογενειακό και συγχρόνως προσωπικό.

Μέσα από την σχέση διαπραγμάτευσης προκύπτουν δύο είδη αυτονομίας σύμφωνα με την Francois de Singly (1996):

- ♦ *Η αυτονομία μέσα από την αποδέσμευση και την έμμισθη εργασία*

Προκειμένου να διαφυλαχθεί η προσωπική τους ζώνη, οι γυναίκες υπέρμαχοι της ισότητας των φύλων, ζητούν να μεταβληθούν σε συζυγικά τα εδάφη, τα οποία είναι κωδικοποιημένα σύμφωνα με την παράδοση ως γυναικεία. Η ύπαρξη των ορίων που σημειώνονται από το φύλο βιώνονται από την πλευρά τους ως απειλή της προσωπικής τους ευημερίας. Η κριτική του ρόλου των φύλων είναι εντονότατη. Ένας από τους παράγοντες που διαφοροποιούν τις φεμινίστριες από τις νοικοκυρές είναι η έμμισθη εργασία. Η έμμισθη εργασία αποτελεί κατάκτηση της αυτονομίας μέσω μιας αποδέσμευσης όχι μόνον από τις οικιακές εργασίες, αλλά και από την λήψη αποφάσεων. Οι χρηματικοί πόροι που οι γυναίκες αντλούν από την επαγγελματική τους δραστηριότητα δεν συμβάλλουν στην δημιουργία μιας σχέσης δύναμης ώστε να περιέρχεται σε αυτές η εξουσία. Αντίθετα, προσπαθούν να οικοδομήσουν ένα οικογενειακό σύμπαν, το οποίο διέπεται από την μεγαλύτερη δυνατή αοριστία στον ορισμό των φύλων όσον αφορά στα πεδία των αρμοδιοτήτων.

- ♦ *Η αυτονομία μέσα από την πολιτιστική ενίσχυση και υπεροχή*

Στην αντίθετη πλευρά, η ομάδα των «νοικοκυρών» δεν είναι ομοιογενής: άλλες πράττουν όσα αποφασίζουν, άλλες περισσότερα από όσα αποφασίζουν. Οι πρώτες έχουν την εξουσία για τις αποφάσεις που αντιστοιχούν στην ζώνη της οικιακής εργασίας. Οι γυναίκες «αυτόνομες-νοικοκυρές» διαθέτουν ένα σχολικό κεφάλαιο τουλάχιστον ισοδύναμο με εκείνο του άντρα τους. Οι γυναίκες «νοικοκυρές», οι

οποίες διαθέτουν τα απαιτούμενα πολιτιστικά προσόντα, θέλουν να κυβερνούν στο σπίτι αποκτώντας τον τίτλο της «κυρίας του σπιτιού». Οι γυναίκες «αυτόνομες-νοικοκυρές» κατορθώνουν να ζουν σε ένα αυτόνομο σύμπαν, χωρίς να μεταβάλλουν την αντικειμενική σχέση εξάρτησης. Οι γυναίκες «φεμινίστριες» επιδιώκουν πρώτιστα να απαλλάξουν τις συζυγικές σχέσεις από τους δεσμούς εξάρτησης. Αρνούνται να αναλαμβάνουν την οικιακή εξουσία, προτιμώντας να ελαττώνουν τις δαπάνες λειτουργίας του σπιτιού. Επιδιώκουν να ξεφεύγουν από την λογική των κοινωνικών σχέσεων που προσιδιάζει στο φύλο τους, που τους επιβάλλει έναν έμμεσο τρόπο αναγνώρισης (Francois de Singly, 1996:136).

Όπως αναφέρει η Francois de Singly (1996:149), ο Jean Claude Kaufmann περιγράφει τις τακτικές που οι άντρες εφαρμόζουν, προκειμένου να διατηρήσουν κεκτημένα πλεονεκτήματα, όπως και λύσεις τις οποίες αποδέχονται οι γυναίκες, που συμβάλλουν στην ελάχιστη θεμιτή διατήρηση ενός καταμερισμού εργασίας. Ο άντρας μπορεί να εκδηλώνει φανερά την καλή του θέληση, συμμετέχοντας στις οικιακές εργασίες, θέλοντας να δείξει ζώης ότι δεν είναι «φαλλοκράτης». Γίνεται ο ίδιος μαθητής, ο οποίος καταβάλλει μεγάλο κόπο για να μάθει. Όμως κάτι απειροελάχιστο χωρίζει την απροθυμία από την πραγματική δυσκολία. «Μέσα σε έναν ελαστικό κανόνα άρνησης μιας υπερβολικά μεγάλης ανισότητας καθένας κάνει καταρχήν αυτό που του αρέσει και που ξέρει να κάνει μόνο και μόνο επειδή έχει γούστο και υπάγεται στους κανόνες του ανταγωνισμού». Αυτό το επιχείρημα έχει το πλεονέκτημα ότι δεν επικαλείται επισήμως τους ρόλους των φύλων: «Καθένας έχει τις ειδικότητες του, υπάρχουν πράγματα που προτιμά να κάνει και οι δουλειές μοιράζονται με φυσικότητα. Αν δεν θέλει να κάνει κάτι το αναλαμβάνω εγώ». Η δεύτερη φάση της σύγχρονης οικογένειας χαρακτηρίζεται από μία τριπλή κίνηση: μια αισθητή ελάττωση της αντικειμενικής εξάρτησης της γυναίκας, την διατήρηση επαγγελματικών και οικιακών επενδύσεων, διαφοροποιημένων σύμφωνα με το φύλο του καθενός και μια αύξηση του συναισθήματος διαφυγής από τους ρόλους των φύλων, η οποία δημιουργείται από κάποιους συζυγικούς συμβιβασμούς (Francois de Singly, 1996: 150).

2.7 Ορισμός του γάμου

Ιστορικά, κοινωνικά και νομικά θεωρείται η καθιερωμένη μορφή συμβίωσης άντρα και γυναίκας με σκοπό την δημιουργία οικογένειας. Ο Α. Λεντάκης (1986:67) ορίζει τον γάμο *«ως κοινωνικό μηχανισμό για την διασφάλιση της συνέχισης της ανθρώπινης ομάδας και των μελών εκείνων που συνδέονται μεταξύ τους με συγγένεια»*. Αποτελεί δηλαδή έναν από τους

μεγαλύτερους κοινωνικούς μηχανισμούς που διασφαλίζουν ένα ασφαλές πεδίο για το μέγιστο και την ανατροφή των παιδιών, αλλά και την φροντίδα των ηλικιωμένων. Είναι ένα σύνθετο κοινωνικό και πολιτιστικό φαινόμενο, στο οποίο η καθαρά βιολογική λειτουργία του ζευγαρώματος παίζει έναν πολύ μικρό ρόλο σε σχέση με τις άλλες κοινωνικές λειτουργίες, όπως η ανατροφή παιδιών, η φροντίδα των ηλικιωμένων, το νοικοκυριό, η προστασία των εξηρημένων κ.λπ. Ο γάμος εμφανίζεται στην ζωή του ανθρώπου μαζί με την καθιέρωση της οικογένειας αποκτώντας σπουδαιότητα στο μέτρο που η οικογένεια γίνεται η βάση της κοινωνικής συγκρότησης. Η σεξουαλική σχέση των δύο φύλων αποτελεί την ουσία και την προϋπόθεση της δημιουργίας οικογένειας στην μορφή δημιουργίας απογόνων, αλλά δεν πρέπει να ταυτίζεται με τον γάμο. Η σεξουαλική αναπαραγωγή αν και στοιχείο ζωής, δεν είναι στοιχείο και κοινωνικής συγκρότησης, όπως ο γάμος. Ωστόσο δεν πρέπει να συγχέεται ο γάμος με τη φυσική λειτουργία της ζωής, την αναπαραγωγή.

Άντρες και γυναίκες μπορούν να ζήσουν μαζί ως αντίπαλοι, αλλά η γαμήλια συντροφική σχέση δεν μπορεί να λειτουργήσει αν τόσο ο άντρας όσο και η γυναίκα δεν προσπαθήσουν να την κάνουν ισότιμη. Ο γάμος με την συνεχή συμβίωση αλλά και με το αίσθημα επανάπαυσης, δημιουργεί την δεσμευτική σύμβαση, ότι ο/η σύζυγος είναι δικός μας, μας ανήκει και κανείς άλλος δεν έχει το δικαίωμα να μας τον πάρει, άλλωστε η βέρα στο δάκτυλο δείχνει ότι «η θέση είναι κατειλημμένη», ότι ανήκει σε άλλον. Έτσι η σχέση αντί να είναι δυναμική, υποχωρεί σιγά-σιγά μπροστά στην μονότονη ευθεία που επιβάλλει η κοινωνική δεοντολογία που επιβάλλει οι σύζυγοι να είναι πάντα μαζί στην οικογενειακή και κοινωνική ζωή τους. Παράλληλα αρχίζει πολλές φορές, η απογοήτευση, επειδή ο κάθε σύζυγος έβλεπε το άλλον όπως επιθυμούσε να είναι. Δεν τον έβλεπε όπως είναι και το κυριότερο δεν υπάρχει διάθεση για αποδοχή του άλλου. Τα παραπάνω δημιουργούν συχνά μια κατάσταση έντασης ανάμεσα στους δύο συζύγους (Λεντάκης, 1986).

Αυτό που έχει σημασία κυρίως στην περίπτωση απόφασης για την κατανομή των οικογενειακών καθηκόντων ανάμεσα στους συζύγους είναι να μην εμποδίζεται η επαγγελματική δραστηριότητα και εξέλιξη τους. Εκτός από την νομική προστασία χρειάζεται αλλαγή αντιλήψεων καθώς είναι τόσο βαθιά ριζωμένες οι αρχές, τα κατάλοιπα της έννοιας του «αρχηγού» που θα χρειαστούν πολλά χρόνια ακόμη για να φτάσουμε στην «ισοτιμία των συζύγων» (Δούλκερη, 1990).

Κεφάλαιο 3: ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑ

3.1. Γυναίκα και εργασία

Η εργασία, είναι ατομική και κοινωνική δραστηριότητα του ανθρώπου και με αυτή την έννοια αποτελεί πρωταρχικό όρο για την ύπαρξη οργανωμένων ανθρώπινων κοινωνιών. Επομένως είναι αποκλειστική ιδιότητα του ανθρώπινου είδους που μετασχηματίζοντας τη φύση, μετασχηματίζει και τον εαυτό του και εξανθρωπίζεται. Στη βάση αυτής της έννοιας, ο Ένγκελς γράφει πως «η εργασία δημιούργησε τον ίδιο τον άνθρωπο» (Agacinski, 2000).

Όποια κι αν είναι η οικονομική εξέλιξη της κοινωνίας, είναι αναγκαίο να εξαλειφθεί η οικογενειακή οικονομία όπου η γυναίκα είναι μια φυσική υπηρέτρια, αλλά και κάθε εργασία να ενταχθεί στο γενικότερο οικονομικό σύστημα. *Οι πιο σημαντικοί λόγοι που επιβάλλουν τη συμμετοχή των γυναικών στους χώρους εργασίας είναι:* η αύξηση του αριθμού «ελεύθερων» ή «ανύπαντρων» γυναικών και η επιθυμία της γυναίκας για αυτο-ολοκλήρωση (Agacinski, 2000). Σύμφωνα με την Μουσσούρου (1985), *η γυναικεία απασχόληση αυξήθηκε λόγω:*

- Των αυξημένων καταναλωτικών αναγκών της σύγχρονης οικογένειας (αναγκών που σπάνια μπορεί να ικανοποιήσει με το εισόδημα από την εργασία του το ένα μόνο μέλος της οικογένειας).
- Της αύξησης της επιθυμίας ανεξαρτητοποίησης, απαλλαγής από την ανία της απομόνωσης στην οικιακή ρουτίνα και το χώρο του σπιτιού.
- Της αύξησης της επιθυμίας βελτίωσης της κοινωνικής θέσης ή ενεργού συμβολής στη βελτίωση αυτή.
- Της αύξησης του ενδιαφέροντος για την εργασία καθαυτή.

Ανεξάρτητα από τη συμμετοχή της γυναίκας στην επίσημη αγορά εργασίας, παρατηρείται μια ελάχιστη μείωση στις υπηρεσίες που η γυναίκα προσφέρει στην οικογένεια, στην περιποίηση του σπιτιού και στις δραστηριότητες που σχετίζονται με τα παιδιά. Η θέση της, ως ατόμου που κατεξοχήν φροντίζει τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας, είναι ένα φαινόμενο που παρατηρείται οικουμενικά. Τα δυο τρίτα της «εργασίας» σε όλο τον κόσμο εκπληρώνονται από τις γυναίκες, ενώ μόνο το 10% του εισοδήματος σε παγκόσμιο επίπεδο πηγαίνει στις γυναίκες. Η μεγαλύτερη αύξηση σε αριθμό εργαζόμενων γυναικών προέρχεται

στην πλειοψηφία από γυναίκες οι οποίες είναι παντρεμένες. Πολλές γυναίκες εργάζονται στην επίσημη αγορά εργασίας επειδή τα εισοδήματα των δυο συζύγων είναι πλέον απαραίτητα για την διαβίωση της οικογένειας. Αφετηρία, για την αρχή της ίσης αντιμετώπισης ανδρών και γυναικών στο χώρο της εργασίας, αποτέλεσαν οι παγκόσμιοι πόλεμοι, όπου οι γυναίκες αξιοποιήθηκαν σε εργασίες που ως τότε εκτελούσαν οι άνδρες (Agacinski, 2000).

Σύμφωνα με την Μουσούρου (1985) *οι ευκαιρίες της γυναικείας απασχόλησης αυξήθηκαν εξαιτίας παραγόντων όπως:* α) η έλλειψη εργατικών χεριών β) η αλλαγή στη δομή της απασχόλησης με αύξηση των εμπορευματικών δραστηριοτήτων και των υπηρεσιών γ) η εξασθένηση της κοινωνικής κατακραυγής, που ήταν συνέπεια της χειραφέτησης της γυναίκας και δ) η προοδευτική εξασθένηση των διακρίσεων σε βάρος των γυναικών.

Οι δυνατότητες της γυναίκας για απασχόληση αυξήθηκαν λόγω: α) της απόκτησης λιγότερων παιδιών β) της βελτίωσης της υγείας και της φυσικής κατάστασης των γυναικών γ) της δημιουργίας και επέκτασης υπηρεσιών που διευκολύνουν τη γυναικεία εργασία δ) της ανόδου του εκπαιδευτικού επιπέδου των γυναικών και των παρατηρούμενων τάσεων ενοποίησης των «ανδρικών» και των «γυναικείων» σπουδών και δ) της εξοικονόμησης χρόνου από τις οικιακές εργασίες, λόγω μείωσης του μεγέθους του νοικοκυριού και λόγω αναδιοργάνωσης των εργασιών αυτών (Μουσούρου, 1985).

Ένα πλέγμα παραγόντων επηρεάζει άμεσα την απόφαση των γυναικών για εργασία σε ατομικό επίπεδο (Μουσούρου, 1985). *Οι κυριότεροι από τους αυτούς είναι:*

- ♦ Η οικογενειακή κατάσταση της γυναίκας, δηλαδή αν έχει ή όχι παιδιά και η ηλικία των παιδιών.
- ♦ Ο βαθμός διαφοροποίησης των «ανδρικών» και των «γυναικείων» αποδοχών (που προσδιορίζει εάν συμφέρει την συγκεκριμένη γυναίκα να εργαστεί).
- ♦ Ο βαθμός διαφοροποίησης των «ανδρικών» και των «γυναικείων» εργασιών, αλλά και των τυπικών προσόντων που απαιτούνται (που προσδιορίζει τις επιλογές απασχόλησης που προσφέρονται στη συγκεκριμένη γυναίκα).
- ♦ Ο συνδυασμός ευνοϊκών προϋποθέσεων απασχόλησης και ύπαρξης υποκατάστατων για τον οικογενειακό (και ιδιαίτερα το μητρικό) ρόλο.

Όσον αφορά στις διαφορές στον τρόπο αντιμετώπισης των γυναικών από το κοινωνικό σύνολο στον τομέα της εργασίας, η κατανομή των δραστηριοτήτων ακολουθεί και αναπαράγει κοινωνικές διαιρέσεις, ταξικές, φυλετικές, εθνικές διαιρέσεις κατά φύλο. Οι κατά φύλο διαφοροποιήσεις έχουν μείνει έξω από τον κυρίαρχο προβληματισμό πολλών επιστημονικών κλάδων. Η σχέση σπιτιού–τόπου δουλειάς έχει πολλές φορές αντιμετωπιστεί σχηματικά ως

έκφραση ενός κατά φύλο καταμερισμού εργασίας, όπου οι γυναίκες ταυτίζονται με το σπίτι, την οικογένεια και την οικιακή εργασία και οι άνδρες με τον τόπο δουλειάς, την αμειβόμενη εργασία και τη δημόσια σφαίρα. Όμως μια τέτοια αντιστοιχία είναι δύσκολο να υποστηριχθεί, αφού σε διαφορετικούς χρόνους και τόπους οι γυναίκες συμμετέχουν μαζικά στην αμειβόμενη απασχόληση έξω από το σπίτι (Βαΐου, 1991).

Η μερική απασχόληση αλλά και η ανεργία έχουν αυξηθεί πολύ πιο γρήγορα για τις γυναίκες, παρά για τους άνδρες. Καθώς έχουν επιβληθεί, σε παγκόσμιο γενικά επίπεδο, οικονομικοί περιορισμοί και υπάρχει παύση της μερικής κάλυψης κοινωνικών αναγκών από το κράτος, η ευθύνη πέφτει στην οικογένεια και κύρια στη γυναίκα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της κατάστασης αυτής είναι η φροντίδα των ηλικιωμένων (Κανταρτζή, 1991).

Η περιορισμένη εκπαίδευση και εξειδίκευση των γυναικών περιορίζει τις δυνατότητες τους για εργασία. Όσο περισσότερη εκπαίδευση έχει μια γυναίκα τόσο αυξάνονται οι πιθανότητες για εξεύρεση εργασίας και η δυνατότητα απόκτησης γοήτρου και κοινωνικής θέσης. Όπως αναφέρει η Κανταρτζή (1991) η Φόξ, επισημαίνει, ότι η επαγγελματική πρόοδος των γυναικών συνδέεται με την εκπαίδευσή τους περισσότερο απ' ότι των ανδρών. Επίσης η Γουόλφσον υποστηρίζει ότι εκπαίδευση και γάμος είναι οι βασικότεροι παράγοντες στο περιβάλλον μιας γυναίκας, που μπορούν να επηρεάσουν την καριέρα της. Η καλή επίδοση στο σχολείο, το ενδιαφέρον για σπουδές στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και η μη σύναψη γάμου είναι *καθοριστικοί παράγοντες για την επαγγελματική επιτυχία μιας γυναίκας*. Αντίθετα η έλλειψη αυτών των παραγόντων σημαίνει συνήθως δουλειά γραφείου ή νοικοκυράς (Κανταρτζή, 1991).

Δεδομένου ότι η διαδικασία κοινωνικοποίησης επηρεάζει τις γυναίκες ώστε να δίνουν προτεραιότητα στο γάμο και δευτερεύουσα σημασία στην επαγγελματική καριέρα, βασική προϋπόθεση για να πάψει η γυναικεία απασχόληση να είναι συνάρτηση του γάμου, θα ήταν η εξάλειψη της αντίληψης ότι η απασχόληση αυτή είναι προσωρινή, βοηθητική και ασυμβίβαστη με το ρόλο της γυναίκας. Βέβαια αυτή η αλλαγή νοοτροπίας δεν είναι ιδιαίτερα εύκολη, αν λάβει κανείς υπόψη ότι η εργαζόμενη γυναίκα θεωρείται συνήθως άτομο μπερδεμένο, γεμάτο άγχος, σχεδόν δυστυχισμένο, μέχρι τη στιγμή που θα βρει τον «κατάλληλο άνδρα» και θα αφήσει τον κόσμο της εργασίας για να ασχοληθεί με το νοικοκυριό. Η εργαζόμενη γυναίκα παρουσιάζεται ως κάτι το αφύσικο και περιγράφεται ως το αποτέλεσμα μεγάλης οικονομικής δυστυχίας, που δουλεύει μόνο από ανάγκη (Κανταρτζή, 1991).

Το γεγονός ότι οι γυναίκες εξακολουθούν να είναι κατά το μεγαλύτερο ποσοστό υπεύθυνες για την ανατροφή των παιδιών και το νοικοκυριό, μειώνει σημαντικά τις ευκαιρίες και δυνατότητες συμμετοχής τους στη δημόσια ζωή. Γιατί αυτή η ενασχόληση τους τις απομονώνει φυσικά και ψυχολογικά από την κοινωνική πραγματικότητα, με αποτέλεσμα την έλλειψη πληροφόρησης και αυτοπεποίθησης, αλλά και την εμπέδωση των παραδοσιακών στερεοτύπων για το ρόλο των δυο φύλων. Ωστόσο η εργαζόμενη μητέρα που δοκιμάζει προσωπική ικανοποίηση από την εργασία της, συμπεριφέρεται και αντιμετωπίζει τα παιδιά της καλύτερα από τη μη εργαζόμενη μητέρα, γιατί η καλή συναισθηματική κατάσταση της μητέρας είναι σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει θετικά τη στάση της προς το παιδί (Κανταρτζή, 1991).

3.2 Διακρίσεις στην εργασία

Είναι γεγονός, ότι κατά τα τελευταία χρόνια έχει αυξηθεί κατά πολύ η συμμετοχή των γυναικών στην οικονομική, πολιτική και κοινωνική ζωή όλων των χωρών του κόσμου. Ωστόσο, σχεδόν παντού οι γυναίκες βρίσκονται συγκεντρωμένες στα χαμηλά και μεσαία κλιμάκια της ιεραρχίας. Το φαινόμενο αυτό αναφέρεται διεθνώς με τον όρο «γυάλινη οροφή», γιατί παρομοιάζεται με ένα αόρατο φράγμα που εμποδίζει τις γυναίκες να φτάσουν σε κορυφαίες θέσεις. Μια απλή παρατήρηση των ιδιωτικών και δημόσιων επιχειρήσεων, των διάφορων οργανισμών, των πολιτικών κομμάτων, των συνδικαλιστικών οργανώσεων, των σωματείων και γενικά όλων των φορέων οικονομικής, πολιτικής ή άλλης δραστηριότητας, δείχνει παντελή απουσία των γυναικών από τις διοικήσεις τους και τα ανώτατα κλιμάκια ή στην καλύτερη περίπτωση υπάρχει μόνο μια συμβολική παρουσία (Πετράκη-Κώττη, 1998).

Παρά τις νομοθετικές αλλαγές κατά τα τελευταία χρόνια και τις προσπάθειες που γίνονται από διάφορους διεθνείς και εθνικούς οργανισμούς, οι μεταβολές στον τομέα αυτό είναι ελάχιστες. Η «γυάλινη οροφή» εξακολουθεί να υπάρχει και είναι ελάχιστες οι γυναίκες που έχουν κατορθώσει να την διαπεράσουν. Με την απουσία των γυναικών από τις διοικήσεις και τα υψηλόβαθμα κλιμάκια της ιεραρχίας των διάφορων οργανισμών, αποκλείεται η γυναικεία συμβολή στα κέντρα λήψης αποφάσεων, που παίζουν σημαντικό ρόλο για τη ζωή όλων των πολιτών. Επίσης καταπατείται η αρχή της δημοκρατικής αντιπροσώπευσης, παραβιάζεται η αρχή της ισότητας των ευκαιριών και στερείται το κοινωνικό σύνολο την πολύτιμη συμβολή των γυναικών στη λήψη των αποφάσεων. Όταν σχεδόν ο μισός πληθυσμός μιας χώρας εμποδίζεται να συμβάλλει στην οικονομική, πολιτική και κοινωνική ζωή της χώρας σύμφωνα με τις δυνατότητες του, τότε δε μπορεί να γίνεται λόγος για αληθινή

δημοκρατία. Το πρόβλημα αυτό δεν αφορά μόνο στις γυναίκες εκείνες που εμποδίζονται να αξιοποιήσουν πλήρως τις ικανότητες τους ή μόνο το γυναικείο πληθυσμό που δεν εκπροσωπείται στα κέντρα λήψης αποφάσεων, αλλά αποτελεί σοβαρό μειονέκτημα των σύγχρονων δημοκρατιών, που θα έπρεπε να προβληματίζει όσους ενδιαφέρονται για τα ιδεώδη της δημοκρατίας και της ισότητας (Πετράκη–Κώττη, 1998).

Μέχρι πρόσφατα, οι γυναίκες μεγάλωναν συνήθως με την προοπτική να παίξουν ρόλους που παραδοσιακά οι κοινωνίες προόριζαν γι' αυτές, κάτι που όχι μόνο τις ωθούσε σε εκπαιδευτικές και επαγγελματικές επιλογές που μείωναν τις ευκαιρίες τους για υψηλές θέσεις αλλά επιπλέον τους στερούσε τη δυνατότητα να μάθουν πώς να αναπτύξουν πηγές ανεπίσημης δύναμης, να αποκτήσουν, διατηρήσουν και να ασκήσουν τέτοια δύναμη. Αντίθετα, οι άνδρες μεγάλωναν και μεγαλώνουν πάντα με την προοπτική να παίξουν ρόλους στην οικονομική, την πολιτική ή την κοινωνική ζωή και αυτό τους δίνει τη δυνατότητα να προσανατολιστούν από νωρίς προς τους στόχους τους και να εξοικειωθούν με μεθόδους που διευκολύνουν την επιτυχία τους (Πετράκη – Κώττη, 1998).

Με τα σημερινά δεδομένα, οι γυναίκες που επιθυμούν να ανέβουν την κλίμακα της επαγγελματικής επιτυχίας βρίσκονται σε μειονεκτική θέση, γιατί είναι υποχρεωμένες να κάνουν σημαντικούς αναπρογραμματισμούς, πράγμα που απαιτεί χρόνο και αρκετή προσπάθεια. Ωστόσο το πρόβλημα αυτό δεν μπορεί να θεωρηθεί ως ανυπέρβλητο εμπόδιο. Οι γυναίκες συνήθως έχουν μεγάλη προσαρμοστικότητα και είναι σε θέση να κάνουν γρήγορες αλλαγές με αρκετή επιτυχία. Επιπλέον ο τρόπος που μεγαλώνουν τα σημερινά κορίτσια αλλάζει βαθμιαία και η σημασία του πιο πάνω περιοριστικού παράγοντα προβλέπεται να μειωθεί. Εκείνο όμως που αποτελεί σοβαρό και σχεδόν ανυπέρβλητο πρόβλημα για την εξέλιξη των γυναικών σήμερα είναι η κυριαρχία των ανδρών σε όλες σχεδόν τις σημαντικές θέσεις και η ως εκ τούτου αδυναμία των γυναικών να δημιουργήσουν πηγές ανεπίσημης δύναμης, ανεξάρτητα από τις επιδιώξεις ή ικανότητες έχουν. Ένα σημαντικό κίνητρο για τις διαπροσωπικές σχέσεις και τη δικτύωση στον επαγγελματικό χώρο, είναι η προσδοκία εκείνων που μετέχουν για παροχή ωφελημάτων σε αμοιβαία βάση. Επειδή όμως οι γυναίκες δεν έχουν συνήθως δύναμη και υπάρχει και η προσδοκία ότι δεν είναι πιθανό να αποκτήσουν δύναμη στο μέλλον, η «αρχή της αμοιβαιότητας» αποθαρρύνει τη συμπερίληψή τους σε τέτοιου είδους σχέσεις και διασυνδέσεις. Έτσι δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος για τις γυναίκες: δεν τους δίνεται η δυνατότητα να καταλάβουν υψηλές θέσεις γιατί συνήθως δεν έχουν δύναμη και δεν μπορούν να αποκτήσουν δύναμη, γιατί βρίσκονται σε μη σημαντικές θέσεις (Πετράκη – Κώττη, 1998).

Ένα επιπλέον πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες στον επαγγελματικό χώρο είναι η ύπαρξη ελάχιστων μόνο επιτυχημένων γυναικών, που θα μπορούσαν να αποτελέσουν πρότυπα και να τις στηρίζουν στην προσπάθεια τους να ανέβουν. Έχει λεχθεί ότι πίσω από κάθε άνδρα σε υψηλή θέση, βρίσκεται ένας άλλος μεγαλύτερος στην ηλικία άνδρας, που έχει παίξει το ρόλο του μέντορα. Στην περίπτωση των γυναικών είναι δύσκολο να βρεθούν γυναίκες σε υψηλές θέσεις για να παίξουν το ρόλο αυτό. Σπάνια δε ένας άνδρας με δύναμη είναι διατεθειμένος να αναλάβει το ρόλο του μέντορα για μια γυναίκα που προσπαθεί να ανέβει την κλίμακα της επιτυχίας. Δεδομένου ότι σχετικά με το θέμα αυτό υπάρχει αρκετή παραπληροφόρηση, θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι περιπτώσεις υποστήριξης γυναικών από άνδρες με στόχο άλλου είδους ανταλλάγματα ενδέχεται να παρατηρηθούν μόνο στην περίπτωση νεαρών γυναικών που βρίσκονται σε σχετικά χαμηλόβαθμες θέσεις καθώς η ωριμότητα, το αίσθημα ανεξαρτησίας και γενικά η προσωπικότητα των γυναικών καριέρας δεν δημιουργούν πρόσφορο έδαφος για τέτοιου είδους δοσοληψίες (Πετράκη – Κώττη, 1998).

Η Κανταρτζή, (1991), τονίζει ότι η βελτίωση της θέσης των γυναικών στην αγορά εργασίας δεν υπήρξε ανάλογη με την αύξηση του ποσοστού συμμετοχής τους στο εργατικό δυναμικό. Η θέση τους εξακολουθεί να είναι μειονεκτική συγκριτικά με εκείνη των ανδρών και εξακολουθούν να μην έχουν τις ίδιες ευκαιρίες και προοπτικές με τους άνδρες, να καταλαμβάνουν τις κατώτερες βαθμίδες στην επαγγελματική ιεραρχία, θέσεις μικρού ενδιαφέροντος και ευκαιριακές δουλειές και να συγκεντρώνονται σε «γυναικεία» επαγγέλματα με μισθούς και μέσα ετήσια εισοδήματα πολύ χαμηλότερα από ότι των ανδρών, ενώ η ανεργία πλήττει περισσότερο τις γυναίκες από τους άνδρες. Επιπλέον σύμφωνα με έρευνα του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) για τα «κοινωνικά χαρακτηριστικά της απασχόλησης» ο κοινωνικός ρόλος της ανδρικής απασχόλησης καταγράφεται ως πιο σημαντικός συγκριτικά με τον αντίστοιχο της γυναικείας και κατά συνέπεια οι θέσεις εργασίας με απαιτήσεις και υψηλού επιπέδου εξειδικεύσεις καταλαμβάνονται από άνδρες.

Η διάκριση των εργασιών σε «ανδρικές» και «γυναικείες» συνεπάγεται και τον εγκλωβισμό των γυναικών σε εργασίες χαμηλού γοήτρου και αποδοχών. Από την πλευρά αυτή η διαφοροποίηση των αποδοχών εκφράζει την υποβάθμιση της γυναικείας εργασίας, καθώς και διακρίσεις εναντίον των γυναικών στο μέτρο που η αμοιβή προσδιορίζεται με βάση το γένος ή με παράγοντες οι οποίοι διαφέρουν ουσιαστικά ανάλογα με το φύλο. Η κατανόηση των διαφορών αποδοχών μεταξύ ανδρών και γυναικών, προσδιορίζονται σε δύο επίπεδα: Το πρώτο επίπεδο σχετίζεται με τις διαφορές ανάλογα με το γένος ως προς τις μεταβλητές που

σχετίζονται με το ανθρώπινο κεφάλαιο, τις οικογενειακές υποχρεώσεις και την θέση στην αγορά εργασίας. Το δεύτερο επίπεδο σχετίζεται με τις διαφορές ανάλογα με το γένος ως προς τις επιπτώσεις που οι μεταβλητές αυτές έχουν στις αποδοχές. Η προσέγγιση αυτή επιτρέπει την ουσιαστικότερη αξιολόγηση των κύριων παραγόντων διαφοροποίησης των αμοιβών οι οποίοι είναι: η εκπαίδευση και η εξειδίκευση, οι ώρες εργασίας και οι υπερωρίες καθώς επίσης η εμπειρία και η προϋπηρεσία (Μουσούρου, 1993).

Έτσι, εάν οι γυναίκες είναι χαμηλότερου εκπαιδευτικού επιπέδου και εξειδίκευσης, εργάζονται λιγότερες ώρες και έχουν μικρότερη εμπειρία από τους άνδρες συναδέλφους τους, η διάκριση εναντίον τους δεν μπορεί να εντοπιστεί στο επίπεδο της μικρότερης αμοιβής που παίρνουν αλλά πρέπει να αναζητηθεί στα αίτια που προσδιορίζουν τους παράγοντες της σε βάρος της διαμόρφωσης της αμοιβής αυτής. Από την άλλη μεριά, εάν οι γυναίκες είναι του ίδιου ή υψηλότερου εκπαιδευτικού επιπέδου, εργάζονται τις ίδιες ώρες και έχουν την ίδια εμπειρία με τους άνδρες συναδέλφους τους, η χαμηλότερη αμοιβή τους δεν μπορεί να αποδοθεί αόριστα στις διακρίσεις σε βάρος τους, αλλά θα πρέπει να εξηγηθεί αναφορικά προς την διαφορετική ανάλογα με το φύλο λειτουργία των παραγόντων αυτών. Η ανισότητα αμοιβών μεταξύ ανδρών και γυναικών αποτελεί καίριο παράγοντα για την είσοδο και την παραμονή της γυναίκας στο χώρο εργασίας. Η μη είσοδος από την άλλη της γυναίκας στην αγορά εργασίας μπορεί να συντελέσει στην διαιώνιση άλλων προβλημάτων, όπως στην εξάρτηση των γυναικών από τον άνδρα είτε αυτός είναι σύζυγος, πατέρας κ.λπ. (Μουσούρου, 1993).

Κεφάλαιο 4: ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΙ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ Η ΣΥΜΦΙΛΙΩΣΗ

4.1 Οι στάσεις για το ρόλο των δύο φύλων ως παράγοντας που επηρεάζει την γονιμότητα και γυναικεία απασχόληση

Ένας παράγοντας, που επιδρά στην συμπεριφορά των γυναικών, ως προς τους ρόλους της μητέρας και της εργαζόμενης είναι οι αντιλήψεις για τους ρόλους των δύο φύλων. Οι στάσεις για τους ρόλους των δύο φύλων μπορούν να χαρακτηριστούν ως «ριζοσπαστικές» ή «παραδοσιακές». Οι αντιλήψεις των γυναικών για τους ρόλους των δύο φύλων, συχνά εμφανίζονται σε εμπειρικές έρευνες, ως βασικός παράγοντας που επηρεάζει την σχέση γονιμότητας-επαγγελματικής απασχόλησης. Η έκταση της αρνητικής επίδρασης της επαγγελματικής απασχόλησης στην γονιμότητα καθορίζεται από τις στάσεις της εργαζόμενης γυναίκας για τους ρόλους των δύο φύλων (Συμεωνίδου, 1989). Υποστηρίζεται, π.χ. ότι όσο περισσότερο οι γυναίκες προσανατολίζονται σε παραδοσιακούς ρόλους, τόσο πιθανότερο είναι να δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στην οικογενειακή ζωή και μικρότερη στην επαγγελματική απασχόληση. Επίσης θεωρούν, ότι ο επαγγελματικός τους ρόλος, είναι το αποτέλεσμα οικονομικής ανάγκης και μόνο. Μπορεί επίσης να θεωρούν την οικονομική τους δραστηριότητα, ως μέσο για την εξοικονόμηση χρημάτων. Οι γυναίκες κατά συνέπεια, θεωρούν ότι είναι πρωταρχικά μητέρες και νοικοκυρές. Όταν είναι αναγκαίο, θα διαθέσουν χρόνο από τον ρόλο της μητέρας για να συμμετέχουν στο εργατικό δυναμικό. Ωστόσο, επειδή δεν έχουν έντονο ενδιαφέρον για τον μη οικογενειακό τους ρόλο, η γονιμότητα τους δεν μειώνεται ή μειώνεται λιγότερο σε σύγκριση με τις γυναίκες που έχουν έντονο ενδιαφέρον για την εργασία τους. (Συμεωνίδου, 1989)

Αντίθετα, οι γυναίκες με ριζοσπαστικές αντιλήψεις για τους ρόλους των δύο φύλων δεν θεωρούν τον επαγγελματικό τους ρόλο ως αποτέλεσμα μόνο οικονομικής ανάγκης, έχουν έντονο ενδιαφέρον για την επαγγελματική τους απασχόληση και θεωρούν τον ρόλο της μητέρας ασυμβίβαστο με τον ρόλο της εργαζόμενης. Και στην ομάδα αυτή οι εργαζόμενες γυναίκες κατά διαστήματα διακόπτουν την εργασία τους για να αποκτήσουν παιδιά, αλλά το μέγεθος της οικογένειας τους είναι μικρότερο από το μέγεθος της οικογένειας των γυναικών με παραδοσιακές αντιλήψεις. (Συμεωνίδου, 1989)

Το κόστος και τα οφέλη που προκύπτουν από τα παιδιά, με δεδομένη την δέσμευση της φύλαξης τους, καθορίζονται σε ένα βαθμό από τις ευκαιρίες της επαγγελματικής απασχόλησης των γυναικών, από τις διαφορές των μισθών ανδρών-γυναικών, τις στάσεις (των γυναικών και του πληθυσμού γενικότερα) για τους ρόλους των δύο φύλων και το ενδιαφέρον των γυναικών για την εργασία τους. Η γυναικεία απασχόληση, υποστηρίζεται σε εκείνες τις ομάδες πληθυσμού που αναμένεται, ότι είτε δεν θα επηρεάσει είτε θα βελτιώσει τη θέση της οικογένειας. Διαφορετικά, αν η κοινωνική θέση της οικογένειας απειλείται, ή η εργασία του συζύγου ως κύριου οικονομικού υποστηρικτή του νοικοκυριού επηρεάζεται αρνητικά, τότε μπορεί να προτιμηθεί η επαγγελματική απασχόληση στο σπίτι ή η ευκαιριακή απασχόληση (Συμεωνίδου, 1989).

Ο ρόλος των γυναικών ως προς την λήψη αποφάσεων μέσα στην οικογένεια είναι άλλος ένας σημαντικός παράγοντας, ο οποίος επηρεάζει την σχέση επαγγελματικής απασχόλησης-γονιμότητας. Συχνά, όταν μια σύζυγος εργάζεται κι συμβάλλει στο οικογενειακό εισόδημα, είναι σημαντικότερη η συμμετοχή της στην λήψη αποφάσεων μέσα στην οικογένεια, συμπεριλαμβανομένων και των αποφάσεων για την απόκτηση παιδιών. Γι' αυτό όταν η γυναίκα έχει «λόγο» στις οικογενειακές υποθέσεις, ο αριθμός των παιδιών δεν υπερβαίνει τον αριθμό που αυτή επιθυμεί. Μπορεί επομένως να προβλέψει κανείς, ότι η αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό σε μια κοινωνία, θα επιδρά στις στάσεις των γυναικών για τους ρόλους τους. Η οικονομική συμβολή τους και το ενδιαφέρον που έχουν οι ίδιες για την εργασία τους θα αποκτούν συνεχώς αυξανόμενη βαρύτητα, ως προς την λήψη αποφάσεων σχετικά με την συμμετοχή τους στο εργατικό δυναμικό, υπερβαίνοντας τους κοινωνικούς ανασταλτικούς παράγοντες. Επιπλέον, η σταδιακή μεταβολή στις αντιλήψεις, σχετικά με τους ρόλους των δύο φύλων (π.χ. αυξανόμενη συμμετοχή των ανδρών στην φύλαξη παιδιών) αλλά και οι αυξανόμενες κοινωνικές παροχές (π.χ. παιδικοί σταθμοί) είναι πιθανόν να οδηγήσουν στην σταδιακή εξάλειψη της αρνητικής συσχέτισης μεταξύ γονιμότητας και απασχόλησης των γυναικών (Συμεωνίδου, 1989).

4.2 Οικογένεια και Απασχόληση: ανάμεσα σε δύο κόσμους

Η προβληματική αυτή αποτελεί την βάση πολλών φεμινιστικών ερευνών, για την γυναικεία εργασία στην δεκαετία του '80, μέσα από τις οποίες εμπλουτίστηκαν οι θεωρητικές προσεγγίσεις και τα μεθοδολογικά εργαλεία για την μελέτη της γυναικείας εργασίας ως συνολικής εμπειρίας, ως τρόπου κοινωνικοποίησης και ζωής των γυναικών. Πιο συγκεκριμένα, το ερευνητικό ενδιαφέρον στρέφεται στην διαφορετική σχέση με την

αμειβόμενη εργασία που έχουν οι άνδρες και οι γυναίκες. Οι γυναίκες υφίστανται, ταυτόχρονα την εκμετάλλευση της εργατικής τους δύναμης, και την ανδρική κυριαρχία, γεγονός που προσδιορίζει την διαφορετική θέση και συμπεριφορά τους στον κόσμο της εργασίας (Στρατηγάκη, 1989).

Οι γυναίκες υφίστανται αφενός το βάρος δύο εξαρτήσεων (από το σύζυγο και τον εργοδότη), αλλά προτιμούν να κρατήσουν και τις δύο, επιβεβαιώνοντας έτσι την άποψη, ότι δουλεύουν έξω από το σπίτι είτε γιατί θέλουν (μικροαστές) είτε γιατί πρέπει (εργάτριες), ερχόμενες παράλληλα σε συγκρούσεις ανάμεσα στην αμειβόμενη εργασία και στην οικογένεια και δεν διαπραγματεύονται μόνες τους τις λύσεις τόσο με τον σύζυγο όσο και με τον εργοδότη. Διαπραγμάτευση, της οποίας η μορφή εξαρτάται από την φάση του κύκλου της ζωής στην οποία βρίσκονται. Προσπαθούν να βρουν μόνες τους την ισορροπία ανάμεσα στα δύο είδη εργασίας και γι'αυτό η διαπραγμάτευση τους γίνεται σε ατομικό επίπεδο (Στρατηγάκη, 1989).

Ιδιαίτερο βάρος δίνεται στην σύγκρουση ανάμεσα στην εργασία και στο σπίτι και στις αντιφάσεις που υπάρχουν στο εσωτερικό κάθε χώρου, έτσι ώστε να δημιουργούνται συγκρουόμενα συναισθήματα και η επιθυμία να βρίσκεται κανείς σε δύο μέρη ταυτόχρονα. Η αμφιταλάντευση που αισθάνονται οι γυναίκες και που εκφράζεται στην συμπεριφορά τους είναι η φυσιολογική αντιμετώπιση μιας κατάστασης με πολλές αντιφάσεις, τόσο στον χώρο της δουλειάς όσο και στον χώρο του σπιτιού. Οι αντιφάσεις αυτές δεν λύνονται βέβαια όταν συνδυάζονται και οι δύο χώροι δουλειάς, αλλά τα αρνητικά και τα θετικά στοιχεία τους μπορούν να γίνουν συμπληρωματικά. Τα βάρη και οι απολαβές λειτουργούν έτσι, ώστε να κάνουν την ζωή πιο ενδιαφέρουσα, ακόμα και με κόστος την αύξηση των βαρών (Στρατηγάκη, 1989).

4.3 Η Συμφιλίωση της επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής

Οι όροι απασχόλησης και η γυναικεία απασχόληση, αρχίζουν να προβληματίζουν μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν γίνεται σαφές ότι οι γυναίκες που μπήκαν στην αγορά εργασίας δεν έχουν καμία διάθεση να επιστρέψουν στον ρόλο της νοικοκυράς. Οι γυναίκες που διεκδικούν θέσεις απασχόλησης, διαμαρτύρονται για τις διακρίσεις εις βάρος τους στην αγορά εργασίας και απαιτούν ισοτιμία, είναι κυρίως αστές. Η καινούρια πραγματικότητα που διαμορφώνεται κλονίζει το αστικό πρότυπο της οικογένειας γιατί θέτει σε αμφισβήτηση τους ρόλους και σε δοκιμασία τα όρια του. Η συμβολή του φεμινιστικού κινήματος και των φεμινιστριών κοινωνιολόγων στην διατύπωση αυτής της αμφισβήτησης και άρα στην

προώθηση της είναι γνωστή. Είναι επίσης γνωστό ότι η καινούρια αυτή πραγματικότητα οδήγησε στην διαπίστωση της «κρίσης» της οικογένειας που κυριάρχησε στην προβληματική για την οικογένεια (Γεώργας, 2004).

Μεταξύ των κύριων διεκδικήσεων του φεμινιστικού κινήματος είναι η ανακατανομή των κοινωνικών ρόλων. Ταυτόχρονα, επιδιώκεται η επέκταση και η βελτίωση των υπηρεσιών προς την εργαζόμενη μητέρα, για να μπορεί να συνδυάσει εργασιακές και οικογενειακές υποχρεώσεις. Η επιδίωξη αυτή υποσκίασε την διεκδίκηση ανακατανομής των ρόλων, τροφοδότησε την συζήτηση για «συμφιλίωση οικογένειας και εργασίας» και ενίσχυσε την τάση ταχύτερου εκσυγχρονισμού του γυναικείου ρόλου από ότι του ανδρικού. Ωστόσο, παρά την μαζική είσοδο των γυναικών στην αγορά εργασίας, οι συνθήκες απασχόλησης δεν μεταβλήθηκαν: οι γυναίκες καλούνται να εργαστούν σε «ανδρικούς ρόλους». Όσον αφορά στην συμφιλίωση οικογένειας και εργασίας τρία ζητήματα, σύμφωνα με το (Γεώργα, 2004) χρειάζεται να επισημανθούν:

- ♦ Το πρώτο, είναι η ποικιλία διευθετήσεων, στις οποίες παραπέμπει ο όρος και οι οποίες εξαρτώνται από τους άπειρους συνδυασμούς μιας ποικιλίας παραγόντων οικογενειακών καταστάσεων και αναγκών, οικονομικών συνθηκών, πολιτισμικών καταβολών κλπ.
- ♦ Το δεύτερο, είναι η οικειοποίηση των αποτελεσμάτων της (όποιας) συμφιλίωσης από την εργασία: τα «υπέρ της οικογένειας» μέτρα δεν βελτίωσαν την οικογενειακή και γενικότερα ιδιωτική ζωή των προσώπων, αλλά λειτούργησαν υπέρ του εργοδότη ως ενισχυτικά της επιδίωξης για ευέλικτη εργασία.
- ♦ Το τρίτο ζήτημα είναι η σύνδεση της επιδίωξης συμφιλίωσης εργασίας και οικογενειακής ζωής με την βελτίωση της θέσης των γυναικών. Εφόσον η οικογένεια είναι γυναικεία υπόθεση, η συμφιλίωση εργασίας και οικογένειας αφορά στις γυναίκες.

Μέχρι τώρα τουλάχιστον οι προσπάθειες συμφιλίωσης εμπέδωσαν την αντίληψη, ότι (καθώς η εργασία των γυναικών διατάραξε τις παραδοσιακές ισορροπίες με βάση τις οποίες λειτουργούσε η οικογένεια) οι γυναίκες ευθύνονται για την διαμόρφωση συνθηκών που εξασφαλίζουν την ικανοποιητική λειτουργία της οικογένειας. Κατά συνέπεια θα πρέπει να ενισχυθούν προκειμένου να ανταποκριθούν στην ευθύνη τους αυτή. Έτσι όμως υποσκιάονται στην ουσία, οι όποιες επιτυχίες της προσπάθειας για την ισότητα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των δύο φύλων που αποβλέποντας στην ανακατανομή των κοινωνικών ρόλων, προϋπέθετε τον επαναπροσδιορισμό των ρόλων στην οικογένεια. Και ακόμα

χειρότερα, χάνεται η ευκαιρία ανάκτησης τη χαμένης ενότητας της προσωπικής ζωής ανδρών και γυναικών που παγιδευμένοι στις απαιτήσεις της σύγχρονης αγοράς εργασίας και τις συνθήκες μια δύσκολης καθημερινότητας βλέπουν την ποιότητα της ζωής τους να υποβαθμίζεται συνεχώς (Γεώργα, 2004:73).

Η επιμονή της γυναίκας για ανεξαρτησία και συμμετοχή στη μισθωτή εργασία ταυτίζεται κοινωνικά με την απόρριψη του ρόλου της ως συζύγου και μητέρας, δημιουργώντας ακόμη περισσότερα προβλήματα στο γυναικείο πληθυσμό. Η δόμηση της διαφορετικής κοινωνικής ταυτότητας, ανάμεσα στα δύο φύλα αποτελεί ιστορικό και διαπολιτισμικό φαινόμενο, το οποίο συντελείται κυρίως μέσα στην οικογένεια και υπαγορεύει διαφορετικά ψυχολογικά χαρακτηριστικά για κάθε φύλο. Ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά στη διαμόρφωση της γυναικείας ταυτότητας, είναι η παροχή της «κοινωνικής μητρότητας», η οποία καθορίζει και την πρωταρχική θέση της γυναίκας στην οικογένεια. Η «φυσική» λοιπόν υποχρέωση των γυναικών, να αναλάβουν αποκλειστικά τις ευθύνες του νοικοκυριού και την ανατροφή των παιδιών, καθόρισε τη συμμετοχή τους στην αγορά εργασίας, το είδος της μισθωτής εργασίας, τις συνθήκες και τα ωράρια εργασίας τους. Η αδύνατη θέση των παντρεμένων κυρίως γυναικών στο χώρο της παραγωγής και η αδυναμία ενσωμάτωσής τους ισότιμα με τους άνδρες, προκύπτει από την ιδεολογία που περιβάλλει τη γυναικεία εξωοικογενειακή απασχόληση, ως βοηθητική και συμπληρωματική της ανδρικής. Οι γυναίκες παραμένουν «δανεισμένες» στην αγορά εργασίας και εφόσον η οικογένεια τις χρειάζεται επιστρέφουν σε αυτήν και στον ρόλο της φροντίδας. Έτσι, οι οικογενειακές ανάγκες παραμένουν προτεραιότητα της εργαζόμενης γυναίκας και την οδηγούν είτε σε υποβαθμισμένες μορφές απασχόλησης, οι οποίες «ταιριάζουν» με τις υπόλοιπες υποχρεώσεις της, είτε στην ολοκληρωτική έξοδο της από την μισθωτή απασχόληση (Στρατηγάκη, 1989).

Το μοντέλο των οικογενειών διπλής σταδιοδρομίας, όπου και οι δύο σύζυγοι εργάζονται, κατακτά όλο και περισσότερες χώρες, ενώ το ποσοστό των οικονομικά ενεργών παντρεμένων γυναικών αυξήθηκε γρηγορότερα από το συνολικά οικονομικά ενεργό γυναικείο πληθυσμό. Έχει βρεθεί επίσης ότι η εργαζόμενη μητέρα ασκεί μεγαλύτερη εξουσία σε σχέση με την άνεργη μητέρα ή την άτεκνη σύζυγο. Όμως το κόστος της ταυτόχρονης εξωοικογενειακής απασχόλησης και της υποχρεωτικής απασχόλησης της γυναίκας με τις δουλειές του σπιτιού και την ανατροφή των παιδιών αποτέλεσε την «κοινωνική ποινή» της γυναίκας. Όσο ο επαγγελματικός χρόνος της γυναίκας πλησιάζει το πλήρες ωράριο τόσο μεγαλώνει η «κοινωνική ποινή» της εργαζόμενης (Σινόπουλος, 1986).

Φαίνεται ότι οι εργαζόμενες γυναίκες, σε σχέση με τις άνεργες δέχονται μεγαλύτερη βοήθεια στα οικιακά από τους συζύγους τους, παρόλο που οι ίδιες εξακολουθούν να έχουν την ευθύνη του νοικοκυριού. Γενικά η κατανομή των οικιακών δραστηριοτήτων ακολουθεί πιο σύγχρονα σχήματα σε ζευγάρια, στα οποία οι γυναίκες εργάζονται. Τέλος η ικανοποίηση της γυναίκας μέσα στο γάμο εξαρτάται από το βαθμό συμμετοχής του συζύγου στο νοικοκυριό, την άσκηση εξουσίας που ασκεί και την σύμφωνα με το φύλο εξειδίκευση των αποφάσεων (Γεώργας, 2004).

Ένας άλλος τομέας, στον οποίο οι άνδρες φαίνεται, ότι ασκούν σημαντική εξουσία είναι αυτός της απόφασης της γυναίκας για εξωοικογενειακή απασχόληση. Πιστεύεται, ότι οι γυναίκες θα συνεχίσουν να γνωρίζουν περιορισμούς σε σχέση με τη διάθεση της εργασίας τους, όσο διατηρείται ένας δομημένος καταμερισμός της εργασίας, όπου οι άνδρες ασκούν εξουσία μέσα και έξω από το σπίτι. Έτσι, οι γυναίκες μπορούν να εργαστούν όταν υπάρχει οικονομική ανάγκη και πρέπει να συνεισφέρουν στα έξοδα της οικογένειας, ενώ η οικονομική ενίσχυση της οικογένειας αποτελεί και τον μόνο κοινωνικά αποδεκτό λόγο για την αναζήτηση εργασίας έξω από σπίτι. Οι γυναίκες τελικά, συγκρίνουν το προϊόν της εργασίας που θα μπορούσαν να προσφέρουν στο σπίτι, με το μισθό που θα έπαιρναν εάν εργάζονταν έξω από αυτό και υπολογίζουν αν συμφέρει περισσότερο η μισθωτή εργασία ή όχι. Οι άνδρες αντιτίθενται στην εργασία της συζύγου κυρίως επειδή πιστεύουν ότι η σύζυγος δεν θα μπορέσει να ανταποκριθεί σωστά στις οικογενειακές της υποχρεώσεις ή επειδή θα έχει κοινωνικές συναλλαγές στην εργασία της που δεν θα μπορεί ο σύζυγος να ελέγχει. Πάντως, παρόλο που άνδρες και γυναίκες θεωρούν ότι η απόφαση για αμειβόμενη εργασία της γυναίκας αποτελεί θέμα συναίνεσης ανάμεσα στο ζευγάρι, στην πραγματικότητα η έγκριση του συζύγου παραμένει ανοιχτό θέμα και εξαρτάται από τη δική του εκτίμηση για τις οικονομικές ανάγκες της οικογένειας και το είδος της εργασίας που θα αναλάβει η γυναίκα (Γεώργας, 2004).

Οι ερευνητές σήμερα προσπαθούν να αναζητήσουν τους λόγους για τους οποίους οι γυναίκες αποδέχονται το διπλό φόρτο εργασίας μέσα και έξω από το σπίτι και καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι γυναίκες διαπραγματεύονται μόνες τους τις εντάσεις που αντιμετωπίζουν τόσο με τον σύζυγο όσο και με τον εργοδότη. Η αμφιταλάντευση που αισθάνονται από τη σύγκρουση των ανταγωνιστικών ρόλων που διαδραματίζουν, είναι φυσιολογική, καθώς βιώνουν αντιφατικές συνθήκες στο χώρο της δουλειάς και της οικογένειας. Υποστηρίζεται έτσι, ότι οι αντιφάσεις δεν λύνονται τελικά με το συνδυασμό της οικογένειας και της εργασίας, αλλά τα αρνητικά και τα θετικά στοιχεία λειτουργούν

συμπληρωματικά, κάνοντας τη ζωή των γυναικών πιο ενδιαφέρουσα αλλά και πιο εξαντλητική. Η εργαζόμενη γυναίκα αντλεί ταυτόχρονα ευχαρίστηση και κύρος από την ιδιότητά της, παρά την υποβάθμιση των «γυναικείων» επαγγελμαμάτων. Το σίγουρο είναι πάντως ότι οι γυναίκες αντιμετωπίζουν μια διπλή σύγκρουση τόσο ενάντια στις κοινωνικές πατριαρχικές δομές, όσο και στις εσωτερικές τους αναστολές που εμποδίζουν τη χειραφέτησή τους (Γεώργας, 2004).

Γενικά, η συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό είναι στενά συνδεδεμένη με τα γεγονότα του κύκλου ζωής των γυναικών και η απόφαση αν θα σταματήσει ή θα συνεχίσει να εργάζεται μια γυναίκα μετά το γάμο φαίνεται ότι είναι πολύ σημαντική για τη μετέπειτα επαγγελματική της δραστηριότητα. Στην Ελλάδα, σε αντίθεση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όσες γυναίκες διακόπτουν την εργασία τους εξαιτίας του γάμου ή της απόκτησης παιδιών συνήθως δεν επανεντάσσονται ποτέ στο εργατικό δυναμικό. Πιθανές ερμηνείες του παραπάνω φαινομένου αφορούν στην ανελαστικότητα της αγοράς εργασίας στη χώρα μας, στην έλλειψη κρατικών φορέων φύλαξης παιδιών και στην απουσία προγραμμάτων συνεχιζόμενης κατάρτισης και εξειδίκευσης για άνεργες γυναίκες μακράς διάρκειας (Γεώργας, 2004).

Έχει διαπιστωθεί ότι η απασχόληση επιδρά αρνητικά στη γονιμότητα των γυναικών, ενώ η γονιμότητα δεν επηρεάζει την απασχόληση της γυναίκας. Δηλαδή οι εργαζόμενες γυναίκες στο σύνολό τους αποκτούν λιγότερα παιδιά, αλλά ο αριθμός των παιδιών δεν επηρεάζει σημαντικά τη συμμετοχή τους στο εργατικό δυναμικό. Οι λόγοι για την παραπάνω μονόδρομη αιτιακή σχέση μπορούν να αναζητηθούν στο κόστος επανένταξης των γυναικών στην αγορά εργασίας, στη φύλαξη των παιδιών από τους συγγενείς και στις αντιλήψεις πολλών γυναικών, οι οποίες ενώ εργάζονται δεν αποκτούν περισσότερα παιδιά, διότι δεν μπορούν να τα φροντίσουν (Στρατηγάκη, 1989).

4.4 Μέτρα συμφιλίωσης επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής

Τα μέτρα που στην Ελλάδα προωθούν την συμφιλίωση εργασίας και οικογενειακής ζωής διακρίνονται σε τρεις μεγάλες κατηγορίες, οι οποίες είναι οι παρακάτω:

Μέτρα που διευκολύνουν την πρόσβαση στην αγορά εργασίας

Πρόκειται για υπηρεσίες που αφορούν στην φροντίδα και φύλαξη των παιδιών αλλά και υπηρεσίες που παρέχονται στο σπίτι. Στις υπηρεσίες αυτές περιλαμβάνονται:

- ♦ Βρεφονηπιακοί και παιδικοί σταθμοί.
- ♦ Νηπιαγωγεία.

- ◆ Ολοήμερα δημόσια δημοτικά και γυμνάσια.
- ◆ Παιδικές κατασκηνώσεις.
- ◆ Φροντίδα ηλικιωμένων στο σπίτι.
- ◆ Νοσηλεία στο σπίτι χρόνιων πασχόντων

Οι παρεχόμενες υπηρεσίες από τα αναφερόμενα παραπάνω προγράμματα δε καλύπτουν τις ανάγκες, με συνέπεια, να δυσχεραίνεται η πρόσβαση στην αγορά εργασίας των γυναικών.

Μέτρα που διευκολύνουν τον συνδυασμό εργασίας και οικογένειας όπως:

- ◆ Άδειες. Πρόσφατο μέτρο είναι η παροχή γονικής άδειας όχι μόνο στη σύζυγο αλλά και στο σύζυγο.
- ◆ Ελαστικό ωράριο. Όρος που στην Ελλάδα αναφέρεται σε τρία διαφορετικά πράγματα: την ελαστικότητα ως προς την ώρα προσέλευσης και αποχώρησης, το διακεκομμένο ωράριο (που σημαίνει ότι ο εργαζόμενος είναι «στον δρόμο» σχεδόν όλη την ημέρα-άρα δυσχεραίνει τον συνδυασμό εργασίας και οικογένειας) και τέλος το λεγόμενο «κυκλικό» ωράριο (μια εβδομάδα πρωινό και την άλλη απογευματινό) που κάνει περίπου ανέφικτο τον συνδυασμό εργασίας και οικογενειακής ζωής,
- ◆ Μερική Απασχόληση.
- ◆ Τηλεργασία.

Μέτρα που προωθούν την ανακατανομή γονεϊκών ευθυνών

Στην Ελλάδα παρά την προσπάθεια για εξέλιξη και την λήψη μέτρων για μία πιο ίση και δίκαιη κατανομή των γονεϊκών ευθυνών διατηρείται η παραδοσιακή νοοτροπία όσον αφορά στην κατανομή των οικογενειακών βαρών. Ειδικότερα, οι γυναίκες εξακολουθούν να έχουν την αποκλειστική ευθύνη, όχι μόνο του νοικοκυριού και των παιδιών, αλλά και των ηλικιωμένων και αναπήρων μελών της οικογένειας παράλληλα. Επομένως παρεμποδίζεται η επιθυμία και η προσπάθεια της γυναίκας για εξέλιξη στον εργασιακό τομέα και διεκδίκηση της ταυτότητας της όχι μόνο ως μητέρας και συζύγου αλλά και εργαζόμενης γυναίκας! Για να υπάρξει αλλαγή αλλά και εξέλιξη αφενός στην νοοτροπία και αφετέρου στις συνθήκες που αφορούν στην ανακατανομή των γονεϊκών ευθυνών θα πρέπει τα μέτρα, τα οποία έχουν ληφθεί για την προώθηση της συμφιλίωσης να αξιολογούνται σε δύο επίπεδα:

- ◆ Το πρώτο επίπεδο αφορά στο βαθμό που επηρεάζουν τις αντιλήψεις σχετικά με την συμφιλίωση της εργασίας των γυναικών με τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις, δεδομένης της παραδοσιακής νοοτροπίας που μας διακατέχει

- ♦ Το δεύτερο επίπεδο ως προέκταση του πρώτου, αφορά στο κατά πόσο έχει προωθηθεί αυτή η συμφιλίωση πρακτικά και με ποιο τρόπο ακριβώς, έτσι ώστε όχι μόνο να βελτιωθεί η ποιότητα της καθημερινότητας και οι προοπτικές για τους άνδρες και τις γυναίκες, αλλά και να στηριχθεί παράλληλα η οικογένεια με λύσεις άμεσες και αποτελεσματικές.

Κεφάλαιο 5: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

5.1 Σκοπός έρευνας

Η διερεύνηση των απόψεων των ερωτώμενων γυναικών για τους σημαντικούς τομείς δραστηριότητας για μία γυναίκα και το ρόλο των δύο φύλων. Επίσης η έρευνα έχει σκοπό να διερευνηθεί ο τρόπος που υλοποιούν τον οικογενειακό τους ρόλο στην καθημερινή τους ζωή (καταμερισμός εργασίας στα πλαίσια της οικογενειακής ζωής), η ικανοποίηση που αντλούν από τον οικογενειακό τους ρόλο και η επιρροή του επαγγελματικού ρόλου στον οικογενειακό τους ρόλο.

5.2 Ερευνητικά ερωτήματα

Τα ερευνητικά ερωτήματα ήταν τα παρακάτω:

- Ποιες είναι οι απόψεις των γυναικών: για την ιδανική οικογένεια, τους σημαντικούς τομείς δραστηριότητας για μία γυναίκα και τον ρόλο των δύο φύλων;
- Ποια η θέση της οικογένειας και της εργασίας στην ζωή των γυναικών;
- Ποιος είναι ο καταμερισμός εργασίας ανάμεσα σε αυτές και τους συζύγους-συντρόφους τους στο πλαίσιο της καθημερινής τους ζωής;
- Οι απόψεις και οι ενέργειες των ερωτώμενων γυναικών βασίζονται σε παραδοσιακές ή σύγχρονες αντιλήψεις για τον γυναικείο ρόλο;
- Ποια η ικανοποίησή από τον ρόλο τους στην οικογένεια;
- Με βάση την εμπειρία τους ποια η επιρροή του επαγγελματικού ρόλου στον καταμερισμό εργασίας για τη φροντίδα του σπιτιού και των παιδιών;
- Ποια η άποψη τους για τη σύγκρουση οικογενειακής-επαγγελματικής ζωής;
- Κατά πόσο το διαφορετικό μορφωτικό επίπεδο, η ηλικία και ο τόπος διαμονής (αστική-ημιαστική περιοχή) επηρεάζει τις απόψεις τους για τους σημαντικούς τομείς δραστηριότητας για μία γυναίκα;

5.3 Επιλογή δείγματος

Το δείγμα μας αποτέλεσαν γυναίκες ηλικίας 18 – 47. Το συγκεκριμένο εύρος ηλικιών επιλέχθηκε, εξαιτίας του γεγονότος ότι στο συγκεκριμένο ηλικιακό φάσμα η πλειοψηφία των γυναικών έχουν υλοποιήσει ή βρίσκονται στην διαδικασία της υλοποίησης του ρόλου τους στα πλαίσια της οικογενειακής ζωής. Οι ερωτώμενες ήταν εργαζόμενες ενώ στο δείγμα περιλαμβάνονταν και ποσοστό γυναικών που ασχολούνταν μόνο με οικιακά. Άλλα κριτήρια επιλογής δείγματος ήταν το διαφορετικό μορφωτικό επίπεδο και η διαμονή των ερωτώμενων σε αστική ή ημιαστική περιοχή.

5.4 Το ερευνητικό εργαλείο

Η έρευνα είναι ποσοτική, με βασικό μέσο εκπόνηση της το ερωτηματολόγιο που δημιουργήθηκε από την ομάδα εργασίας της πτυχιακής σε συνεργασία με την υπεύθυνη καθηγήτρια. Περιλάμβανε ερωτήσεις κυρίως κλειστού τύπου αλλά και ανοικτές ερωτήσεις.

Οι θεματικές ενότητες του ερωτηματολογίου ήταν οι παρακάτω:

- Κοινωνικοδημογραφικά στοιχεία
- Οικογενειακή κατάσταση ερωτώμενων
- Απόψεις ερωτώμενων για την ιδανική οικογένεια
- Απόψεις για τους σημαντικούς τομείς δραστηριότητας-ενδιαφερόντων για μια γυναίκα
- Καταμερισμός εργασίας ανάμεσα στις ερωτώμενες και στους συζύγους-συντρόφους τους στα πλαίσια της καθημερινής τους ζωής
- Απόψεις ερωτώμενων για τα δύο φύλα
- Ικανοποίηση ερωτώμενων από τον οικογενειακό τους ρόλο
- Απόψεις ερωτώμενων για επιρροή επαγγελματικού ρόλου στον καταμερισμό εργασίας για τη φροντίδα του σπιτιού και των παιδιών
- Απόψεις ερωτώμενων για τη σύγκρουση οικογενειακού-επαγγελματικού ρόλου

5.5 Διαδικασία συλλογής ερευνητικών δεδομένων.

Τα ερωτηματολόγια συγκεντρώθηκαν ύστερα από μοίρασμα τους σε χώρους εργασίας γυναικών ιδιωτικού και δημόσιου φορέα, σε γυναίκες διαφορετικού μορφωτικού επιπέδου αλλά και σε τυχαία επιλογή σπιτιών αστικής και ημιαστικής περιοχής.

Στην πορεία διεξαγωγής της έρευνας, δεν υπήρξαν ιδιαίτερες δυσκολίες κατά το μοίρασμα και την συμπλήρωση των ερωτηματολογίων πέρα των αναμενόμενων (καθυστέρηση στον χρόνο παράδοσης από τους ερωτώμενους).

5.6 Στατιστική ανάλυση

Χρησιμοποιήθηκαν οι μέθοδοι της περιγραφικής στατιστικής των συχνοτήτων, ενώ για την ανάλυση των δεδομένων με σκοπό την διερεύνηση πιθανών συσχετίσεων εφαρμόστηκαν οι μέθοδοι της ανάλυσης της διακύμανσης (One-way ANOVA) και ο έλεγχος χ^2 του Pearson. Το επίπεδο σημαντικότητας ορίστηκε στο $\alpha = 5\%$. Για την ολοκλήρωση της ανάλυσης χρησιμοποιήθηκε το στατιστικό λογισμικό πακέτο SPSS v13.

Κεφάλαιο 6: ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

Α. ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ

6.1 Περιγραφικά στοιχεία δείγματος

Συνολικά 124 γυναίκες απάντησαν στο ερωτηματολόγιο της παρούσας μελέτης. Οι ερωτώμενες ήταν ηλικίας 18 έως 47 ετών, με μέση ηλικία τα 32,1 έτη (τυπική απόκλιση 7,63). Μία στις τρεις γυναίκες (33,9%) ήταν απόφοιτες δημοτικού, το 8,9% απόφοιτες γυμνασίου, το 23,4% απόφοιτες λυκείου, ενώ το 30,6% ήταν απόφοιτες τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και τέσσερις κατέχουν κάποιο μεταπτυχιακό τίτλο (πίνακας 1).

Το μεγαλύτερο μέρος του δείγματος (34,7%) απασχολούνταν στον ιδιωτικό τομέα, το 30,6% στον δημόσιο τομέα και το 9,7% ήταν ελεύθεροι επαγγελματίες. Περισσότερες από μία στις πέντε γυναίκες (21,8%) ασχολούνταν με οικιακά. Τέλος, 3,2% ήταν ακόμα στην εκπαίδευση (πίνακας 2). Το μεγαλύτερο ποσοστό των γυναικών (54%) διέμεναν σε ημιαστική περιοχή ενώ το υπόλοιπο 46% διέμεναν σε αστική περιοχή (πίνακας 3).

1. Εκπαίδευση

	Συχνότητα <i>α</i>	Ποσοστό <i>%</i>
Δημοτικό	42	33.9
Γυμνάσιο	11	8.9
Λύκειο	29	23.4
Τριτοβάθμια εκπαίδευση	38	30.6
Μεταπτυχιακό	4	3.2
Σύνολο	124	100.0

2. Επάγγελμα

	Συχνό- τητα	Ποσοστό %
Ιδιωτικός Υπάλληλος	43	34.7
Δημόσιος Υπάλληλος	38	30.6
Ελεύθερος επαγγελματίας	12	9.7
Οικιακά	27	21.8
Φοιτήτρια	4	3.2
Σύνολο	124	100.0

3. Διαμονή

	Συχνό- τητα	Ποσοστό %
Αστική περιοχή	57	46.0
Ημιαστική περιοχή	67	54.0
Σύνολο	124	100.0

6.2 Οικογενειακή κατάσταση

Πάνω από τις μισές ερωτώμενες (58,1%) ήταν έγγαμες, ενώ μία στις τέσσερις (24,2%) ήταν άγαμες. Μικρότερα ποσοστά γυναικών συζούσαν με το σύντροφό τους (9,7%), ήταν διαζευγμένες (5,6%) ή σε διάσταση (1,6%) και μία ήταν χήρα (πίνακας 4).

Η διάρκεια της συμβίωσης ή του γάμου κυμαίνεται από 0 έως 29 έτη, με μέση τιμή 9,0 έτη (τυπική απόκλιση 8,33) (πίνακας 5). Ο αριθμός των παιδιών που έχουν οι ερωτώμενες ποικίλει. Ποσοστό 37,9% δεν είχαν κανένα παιδί, ενώ από τις μητέρες, οι περισσότερες (53%) είχαν δύο παιδιά, άλλες είχαν ένα ή τρία και τρεις μητέρες ήταν πολύτεκνες με τέσσερα ή πέντε παιδιά (πίνακας 6).

4. Οικογενειακή κατάσταση

	Συχνότητα	Ποσοστό %
Παντρεμένη	72	58.1
Ανύπαντρη	30	24.2
Διαζευγμένη	7	5.6
Σε Διάσταση	2	1.6
Ζω με τον σύντροφο μου	12	9.7
Χήρα	1	.8
Σύνολο	124	100.0

5. Διάρκεια συμβίωσης ή γάμου

	N	Ελάχιστη	Μέγιστη	Μέσος όρος	Τυπική απόκλιση
Διάρκεια συμβίωσης ή γάμου	124	0.0	29.0	9.014	8.3296

6. Αριθμός Παιδιών

Αριθμός παιδιών	Συχνότητα	Ποσοστό %
0	47	37.9
1	17	13.7
2	41	33.1
3	16	12.9
4	2	1.6
5	1	.8
Σύνολο	124	100.0

6.3 Απόψεις ερωτώμενων γυναικών για την ιδανική οικογένεια

Οι ερωτώμενες περιγράφοντας την ιδανική οικογένεια για αυτές σε ανοικτή ερώτηση (πίνακας 7) επισημαίνουν σε σημαντικό ποσοστό (48,4%) ότι στα πλαίσια μιας ιδανικής οικογένειας υπάρχουν αξίες όπως ο σεβασμός, η αλληλοκατανόηση, η επικοινωνία, η αλληλοϋποστήριξη και η αγάπη. Το 16,1% θεωρούν ότι στα πλαίσια μιας ιδανικής οικογένειας θα πρέπει να υπάρχουν «ισορροπημένοι ρόλοι, συναίσθηση ευθυνών, ισοτιμία και εμπιστοσύνη».

Επίσης, το 19,4% περιγράφει την ιδανική οικογένεια ως «μεγάλη, με παιδιά και χωρίς εντάσεις». Λιγότερο συχνές ήταν απόψεις όπως: «ενδιαφέρον και σωστή συζυγική σχέση, ανεξαρτησία» (7.3%), ενώ ένα μικρό ποσοστό (3,2%) πιστεύει ότι δεν υπάρχει ιδανική οικογένεια.

7. Περιγράψτε την ιδανική για εσάς οικογένεια

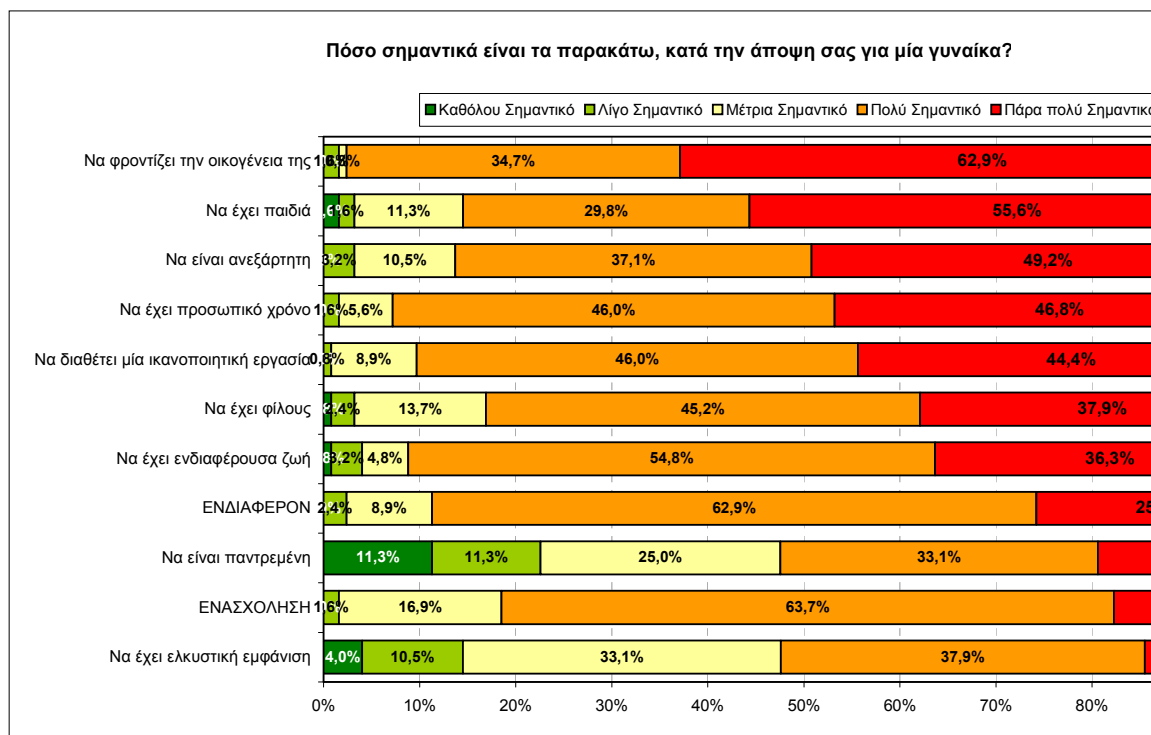
	Συχνότητα	Ποσοστό %
Ισορροπημένοι ρόλοι, συναίσθηση ευθυνών, ισοτιμία και εμπιστοσύνη	20	16.1
Σεβασμός, κατανόηση ,επικοινωνία, αλληλοϋποστήριξη, αγάπη	60	48.4
Μεγάλη, με παιδιά και χωρίς εντάσεις	24	19.4
Οικονομική άνεση	2	1.6
Ενδιαφέρον και σωστή συζυγική σχέση, ανεξαρτησία	9	7.3
Δεν υπάρχει ιδανική οικογένεια	4	3.2
Ο άνδρας να εργάζεται και η σύζυγος να ασχολείται με τα παιδιά	3	2.4
Η οικογένεια μου	2	1.6
<i>Σύνολο</i>	124	100.0

6.4 Απόψεις ερωτώμενων για τους σημαντικούς τομείς δραστηριότητας-ενδιαφερόντων για μια γυναίκα

6.4.1 Οι ερωτώμενες αξιολόγησαν σε πεντάβαθμη κλίμακα (από 1 καθόλου σημαντικό έως 5 πάρα πολύ σημαντικό) τη σημαντικότητα συγκεκριμένων τομέων δραστηριότητας-ενδιαφερόντων. Όπως φαίνεται στο διάγραμμα 1 που ακολουθεί, μεγαλύτερο ποσοστό ερωτώμενων αξιολόγησαν ως πάρα πολύ σημαντική τη φροντίδα της οικογένειας (62.9%), την απόκτηση παιδιών (55.6%), την ανεξαρτησία (49,2%), και να διαθέτει προσωπικό χρόνο (46,8%).

Ειδικότερα, ο πίνακας 8 παρουσιάζει το μέσο όρο των απαντήσεων των γυναικών στη συγκεκριμένη ερώτηση σε φθίνουσα σειρά. Παρατηρούμε ότι με σειρά προτεραιότητας θεώρησαν *πάρα πολύ σημαντική* τη φροντίδα της οικογένειας (4,59), ενώ *πολύ σημαντικά* θεώρησαν την ύπαρξη προσωπικού χρόνου (4,38), την απόκτηση παιδιών (4,36), την ικανοποιητική εργασία (4,34), την ανεξαρτησία (4,32), την ενδιαφέρουσα ζωή (4,23), τους φίλους (4,17), τα ενδιαφέροντα (4,12) και την κοινωνική δράση-ενασχόληση (3,98). *Σημαντικά σε μέτριο βαθμό* θεώρησαν την ελκυστική εμφάνιση (3,48) και το γάμο (3,38).

Διάγραμμα 1

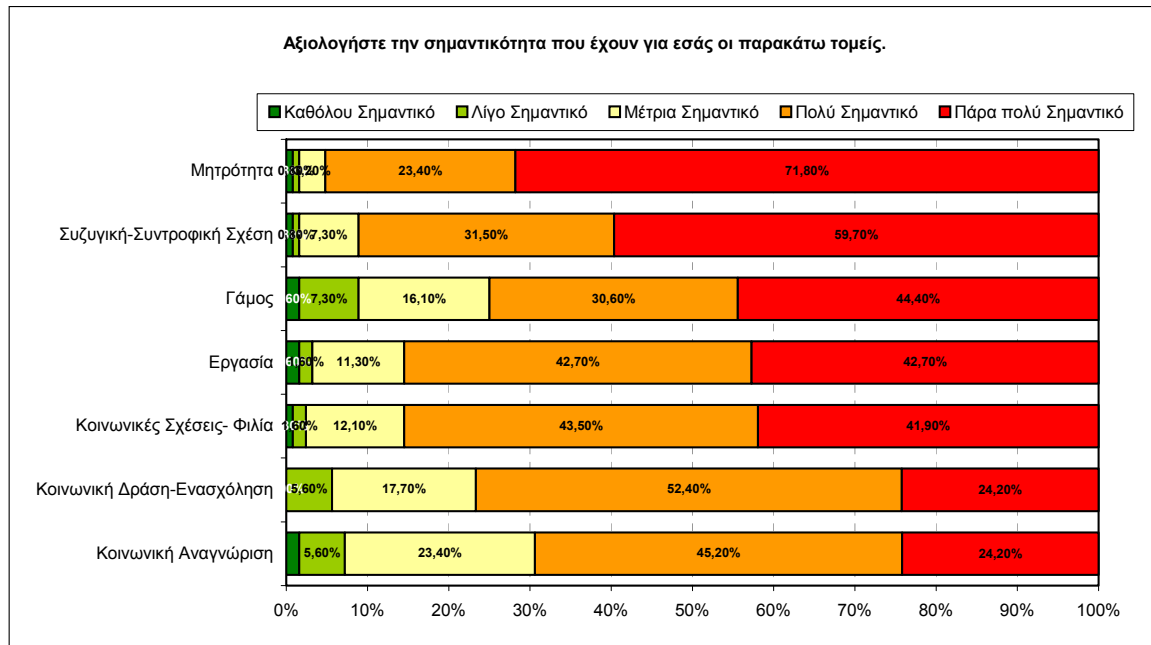
8. Πόσο σημαντικά είναι τα παρακάτω, κατά την άποψη σας για μία γυναίκα; (από 1 καθόλου σημαντικό έως 5 πάρα πολύ σημαντικό)

<i>Τομείς δραστηριότητας</i>	<i>Μέσος όρος (τυπική απόκλιση)</i>
Να φροντίζει την οικογένεια της	4,59 (0,598)
Να έχει προσωπικό χρόνο	4,38 (0,670)
Να έχει παιδιά	4,36 (0,868)
Να διαθέτει μία ικανοποιητική εργασία	4,34 (0,673)
Να είναι ανεξάρτητη	4,32 (0,792)
Να έχει ενδιαφέρουσα ζωή	4,23 (0,753)
Να έχει φίλους	4,17 (0,814)
Να έχει ενδιαφέροντα	4,12 (0,658)
Να έχει κοινωνική δράση-ενασχόληση	3,98 (0,643)
Να έχει ελκυστική εμφάνιση	3,48 (1,000)
Να είναι παντρεμένη	3,38 (1,240)

6.4.2 Επίσης οι ερωτώμενες αξιολόγησαν τη σημαντικότητα διαφορετικών τομέων στη ζωή τους (από 1 καθόλου σημαντικό έως 5 πάρα πολύ σημαντικό). Τα αποτελέσματα παρουσιάζονται συγκεντρωτικά στο διάγραμμα 2 που ακολουθεί. Αυτό που παρατηρείται είναι ότι σχεδόν όλες οι γυναίκες (95,2%) αξιολόγησαν τη μητρότητα ως πολύ ή πάρα πολύ σημαντική και το 91,2% και τη συζυγική ή συντροφική σχέση ως πολύ ή πάρα πολύ σημαντική. Ακολουθούν ο γάμος, η εργασία και η φιλία ενώ τελευταίες στη σειρά αξιολόγησης ήταν η κοινωνική δράση – ενασχόληση και η κοινωνική αναγνώριση.

Εάν παρατηρήσουμε τον πίνακα 9 με τους μέσους όρους των απαντήσεων παρατηρούμε ότι η μητρότητα και η συζυγική σχέση αξιολογήθηκαν ως πάρα πολύ σημαντικά, η φιλία, η εργασία και ο γάμος ως πολύ σημαντικά και ακολουθούν η κοινωνική δράση και η κοινωνική αναγνώριση.

Διάγραμμα 2

9. Αξιολογήστε την σημαντικότητα που έχουν για εσάς οι παρακάτω τομείς (από 1 καθόλου σημαντικό έως 5 πάρα πολύ σημαντικό).

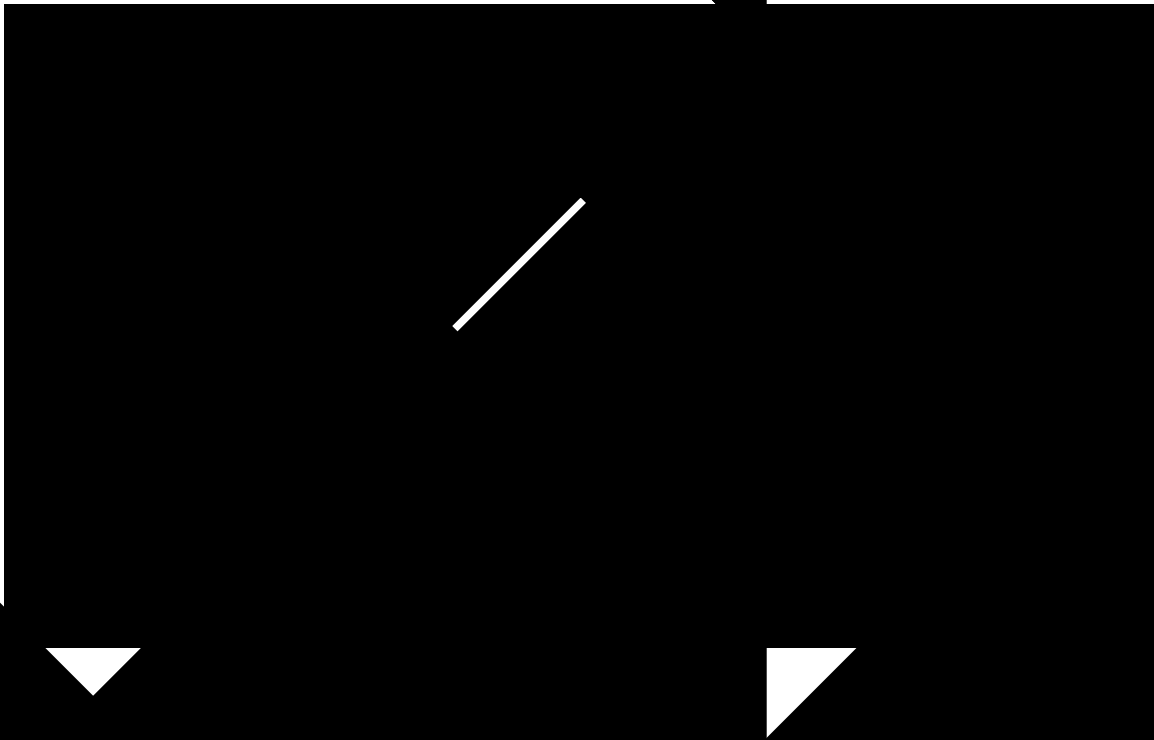
	Μέσος όρος (τυπική απόκλιση)
Μητρότητα	4,65 (0,665)
Συζυγική-Συντροφική Σχέση	4,48 (0,738)
Κοινωνικές Σχέσεις- Φιλία	4,24 (0,790)
Εργασία	4,23 (0,837)
Γάμος	4,09 (1,020)
Κοινωνική Δράση-Ενασχόληση	3,95 (0,805)
Κοινωνική Αναγνώριση	3,85 (0,911)

6.4.3 Οι ερωτώμενες αξιολόγησαν διαφορετικές απόψεις γύρω από τα θέματα οικογένειας και επαγγελματικής δραστηριότητας. Σύμφωνα με το διάγραμμα 3 που ακολουθεί η πλειοψηφία των ερωτώμενων συμφωνούν απόλυτα /μάλλον συμφωνούν ότι «μία γυναίκα ολοκληρώνεται με τη μητρότητα» (96.0%). Ποσοστό 83,1%, συμφωνούν απόλυτα/ μάλλον συμφωνούν ότι «μία γυναίκα μπορεί να έχει σχέση ενδιαφέροντος με τα παιδιά της

συμφωνούν απόλυτα/μάλλον συμφωνούν
«υπάρχουν διακρίσεις
απόλυτα/μάλλον συμφωνούν
οικογένειά της».

Σ
ξίες μ
στον οικογ
ν απόλυτα/μά
αι ποσοστό 71.8
ται μέσα από τη φρονι

Διάγραμμα 3. Διατυπώστε την άποψη

6.5 Καταμερισμός εργασίας ανάμεσα στις ερωτώμενες και στους συζύγους- συντρόφους στα πλαίσια της καθημερινής τους ζωής

Αναφορικά με τον καταμερισμό εργασίας στα πλαίσια της οικογενειακής τους ζωής (πίνακας 11), οι ερωτώμενες απάντησαν πλειοψηφικά ότι οι ασχολίες του νοικοκυριού αφορούν – ή κυρίως αφορούν – τη γυναίκα, όπως πλύσιμο ρούχων (72.6%), προετοιμασία φαγητού (64.5%), πλύσιμο πιάτων (64.5%), τακτοποίηση του σπιτιού (60.5%) και τάισμα βρέφους\ φροντίδα (56.4%).

Οι ερωτώμενες θεωρούν πλειοψηφικά ότι και τους δύο συζύγους ισότιμα αφορούν η λήψη αποφάσεων για την εκπαίδευση των παιδιών (95.2%), για το όνομα/τα του/ων παιδιού/ων (94.4%) και για ψυχαγωγία, ταξίδια, διακοπές (92.7%). Επίσης, ο οικονομικός προγραμματισμός για την οικογένεια (79.0%), η μεταφορά παιδιών σε φροντιστήρια (75.0%), η βοήθεια στην προετοιμασία των μαθημάτων (74.0%), ψώνια /αγορές για το σπίτι (66.1%), οδήγηση αυτοκινήτου σε μακρινά ταξίδια (65.3%), είναι θέματα που αφορούν και τα δύο φύλα ισότιμα. Η μόνη δραστηριότητα που οι ερωτώμενες θεωρούν πλειοψηφικά ότι αφορά τον άνδρα ή κυρίως τον άνδρα είναι το πλύσιμο/service του αυτοκινήτου (70%).

11. Αναφέρατε ποιόν ή ποιους αφορούν οι παρακάτω δραστηριότητες στην καθημερινή σας ζωή.

		Ανδρας	Γυναίκα	Και τους δύο Ισότιμα	Κυρίως τον άνδρα	Κυρίως την γυναίκα	Σύνολο
Τακτοποίηση σπιτιού	N	0	32	49	0	43	124
	%	0%	25.8 %	39.5%	.0%	34.7%	100.0%
Προετοιμασία φαγητού	N	0	33	44	0	47	124
	%	0%	26.6 %	35.5%	.0%	37.9%	100.0%
Πλύσιμο πιάτων	N	0	37	42	2	43	124
	%	0%	29.8 %	33.9%	1.6%	34.7%	100.0%
Πλύσιμο ρούχων	N	0	49	30	4	41	124
	%	0%	39.5%	24.2%	3.2%	33.1%	100.0%

Περιποίηση αυλής\κήπου	N	15	6	54	38	11	124
	%	12.1%	4.8%	43.5%	30.6%	8.9%	100.0%
Ψώνια \αγορές σπιτιού	N	8	7	82	14	13	124
	%	6.5%	5.6%	66.1%	11.3%	10.5%	100.0%
Πλύσιμο\service αυτοκινήτου	N	24	2	47	46	5	124
	%	19.4%	1.6%	37.9%	37.1%	4.0%	100.0%
Οικονομικός προγραμμ. οικογένειας	N	0	9	98	10	7	124
	%	.0%	7.3%	79.0%	8.1%	5.6%	100.0%
Τάϊσμα βρέφους\φροντίδα	N	0	14	33	2	28	77
	%	.0%	18.2 %	42.9%	2.6%	36.4%	100.0%
Βοήθεια στην προετοιμασία μαθημ.	N	5	5	59	3	5	77
	%	6.5%	6.5%	76.6%	3.9%	6.5%	100.0%
Μεταφορά παιδιών σε φροντιστήρια	N	6	4	53	9	5	77
	%	7.8%	5.2%	68.8%	11.7%	6.5%	100.0%
Αποφάσεις για εκπαίδευση παιδιών	N	0	0	74	2	1	77
	%	.0%	.0%	96.1%	2.6%	1.3%	100.0%
Αποφάσεις για όνομα παιδιών	N	0	1	73	3	0	77
	%	.0%	1.3%	94.8%	3.9%	.0%	100.0%
Αποφάσεις για ψυχαγωγία, ταξίδια, διακοπές	N	1	1	115	4	3	124
	%	.8%	.8%	92.7%	3.2%	2.4%	100.0%
Οδήγηση αυτοκινήτου σε μακρινά ταξίδια	N	13	2	81	28	0	124
	%	10.5%	1.6%	65.3%	22.6%	.0%	100.0%

6.6 Απόψεις ερωτώμενων γυναικών για τα δύο φύλα

Κατά την άποψη των γυναικών, τα στοιχεία του χαρακτήρα που αφορούν κυρίως στον άνδρα σε υψηλότερα ποσοστά (πίνακας 12) είναι: γενναίος (50.0%), δυνατός (45.2%) και προστατευτικός (37.9%), δυναμικός (30,6%), ακούραστος (33.9 %) και διπλωμάτης (30.6 %). Τα επίθετα που αφορούν κυρίως την γυναίκα σε υψηλότερα ποσοστά είναι: υπομονετική (34.7%), ευαίσθητη (29.8%) και υποχωρητική (28.2%).

Οι ερωτώμενες θεώρησαν πλειοψηφικά ότι τα περισσότερα χαρακτηριστικά αφορούν και τα δύο φύλα με σημαντικότερα, την υπευθυνότητα (84.7%), την περηφάνια (76.6%), την ανεξαρτησία (75.8%), την ευθύτητα (73.4%), την προθυμία (72.6%), την στοργικότητα-τρυφεράδα (70.2%).

12. Ποιο από τα παρακάτω επίθετα αφορούν τον άνδρα, την γυναίκα ή και τους δύο;

		Ανδρα	Γυναίκα	Και τους δύο	Σύνολο
Στοργικός, τρυφερός	N	15	22	87	124
	%	12.10%	17.70%	70.20%	100.0%
Γενναιόδωρος	N	39	6	79	124
	%	31.50%	4.80%	63.70%	100.0%
Προστατευτικός	N	47	15	62	124
	%	37.90%	12.10%	50.00%	100.0%
Αυτός που φροντίζει	N	23	22	79	124
	%	18.50%	17.70%	63.70%	100.0%
Ανεξάρτητος	N	22	8	94	124
	%	17.70%	6.40%	75.80%	100.0%
Υπομονετικός	N	7	43	74	124
	%	5.60%	34.70%	59.70%	100.0%
Πρόθυμος	N	14	20	90	124
	%	11.30%	16.10%	72.60%	100.0%
Εργατικός	N	32	7	85	124
	%	25.80%	5.60%	68.50%	100.0%

		<i>Ανδρα</i>	<i>Γυναίκα</i>	<i>Και τους δύο</i>	<i>Σύνολο</i>
Γενναίος	N	62	7	55	124
	%	50.00%	5.60%	44.40%	100.0%
Ικανός	N	25	15	84	124
	%	20.20%	12.10%	67.70%	100.0%
Δυνατός	N	56	6	62	124
	%	45.20%	4.80%	50.00%	100.0%
Επίμονος	N	23	27	74	124
	%	18.50%	21.80%	59.70%	100.0%
Φιλόδοξος	N	28	11	85	124
	%	22.60%	8.90%	68.50%	100.0%
Υποχωρητικός	N	7	35	82	124
	%	5.60%	28.20%	66.10%	100.0%
Υπεύθυνος	N	7	12	105	124
	%	5.60%	9.70%	84.70%	100.0%
Περήφανος	N	18	11	95	124
	%	14.50%	8.90%	76.60%	100.0%
Ευαίσθητος	N	10	37	77	124
	%	8.10%	29.80%	62.10%	100.0%
Ευθύς	N	22	11	91	124
	%	17.70%	8.90%	73.40%	100.0%
Αποφασιστικός	N	30	17	77	124
	%	24.20%	13.70%	62.10%	100.0%
Δυναμικός	N	38	14	72	124
	%	30.60%	11.30%	58.10%	100.0%
Ακούραστος	N	42	16	66	124
	%	33.90%	12.90%	53.20%	100.0%
Διπλωμάτης	N	38	22	64	124
	%	30.60%	17.70%	51.60%	100.0%

6.7 Ικανοποίηση ερωτώμενων από τον οικογενειακό τους ρόλο

Γενικότερα, η πλειοψηφία των γυναικών δήλωσαν πολύ/ πάρα πολύ ικανοποιημένες με τον οικογενειακό τους ρόλο (31,5% και 21,8%, αντίστοιχα). Ποσοστό 38.7% δήλωσε αρκετά ικανοποιημένο (πίνακας 13).

Απαντώντας σε ανοικτή ερώτηση (πίνακας 14) οι ερωτώμενες θεώρησαν ότι αυτό που τις ικανοποιεί στον οικογενειακό τους ρόλο είναι η δημιουργία της οικογένειας και η φροντίδα που παρέχουν (37,2%), καθώς και η αγάπη που λαμβάνουν από τα μέλη της οικογένειάς τους (31,4%). Αντίθετα απαντώντας σε ανοικτή ερώτηση θεώρησαν ότι αυτό που τις δυσαρεστεί περισσότερο (πίνακας 15) είναι η έλλειψη χρόνου και ενδιαφέροντος για προσωπικές και οικογενειακές στιγμές και δραστηριότητες (33,3%), η επιβάρυνση λόγω των πολλών υποχρεώσεων (27,5%) και η αποξένωση-έλλειψη ενδιαφέροντος από τα μέλη της οικογένειας (14.2%). Ποσοστό 15% δήλωσε ότι δεν τους δυσαρεστεί κάτι στον οικογενειακό τους ρόλο

13. Πόσο ικανοποιημένη είστε με τον οικογενειακό σας ρόλο;

	Συχνότητα	Ποσοστό %
Λίγο	10	8.1
Αρκετά	48	38.7
Πολύ	39	31.5
Πάρα πολύ	27	21.8
Σύνολο	124	100.0

14. Τι σας ικανοποιεί στον οικογενειακό σας ρόλο

	Συχνότητα	Ποσοστό %
Αγάπη από τα μέλη της οικογένειας	38	31.4
Αναγνώριση της προσφοράς μου από τα μέλη της οικογένειας	16	13.2
Σεβασμός και αλληλοεκτίμηση	20	16.5

Ικανοποίηση από τη δημιουργία και φροντίδα της οικογένειας	45	37.2
Δεν έχω οικογένεια για να απαντήσω	2	1.7
Δεν απάντησαν	121	100.0
Σύνολο	3	
Σύνολο	124	

15. Τι σας δυσαρεστεί περισσότερο στον οικογενειακό σας ρόλο

	Συχνό- τητα	Ποσοστό %
Δεν με δυσαρεστεί κάτι	18	15.0
Έλλειψη χρόνου και ενδιαφέροντος για προσωπικές και οικογενειακές στιγμές- δραστηριότητες	40	33.3
Αποξένωση -Έλλειψη ενδιαφέροντος από τα μέλη της οικογένειας	17	14.2
Επιβάρυνση λόγω των πολλών υποχρεώσεων	33	27.5
Έλλειψη επιβράβευσης της προσφοράς μου	7	5.8
Δεν έχω οικογένεια για να απαντήσω.	5	4.2
Σύνολο	120	100.0
Δεν απάντησαν	4	
Σύνολο	124	

6.8 Απόψεις ερωτώμενων για επιρροή του επαγγελματικού τους ρόλου στον καταμερισμό εργασίας για τη φροντίδα του σπιτιού και των παιδιών

Ο πιο απαιτητικός ρόλος για τρεις στις τέσσερις γυναίκες βρέθηκε να είναι ο ρόλος της μητέρας (76.6%). Λιγότερες (17,8%) θεωρούν πιο απαιτητικό το ρόλο της συντρόφου-συζύγου, ενώ μόλις 5,6% το ρόλο της εργαζόμενης (πίνακας 16) .

16. Ποιος από τους παρακάτω ρόλους θεωρείτε ότι είναι πιο απαιτητικός;

	Συχνό- τητα	Ποσοστό %
Της εργαζόμενης	7	5.6
Της συντρόφου-συζύγου	22	17.8
Της μητέρας	95	76.6
Σύνολο	124	100.0

Σύμφωνα με την εμπειρία των ερωτώμενων, η επαγγελματική ενασχόληση της γυναίκας συμβάλει σε ικανοποιητικό βαθμό στην κατανομή των οικογενειακών βαρών, όσον αφορά στις δουλειές του σπιτιού, καθώς υπάρχει τάση για μοίρασμα των ευθυνών (48,4%), ενώ το 39,5% πιστεύει ότι συμβάλει σε μικρό βαθμό, καθώς το μεγαλύτερο μέρος της ευθύνης αφορά στην γυναίκα (πίνακας 17). Όσον αφορά στη φροντίδα των παιδιών (πίνακας 18) θεωρούν ότι η επαγγελματική ενασχόληση συμβάλει θετικά στην κατανομή των ευθυνών σε ικανοποιητικό βαθμό (48.8%) ή σε μικρό βαθμό (41.9 %).

17. Με βάση την εμπειρία σας, θεωρείτε ότι η επαγγελματική ενασχόληση της γυναίκας συμβάλει θετικά στην κατανομή των οικογενειακών βαρών, όσον αφορά στις δουλειές του σπιτιού;

	Συχνό- τητα	Ποσοστό %
Δεν συμβάλλει θετικά, η γυναίκα εξακολουθεί να έχει την αποκλειστική ευθύνη στις δουλειές του σπιτιού	10	8.1
Συμβάλλει σε μικρό βαθμό, το μεγαλύτερο μέρος της ευθύνης αφορά στην γυναίκα	49	39.5
Συμβάλλει σε ικανοποιητικό βαθμό, υπάρχει τάση για μοίρασμα ευθυνών	60	48.4
Δεν επιθυμώ να υπάρχει κατανομή ευθυνών, θεωρώ ότι οι δουλειές του σπιτιού αφορούν μόνο την γυναίκα	5	4.0
Σύνολο	124	100.0

18. Με βάση την εμπειρία σας, θεωρείτε ότι η επαγγελματική ενασχόληση της γυναίκας συμβάλλει θετικά στην κατανομή των οικογενειακών βαρών, όσον αφορά στην φροντίδα των παιδιών;

	Συχνότητα	Ποσοστό %
Δεν συμβάλλει θετικά, η γυναίκα εξακολουθεί να έχει την αποκλειστική ευθύνη στην φροντίδα των παιδιών	2	2.6
Συμβάλλει σε μικρό βαθμό, το μεγαλύτερο μέρος της ευθύνης αφορά στην γυναίκα	32	41.6
Συμβάλλει σε ικανοποιητικό βαθμό, υπάρχει τάση για μοίρασμα ευθυνών	36	46.8
Δεν επιθυμώ να υπάρχει κατανομή ευθυνών, θεωρώ ότι η φροντίδα των παιδιών αφορά μόνο την γυναίκα	6	7.8
Σύνολο	77	100.0

6.9 Απόψεις ερωτώμενων γυναικών για τη σύγκρουση οικογενειακού-επαγγελματικού ρόλου

Ποσοστό 39,5% θεωρούν ότι επαγγελματικός ρόλος των γυναικών επηρεάζει την οικογενειακή ζωή σε μικρό βαθμό ενώ 29,0% θεωρούν ότι επηρεάζει την οικογενειακή ζωή σε μεγάλο βαθμό. Περίπου μία στις τρεις γυναίκες (31,5%) δήλωσαν ότι η εργασία τους δεν έχει επίπτωση στην οικογένεια (πίνακας 19).

Η πλειοψηφία των ερωτώμενων ανέφεραν την ύπαρξη συγκρούσεων ανάμεσα στον ρόλο τους ως εργαζόμενες και στον οικογενειακό τους ρόλο (πίνακας 20). Οι συγκρούσεις αυτές εμφανίζονται συχνά ή πολύ συχνά σε ποσοστό 30,3%, μερικές φορές 37,3% και σπάνια 32,0% (πίνακας 21).

Σε περίπτωση σύγκρουσης επτά στις δέκα γυναίκες (69,4%) δήλωσαν ότι δίνουν προτεραιότητα στον ρόλο τους ως μητέρα, λιγότερες (23,4%) δίνουν προτεραιότητα στο συντροφικό-συζυγικό τους ρόλο και μόλις 7,3% στο ρόλο της εργαζόμενης (πίνακας 22). Οι συνέπειες των συγκρούσεων αυτών επηρεάζουν την υγεία των γυναικών (45,2%) και την απόδοσή τους στον οικογενειακό τους ρόλο (42,7%) (πίνακας 23).

19. Θεωρείτε ότι η φύση της εργασίας σας επηρεάζει την οικογενειακή σας ζωή;

	Συχνότητα	Ποσοστό %
Ναι, σε μικρό βαθμό	39	40.2
Ναι, σε μεγάλο βαθμό	31	32.0
Όχι, δε επηρεάζει	27	27.8
Σύνολο	97	100.0

20. Αντιμετωπίζετε συγκρούσεις ανάμεσα στον ρόλο σας ως εργαζόμενη και στον ρόλο σας στην οικογένεια;

	Συχνότητα	Ποσοστό %
Ναι	55	56.7
Όχι	42	43.3
Σύνολο	97	100.0

21. Αν ναι, σε τι συχνότητα;

	Συχνότητα	Ποσοστό %
Πολύ Συχνά	5	9.1
Συχνά	16	29.1
Μερικές Φορές	20	36.4
Σπάνια	14	25.5
Σύνολο	55	100.0

22. Σε περίπτωση σύγκρουσης αυτών των δύο ρόλων, σε ποιόν δίνετε συνήθως προτεραιότητα;

	Συχνότητα	Ποσοστό %
Στον ρόλο μου ως εργαζόμενη	7	12.7
Στον ρόλο μου ως μητέρα	32	58.2
Στον ρόλο μου ως σύντροφος-σύζυγος	16	29.1
Σύνολο	55	100.0

23. Ποιες οι συνέπειες της σύγκρουσης αυτών των δύο ρόλων;

	Συχνότητα	Ποσοστό %
Επηρεάζουν την απόδοση στην εργασία μου	6	10.9
Επηρεάζουν την απόδοση στον οικογενειακό μου ρόλο	24	43.6
Επηρεάζουν την υγεία μου	25	45.5
Σύνολο	55	100.0

B. ΣΥΣΧΕΤΙΣΕΙΣ

Σε δεύτερο στάδιο η ανάλυση περιλαμβάνει τη διερεύνηση πιθανών συσχετίσεων ανάμεσα σε διαφορετικά χαρακτηριστικά και τις απόψεις γύρω από τα θέματα οικογένειας και εργασίας. Εφαρμόστηκαν οι μέθοδοι της ανάλυσης της διακύμανσης (One-way ANOVA) και ο έλεγχος χ^2 του Pearson.

6.10. Σχέση ηλικίας ερωτώμενων και άλλων μεταβλητών

6.10.1 Σχέση ηλικίας και άποψης για τη σημαντικότητα της μητρότητας

Πίνακας 24

	N	Mean	95% Δ.Ε.
Καθόλου Σημαντικό	1	27.000	-
Λίγο Σημαντικό	1	24.000	-
Μέτρια Σημαντικό	4	25.500	(18.443, 32.557)
Πολύ Σημαντικό	29	29.552	(26.452, 32.651)
Πάρα πολύ Σημαντικό	89	33.393	(31.863, 34.923)
Σύνολο	124	32.113	(30.756, 33.469)

Στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση βρέθηκε ανάμεσα στην ηλικία και στην άποψη για τη σημαντικότητα της μητρότητας (ANOVA: $F=2.735$, $p=0.032$), όπου καθώς η ηλικία αυξάνεται θεωρείται πιο σημαντική η σημασία της μητρότητας.

6.10.2 Σχέση ηλικίας και άποψης ερωτώμενων για τη σημαντικότητα των κοινωνικών σχέσεων

Πίνακας 25

	N	Mean	95% Δ.Ε.
Καθόλου Σημαντικό	1	27.000	-
Λίγο Σημαντικό	2	18.500	(12.147, 24.853)
Μέτρια Σημαντικό	15	35.800	(31.566, 40.034)
Πολύ Σημαντικό	54	32.167	(30.142, 34.191)
Πάρα πολύ Σημαντικό	52	31.615	(29.547, 33.683)
Σύνολο	124	32.113	(30.756, 33.469)

Επίσης, στατιστικά σημαντική διαφορά βρέθηκε ανάμεσα στην ηλικία και στην άποψη για τη σημαντικότητα των κοινωνικών σχέσεων (ANOVA: $F=2.788$, $p=0.030$), καθώς οι κοινωνικές σχέσεις γίνονται λιγότερο σημαντικές καθώς αυξάνεται η ηλικία.

6.11 Σχέση επίπεδου εκπαίδευσης ερωτώμενων και άλλων μεταβλητών

6.11.1 Σχέση επίπεδου εκπαίδευσης και άποψης για σημαντικότητα γάμου

Πίνακας 26

	Δημοτικό	Γυμνάσιο	Λύκειο	Τριτοβάθμια	Μεταπτυχιακό	Σύνολο
Καθόλου Σημαντικό	2.4%	.0%	.0%	2.6%	.0%	1.6%
Λίγο Σημαντικό	4.8%	.0%	13.8%	7.9%	.0%	7.3%
Μέτρια Σημαντικό	2.4%	18.2%	20.7%	18.4%	100.0%	16.1%
Πολύ Σημαντικό	42.9%	27.3%	20.7%	28.9%	.0%	30.6%
Πάρα πολύ Σημαντικό	47.6%	54.5%	44.8%	42.1%	.0%	44.4%
Σύνολο	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Στατιστικά σημαντική διαφορά βρέθηκε ανάμεσα στο επίπεδο εκπαίδευσης και στις απόψεις των ερωτώμενων για τη σημαντικότητα του γάμου ($\chi^2=33.640$, $p=0.006$), όπου για τις γυναίκες χαμηλότερης εκπαίδευσης (δημοτικό, γυμνάσιο) ο γάμος είναι πιο σημαντικός από ότι σε ερωτώμενες ανώτερης εκπαίδευσης.

6.11.2 Σχέση επιπέδου εκπαίδευσης και άποψης για ολοκλήρωση της γυναίκας με την μητρότητα

Πίνακας 27

	Δημοτικό	Γυμνάσιο	Λύκειο	Τριτοβάθμια	Μεταπτυχιακό	Σύνολο
Συμφωνώ Απόλυτα	85.7%	81.8%	75.9%	73.7%	.0%	76.6%
Μάλλον Συμφωνώ	7.1%	9.1%	24.1%	26.3%	75.0%	19.4%
Μάλλον Διαφωνώ	4.8%	.0%	.0%	.0%	25.0%	2.4%
Διαφωνώ Απόλυτα	2.4%	9.1%	.0%	.0%	.0%	1.6%
Σύνολο	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Στατιστικά σημαντική διαφορά βρέθηκε ανάμεσα στο επίπεδο εκπαίδευσης και στην άποψη ότι «μια γυναίκα ολοκληρώνεται με την μητρότητα» ($\chi^2 = 31.513$, $p=0.002$). Πιο συγκεκριμένα μειώνεται το ποσοστό των ερωτώμενων που συμφωνούν απόλυτα με τη συγκεκριμένη άποψη καθώς ανεβαίνει το επίπεδο μόρφωσης.

6.11.3 Σχέση επιπέδου εκπαίδευσης και άποψης ερωτώμενων για καταξίωση της γυναίκας μέσα από την φροντίδα για την οικογένειά της

Πίνακας 28

	Δημοτικό	Γυμνάσιο	Λύκειο	Τριτοβάθμια	Μεταπτυχιακό	Σύνολο
Συμφωνώ Απόλυτα	40.5%	54.5%	41.4%	21.1%	.0%	34.7%
Μάλλον Συμφωνώ	42.9%	18.2%	27.6%	42.1%	50.0%	37.1%
Μάλλον Διαφωνώ	14.3%	9.1%	10.3%	31.6%	50.0%	19.4%
Διαφωνώ Απόλυτα	2.4%	18.2%	20.7%	5.3%	.0%	8.9%
Σύνολο	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Στατιστικά σημαντική διαφορά βρέθηκε ανάμεσα στο επίπεδο εκπαίδευσης και την άποψη «μια γυναίκα καταξιώνεται μέσα από την φροντίδα για την οικογένεια της» ($\chi^2 = 23.832$, $p=0.021$). Καθώς το εκπαιδευτικό επίπεδο των γυναικών ανεβαίνει, τείνουν να συμφωνούν λιγότερο με την άποψη αυτή. Πιο συγκεκριμένα, συμφωνούν (μάλλον συμφωνώ και συμφωνούν απόλυτα) απόφοιτες Δημοτικού 83.4%, απόφοιτες Γυμνασίου 72.7%, απόφοιτες Λυκείου 69%, απόφοιτες Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης 63.2% και κάτοχοι Μεταπτυχιακού 50%.

6.11.4 Σχέση επιπέδου εκπαίδευσης και άποψης «μια γυναίκα πρέπει να έχει επαγγελματικές φιλοδοξίες, μέχρι το σημείο που οι φιλοδοξίες της δεν δημιουργούν πρόβλημα στον οικογενειακό της ρόλο»

Πίνακας 29

	Δημοτικό	Γυμνάσιο	Λύκειο	Τριτοβάθμια	Μεταπτυχιακό	Σύνολο
Συμφωνώ Απόλυτα	35.7%	63.6%	58.6%	44.7%	25.0%	46.0%
Μάλλον Συμφωνώ	45.2%	9.1%	20.7%	44.7%	25.0%	35.5%
Μάλλον Διαφωνώ	14.3%	9.1%	6.9%	7.9%	50.0%	11.3%
Διαφωνώ Απόλυτα	4.8%	18.2%	13.8%	2.6%	.0%	7.3%
Σύνολο	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Στατιστικά σημαντική διαφορά βρέθηκε ανάμεσα στο επίπεδο εκπαίδευσης και της άποψης «μια γυναίκα πρέπει να έχει επαγγελματικές φιλοδοξίες, μέχρι το σημείο που οι φιλοδοξίες της δε δημιουργούν πρόβλημα στον οικογενειακό της ρόλο» ($\chi^2 = 21.088$, $p = 0.049$). Η παραπάνω άποψη υποστηρίζεται με μεγαλύτερα ποσοστά από γυναίκες που είναι απόφοιτες Γυμνασίου ή Λυκείου, ενώ τα ποσοστά μειώνονται στους αποφοίτους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και στους κατόχους μεταπτυχιακού.

6.12 Σχέση επαγγέλματος ερωτώμενων και άλλων μεταβλητών

6.12.1 Σχέση επαγγέλματος ερωτώμενων και άποψης για την απαιτητικότητα των ρόλων ως εργαζόμενη, ως συντρόφου-συζύγου και ως μητέρας

Πίνακας 30

	Ιδ. Υπάλληλος	Δημ. Υπάλληλος	Ελεύθ.Επαγγελματίας	Οικιακά	Φοιτήτρια	Σύνολο
Της εργαζόμενης	2.3%	7.9%	8.3%	.0%	.0%	4.0%
Της συντρόφου-συζύγου	4.7%	21.1%	8.3%	37.0%	.0%	16.9%
Της μητέρας	93.10%	71.10%	83.30%	63.00%	100.00%	79.00%
Σύνολο	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Στατιστικά σημαντική διαφορά βρέθηκε ανάμεσα στο επάγγελμα και στην άποψη για τις απαιτήσεις των ρόλων που καλείται να αναλάβει μια εργαζόμενη μητέρα ($\chi^2 = 16.643$, $p=0.034$). Αν και όλες οι γυναίκες συμφωνούν ότι απαιτητικότερος είναι ο ρόλος της μητέρας, με μεγαλύτερα ποσοστά θεωρούν απαιτητικό το ρόλο της μητέρας οι ιδιωτικοί υπάλληλοι και οι ελεύθεροι επαγγελματίες και ακολουθούν οι δημόσιοι υπάλληλοι και οι ασχολούμενες με τα οικιακά

6.12.2 Σχέση επαγγέλματος ερωτώμενων και άποψης «μια γυναίκα καταξιώνεται μέσα από την φροντίδα για την οικογένεια της»

Πίνακας 31

	Ιδ. Υπάλληλος	Δημ. Υπάλληλος	Ελεύθ.Επαγγελματίας	Οικιακά	Φοιτήτρια	Σύνολο
Συμφωνώ Απόλυτα	39.5%	15.8%	25.0%	59.3%	25.0%	34.7%
Μάλλον Συμφωνώ	37.2%	50.0%	50.0%	14.8%	25.0%	37.1%
Μάλλον Διαφωνώ	4.7%	28.9%	25.0%	22.2%	50.0%	19.4%
Διαφωνώ Απόλυτα	18.6%	5.3%	.0%	3.7%	.0%	8.9%
Σύνολο	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Στατιστικά σημαντική διαφορά βρέθηκε ανάμεσα στο επάγγελμα και στην άποψη για την καταξίωση της γυναίκας μέσα από τη φροντίδα της οικογένειας ($\chi^2 = 31.599$, $p=0.002$), καθώς συμφωνούν απόλυτα σε μεγαλύτερο ποσοστό (59.3%) οι ερωτώμενες που ασχολούνται με τα οικιακά.

6.13 Σχέση τόπου διαμονής ερωτώμενων (αστική/ ημιαστική περιοχή) και της άποψης «μια εργαζόμενη γυναίκα μπορεί να έχει σχέση ενδιαφέροντος με τα παιδιά της, όπως και μια γυναίκα μη εργαζόμενη»

Πίνακας 32

	Αστική περιοχή	Ημιαστική περιοχή	Σύνολο
Συμφωνώ Απόλυτα	61.4%	40.3%	50.0%
Μάλλον Συμφωνώ	29.8%	35.8%	33.1%
Μάλλον Διαφωνώ	1.8%	16.4%	9.7%
Διαφωνώ Απόλυτα	7.0%	7.5%	7.3%
Σύνολο	100.0%	100.0%	100.0%

Στατιστικά σημαντική σχέση υπάρχει ανάμεσα στον τόπο διαμονής των ερωτώμενων και της άποψης «μια εργαζόμενη γυναίκα μπορεί να έχει σχέση ενδιαφέροντος με τα παιδιά της, όπως και μια γυναίκα μη εργαζόμενη» ($\chi^2 = 9.930$, $p=0.019$). Οι γυναίκες που διαμένουν σε ημιαστικές περιοχές διαφωνούν απόλυτα/ μάλλον διαφωνούν σε μεγαλύτερα ποσοστά με την παραπάνω άποψη συγκριτικά με τις ερωτώμενες που διαμένουν σε αστικές περιοχές.

Κεφάλαιο 7: ΒΑΣΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ – ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΩΝ

Η έρευνα είχε ως σκοπό τη διερεύνηση των απόψεων των ερωτώμενων γυναικών για τους σημαντικούς τομείς δραστηριότητας για μία γυναίκα και το ρόλο των δύο φύλων, καθώς επίσης τη διερεύνηση του τρόπου που υλοποιούν τον οικογενειακό τους ρόλο στην καθημερινή τους ζωή. Ένα από τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα ήταν εάν οι απόψεις και οι ενέργειες των ερωτώμενων γυναικών βασίζονται σε παραδοσιακές ή σύγχρονες αντιλήψεις για τον γυναικείο ρόλο

Απόψεις ερωτώμενων για ιδανική οικογένεια. Σημαντικό ποσοστό (48,4%) των ερωτώμενων περιγράφοντας την ιδανική για αυτές οικογένεια σε ανοικτή ερώτηση επεσήμαναν ότι στα πλαίσια μιας ιδανικής οικογένειας θα πρέπει να υπάρχουν αξίες όπως σεβασμός, αλληλοκατανόηση, αλληλοϋποστήριξη και αγάπη. Αξίες οι οποίες στην σημερινή κοινωνία παρά τις αλλαγές που έχουν επέλθει στη δομή της οικογένειας, φαντάζουν λογικές αλλά και απαραίτητες για να επιτευχθεί και να διατηρηθεί παράλληλα ένα υγιές και πολιτισμένο επίπεδο επικοινωνίας και συμβίωσης των μελών μεταξύ τους.

Ποσοστό 16,1% θεωρούν ότι στα πλαίσια μιας ιδανικής οικογένειας θα πρέπει να υπάρχουν «ισορροπημένοι ρόλοι, συναίσθηση ευθυνών, ισοτιμία και εμπιστοσύνη και 7.3% «ενδιαφέρον και σωστή συζυγική σχέση, ανεξαρτησία» (7.3%). Στις απαντήσεις αυτές υπάρχει η τάση για περισσότερο σύγχρονες αντιλήψεις καθώς εμφανίζονται χαρακτηριστικά όπως ισορροπημένοι ρόλοι, ισοτιμία, ανεξαρτησία.

Επίσης το 19,4% περιγράφουν την ιδανική οικογένεια ως «μεγάλη, με παιδιά και χωρίς εντάσεις» και ποσοστό 2.4%» θεωρούν ότι στην ιδανική οικογένεια «ο άνδρας εργάζεται και η σύζυγος ασχολείται με τα παιδιά». Οι περιγραφές αυτές αντιπροσωπεύουν χαρακτηριστικά οικογένειας παραδοσιακού τύπου.

Απόψεις ερωτώμενων για δύο φύλα. Οι ερωτώμενες θεώρησαν πλειοψηφικά ότι τα περισσότερα χαρακτηριστικά αφορούν και στα δύο φύλα με σημαντικότερα, την υπευθυνότητα (84.7%), την περηφάνια (76.6%), την ανεξαρτησία (75.8%), την ευθύτητα (73.4%), την προθυμία (72.6%), την στοργικότητα-τρυφεράδα (70.2%). Τα αυξημένα αυτά ποσοστά αν και μη αναμενόμενα στο ύψος αυτό είναι αρκετά αισιόδοξα, καθώς δείχνουν ότι η πλειοψηφία των ερωτώμενων έχουν σύγχρονες απόψεις για τα δύο φύλα, καθώς δεν θεωρούν ότι συγκεκριμένα χαρακτηριστικά ανήκουν αποκλειστικά στον ρόλο του άνδρα ή της γυναίκας.

Καταμερισμός εργασίας ανάμεσα στις ερωτώμενες και τους συντρόφους τους Στην ερώτηση που αφορά στον καταμερισμό εργασίας, ανάμεσα στις ίδιες και τους συντρόφους τους στα πλαίσια της καθημερινής τους ζωής, οι ερωτώμενες απάντησαν πλειοψηφικά ότι οι ασχολίες του νοικοκυριού και η φροντίδα παιδιού αφορούν – ή κυρίως αφορούν – τη γυναίκα, όπως πλύσιμο ρούχων (72.6%), προετοιμασία φαγητού (64.5%), πλύσιμο πιάτων (64.5%), τακτοποίηση του σπιτιού (60.5%) και τάισμα βρέφους\ φροντίδα (56.4%). Δηλαδή από τις απαντήσεις διαφαίνεται ότι ο καταμερισμός εργασίας εξακολουθεί να γίνεται σύμφωνα με τους στερεότυπους ρόλους, καθώς αν και η πλειοψηφία των ερωτώμενων είναι εργαζόμενες, η συμμετοχή των ανδρών σε δουλειές που αφορούν στο σπίτι και στη φροντίδα του παιδιού είναι σε χαμηλά επίπεδα.

Τάση για μοίρασμα ευθυνών και υποχρεώσεων παρουσιάζεται στην λήψη αποφάσεων για θέματα που αφορούν στα παιδιά (όνομα παιδιών, εκπαίδευση παιδιών, βοήθεια στην προετοιμασία των μαθημάτων, μεταφορά παιδιών σε φροντιστήρια), καθώς και σε θέματα οικονομικής φύσεως (οικονομικός προγραμματισμός, ψώνια, αγορές για το σπίτι ψυχαγωγία, ταξίδια, διακοπές). Ως και η οδήγηση αυτοκινήτου σε μακρινά ταξίδια (65.3%), είναι θέμα που αφορά και τους δύο ισότιμα, ενώ η μόνη δραστηριότητα που οι ερωτώμενες απαντούν πλειοψηφικά ότι αφορά στον άνδρα ή κυρίως τον άνδρα είναι το πλύσιμο/service του αυτοκινήτου.

Όπως φαίνεται από τα παραπάνω ο καταμερισμός εργασίας διαφαίνεται ότι είναι σίγουρα εις βάρος των γυναικών. Θεωρούμε ότι ο καταμερισμός των εργασιών θα πρέπει να είναι ισότιμος. Και αυτό γιατί με την είσοδο και της γυναίκας στην αγορά εργασίας ο χρόνος που απαιτείται για τις εργασίες του σπιτιού και για τη φροντίδα των παιδιών είναι περιορισμένος, οπότε θα πρέπει να εμπλέκεται και ο άνδρας όχι μόνο σε επίπεδο βοηθητικό αλλά ισότιμα.

Σε ερώτηση για τη συμβολή της επαγγελματικής ενασχόλησης της γυναίκας στην κατανομή των οικογενειακών βαρών, όσον αφορά στις δουλειές του σπιτιού και στη φροντίδα των παιδιών ποσοστό (48,4%) των ερωτώμενων θεωρεί ότι η επαγγελματική τους ενασχόληση συμβάλλει σε ικανοποιητικό βαθμό στην κατανομή των οικογενειακών βαρών, καθώς υπάρχει τάση για μοίρασμα ευθυνών. Όμως οι απαντήσεις τους στην ερώτηση για τον καταμερισμό εργασίας, ανάμεσα στις ίδιες και τους συντρόφους τους στα πλαίσια της καθημερινής τους ζωής δείχνει ότι η τάση για μοίρασμα των ευθυνών όσον αφορά στις δουλειές του σπιτιού και στη φροντίδα παιδιού είναι μικρότερη.

Σημαντικοί τομείς δραστηριότητας στη ζωή μιας γυναίκας. Όσον αφορά στους σημαντικούς τομείς δραστηριότητας στη ζωή μιας γυναίκας οι ερωτώμενες με σειρά προτεραιότητας θεώρησαν *πάρα πολύ σημαντική* τη φροντίδα της οικογένειας (μέσος όρος απαντήσεων 4,59), ενώ *πολύ σημαντικά* θεώρησαν την ύπαρξη προσωπικού χρόνου (4,38), την απόκτηση παιδιών (4,36), την ικανοποιητική εργασία (4,34), την ανεξαρτησία (4,32), την ενδιαφέρουσα ζωή (4,23), τους φίλους (4,17), τα ενδιαφέροντα (4,12) και την κοινωνική δράση–ενασχόληση (3,98).

Η φροντίδα της οικογένειας και η απόκτηση παιδιών αντιλήψεις περισσότερο παραδοσιακές αποτελούν προτεραιότητες για τις ερωτώμενες, ενώ εξισορροπούνται από αντιλήψεις περισσότερο σύγχρονες όπως η ύπαρξη προσωπικού χρόνου, η ικανοποιητική εργασία, η ανεξαρτησία και η ενδιαφέρουσα ζωή..

Σε ερώτηση για τη σημαντικότητα διαφορετικών τομέων στη ζωή τους οι ερωτώμενες θεώρησαν την μητρότητα και τη συζυγική/συντροφική σχέση ως *πάρα πολύ σημαντικά* στη ζωή τους. *Πολύ σημαντικά* θεώρησαν επίσης τις κοινωνικές σχέσεις- φιλία και την εργασία. Τελευταίες στη σειρά αξιολόγησης ήταν η κοινωνική δράση – ενασχόληση και η κοινωνική αναγνώριση, παράγοντες σημαντικοί αλλά δευτερεύοντες για το δείγμα μας. Ο πιο απαιτητικός ρόλος για τρεις στις τέσσερις γυναίκες βρέθηκε να είναι ο ρόλος της μητέρας (76.6%) ενώ ποσοστό 17,8% θεωρούν πιο απαιτητικό το ρόλο της συντρόφου– συζύγου,

Τα αποτελέσματα για τη σημαντικότητα της μητρότητας, της φροντίδας της οικογένειας και της συζυγικής-συντροφικής σχέσης ήταν αναμενόμενα. Όμως δεν ήταν αναμενόμενο τα πολύ υψηλά ποσοστά συμφωνίας που παρατηρήθηκαν σε παραδοσιακές απόψεις για τη καταξίωση των γυναικών μέσα από την μητρότητα ή μέσα από την φροντίδα της οικογένειας τους. Συγκεκριμένα η πλειοψηφία των ερωτώμενων (96.0%) συμφωνούν απόλυτα /μάλλον συμφωνούν με την άποψη ότι «μία γυναίκα ολοκληρώνεται με τη μητρότητα» και ποσοστό 71.8% συμφωνούν απόλυτα/μάλλον συμφωνούν ότι «μια γυναίκα καταξιώνεται μέσα από τη φροντίδα για την οικογένειά της». Στις συγκεκριμένες απόψεις αν και υπάρχει υψηλό ποσοστό συμφωνίας των ερωτώμενων ανεξάρτητα από το μορφωτικό τους επίπεδο, παρατηρείται τάση να μειώνονται τα ποσοστά συμφωνίας με τις παραπάνω απόψεις όταν το επίπεδο μόρφωσης γίνεται υψηλότερο.

Σημαντικότητα εργασίας. Οι ερωτώμενες επίσης θεωρούν πολύ σημαντική την εργασία στη ζωή τους και είναι ενθαρρυντικό ότι 83,1 % των ερωτώμενων συμφωνούν απόλυτα /μάλλον συμφωνούν με την άποψη ότι «μια γυναίκα θα πρέπει να εργάζεται ακόμη και όταν δεν υπάρχει οικονομική ανάγκη» και ότι ποσοστό 83,1%, συμφωνούν απόλυτα/ μάλλον

συμφωνούν με την άποψη «μία γυναίκα μπορεί να έχει σχέση ενδιαφέροντος με τα παιδιά της ανεξάρτητα από το εάν εργάζεται ή όχι». Όμως οι επαγγελματικές φιλοδοξίες των ερωτώμενων γυναικών είναι χαμηλές, καθώς ποσοστό 81,5% συμφωνούν απόλυτα/μάλλον συμφωνούν ότι «οι φιλοδοξίες μιας γυναίκας θα πρέπει να φτάνουν μέχρι το σημείο που δε δημιουργούν πρόβλημα στον οικογενειακό της ρόλο». Αντί δηλαδή να γίνεται προσπάθεια ισότιμου καταμερισμού εργασίας για τη φροντίδα του σπιτιού και των παιδιών ώστε να μην παρεμποδίζονται οι επαγγελματικές φιλοδοξίες της γυναίκας, οι ερωτώμενες έχουν την παραδοσιακή αντίληψη ότι προτεραιότητα στη ζωή των γυναικών θα πρέπει να είναι η φροντίδα της οικογένειας με συνέπεια να έχουν χαμηλές επαγγελματικές φιλοδοξίες.

Ίσως λόγω των χαμηλών επαγγελματικών φιλοδοξιών μόλις 5,6% των ερωτώμενων θεωρούν το ρόλο της εργαζόμενης απαιτητικό, ενώ ποσοστό 71% θεωρούν ότι η φύση της εργασίας τους δεν επηρεάζει ή επηρεάζει σε μικρό βαθμό την οικογενειακή τους ζωή. Η πλειοψηφία των ερωτώμενων αντιμετωπίζει σπάνια/μερικές φορές συγκρούσεις ανάμεσα στον ρόλο τους ως εργαζόμενης και στον ρόλο τους στην οικογένεια. Όταν αντιμετωπίζουν συγκρούσεις ανάμεσα σε αυτούς τους δύο ρόλους ο ρόλος τους στην οικογένεια έχει προτεραιότητα σε σχέση με τον ρόλο τους στην εργασία.

Ικανοποίηση από οικογενειακό ρόλο. Η πλειοψηφία των γυναικών (53.3%) δήλωσαν πολύ /πάρα πολύ ικανοποιημένες από τον οικογενειακό τους ρόλο. Αυτό που θεωρούν ότι τους ικανοποιεί ιδιαίτερα είναι η δημιουργία και φροντίδα της οικογένειας, καθώς και η αγάπη από τα μέλη της οικογένειας. Πηγές δυσαρέσκειας τους είναι η έλλειψη χρόνου για προσωπικές και οικογενειακές στιγμές–δραστηριότητες, η επιβάρυνση λόγω πολλών υποχρεώσεων και η αποξένωση-έλλειψη ενδιαφέροντος από άλλα μέλη της οικογένειας. Η γυναίκα καλείται να συνδυάσει αρκετούς ρόλους χωρίς να υπάρχει ισότιμος καταμερισμός εργασίας στα οικογενειακά βάρη. Επομένως είναι φυσικό να μην έχει χρόνο για προσωπικές και οικογενειακές στιγμές λόγω πολλών υποχρεώσεων.

Συνοψίζοντας όπως αναφέρθηκε προηγουμένως ένα από τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα ήταν εάν οι απόψεις και οι ενέργειες των ερωτώμενων γυναικών βασίζονται σε παραδοσιακές ή σύγχρονες αντιλήψεις για τον γυναικείο ρόλο. Το συνολικό συμπέρασμα που βγαίνει από τα αποτελέσματα της έρευνας είναι ότι παραδοσιακές και σύγχρονες αντιλήψεις συνυπάρχουν στις ερωτώμενες σχετικά με το ρόλο τους και τους σημαντικούς τομείς ενδιαφέροντος για μία γυναίκα. Επίσης ο τρόπος που υλοποιούν τον οικογενειακό τους ρόλο δείχνει ότι αν και διαγράφεται μια τάση για μοίρασμα ευθυνών στα οικογενειακά βάρη ανάμεσα σε αυτές και τους συζύγους-συντρόφους τους ο καταμερισμός εργασίας στην

οικογενειακή ζωή κυριαρχείται ακόμη από στερεότυπες αντιλήψεις, που έχουν ως αποτέλεσμα την επιβάρυνσή τους και την έλλειψη χρόνου για προσωπικές στιγμές. Άλλωστε το γεγονός ότι ποσοστό 80.7% των ερωτώμενων συμφωνούν απόλυτα/ μάλλον συμφωνούν ότι υπάρχουν διακρίσεις εις βάρος των γυναικών στην οικογενειακή ζωή δείχνει ότι υπάρχει ακόμη αρκετός δρόμος για να γίνει πράξη η ισοτιμία γυναικών-ανδρών στα οικογενειακά βάρη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγκασίνσκι Σ., (2000), *Πολιτική των φύλων*, Αθήνα: Πόλις
- Βαιου Ν., Στρατηγάκη Μ., Χρονάκη Ζ., (1991), Αμειβόμενη εργασία στο σπίτι: μια γυναικεία δουλειά και μια ιδεολογία, *Σύγχρονα Θέματα*, 45, σελ. 47-53
- Γεώργας Δ., Κογκίδου Δ. & Τεπέρογλου Α., (2004), *Ζητήματα οικογενειακές πολιτικής: Θεωρητικές αναφορές και εμπειρικές αναζητήσεις*, Αθήνα: Gutenberg
- Γκασούκα Μ., (1999), *Γυναικών λόγος πολιτικός: κείμενα για την αριστερά και το φύλο*, Αθήνα: Ατραπός – Περιβολάκι
- Δουλκέρη Τ., (1990), *Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και ισότητα των δύο φύλων*, Αθήνα: Παπαζήσης
- Κανταρτζή Ε., (2003), *Τα στερεότυπα του ρόλου των φύλων στα σχολικά εγχειρίδια του δημοτικού σχολείου*, Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη
- Καττάκη Χ., (1998), *Οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Λεντάκης Α., (1986), *Γυναίκα και Τοπική Αυτοδιοίκηση. Είναι η γυναίκα κατώτερη από τον άνδρα;*, Αθήνα: Καστανιώτη
- Μουσούρου Λ., (1985), *Κοινωνιολογία της ελληνικής οικογένειας*, Αθήνα: Gutenberg
- Μουσούρου Λ., (1993), *Γυναικεία απασχόληση και οικογένεια*, Αθήνα: Εστία
- Μουσούρου Λ., (1993), *Γυναίκα και απασχόληση*, Αθήνα: Gutenberg
- Παρασκευόπουλος Ι., Μπεζεβέγκης Η. & Γιαννίτσας Ν., (1998), *Διαφυλικές Σχέσεις*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Πετράκη-Κώττη Α., (1998), Η θέση της γυναίκας στην αγορά εργασίας στην Ελλάδα και οι διαφορές στις αμοιβές των δύο φύλων, στο Μαγγανάρα Ι. (επιμ.), *Εργασία, Συνδικαλισμός και Ισότητα των δύο φύλων- εισηγήσεις σεμιναρίων*, Αθήνα: Οδυσσέας, σελ. 21-52
- Σινόπουλος Π.Α., (1986), Επαγγελματικός χρόνος της γυναίκας και η κοινωνική ποιότητά της, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 61, σελ. 212-230
- Σκοδρά Ε., (1993), *Η ψυχολογία της γυναίκας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Στρατηγάκη Μ. & Βάιου Ν., (1989), Η εργασία των γυναικών ανάμεσα σε δύο κόσμους, *Σύγχρονα Θέματα*, 40, σελ. 16-24

- Συμεωνίδου Χ., (1989). Η Σύγκρουση των ρόλων της μητρότητας και την γυναικείας απασχόλησης, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 74, σελ. 141-153
- Τάτσης Ι., (1991), *Κοινωνιολογία*, τόμος Β, Αθήνα: Οδυσσέας
- Turner B., Abercrombie N. & Hill S., (1991), *Λεξικό Κοινωνιολογίας*, μετάφρ. Κάντας Σ. & Κάντας Α., Αθήνα: Πατάκη,
- Τσαούσης Δ., (1985), *Η κοινωνιολογία του ανθρώπου: Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, Αθήνα: Gutenberg
- Fransuaz D.S., (1996), *Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας*, Αθήνα: Σαββάλας
- Διώτη Ε., Γιαννοπούλου Ε., (2000), *Το σύστημα της οικογένειας. Οικογένεια και πτυχές της*, <http://benl.primedu.uoa.gr>, 10-01-2007